

Харківська державна наукова бібліотека
ім. В. Т. Короленка
у часовому просторі трьох епох

*Томови нариса
го 125-гирра big гня засування*

*Харківська державна
наукова бібліотека
імені В. Т. Короленка
у часовому просторі
трьох епох*

«ІРІС»
Харків
2011

Шановні друзі!

Історія Бібліотеки, яку в Харкові звать «бібліотекою Короленка» почалася 125 років тому.

Сто двадцять п'ять — багато це чи мало? У масштабах вічності — мить, а сучасникам здається, що це дуже великий шлях. Все залежить не тільки від сприйняття часу, а від кількості подій на одиницю часу, які саме і є історією. А таких подій у ХХ столітті, на яке припадає основний вік Бібліотеки, було так багато, що можна зробити висновки про загальний розвиток суспільства і написати безліч томів з історії науки, культури, людських взаємовідносин.

Від кінця ХІХ до початку ХХІ століття Бібліотека пережила кілька епох — була однією з найкращих, зразковою громадською бібліотекою в Російській імперії, стала державною науковою установою за радянських часів, і сьогодні продовжує працювати як потужний інформаційний центр і одне з головних книгосховищ незалежної України.

Протягом цього часу «обличчя» Бібліотеки визначали люди, які працювали в її стінах і створювали її імідж у Харкові й Україні, і, не в останню чергу, в колишньому СРСР і за кордоном. Популярність Бібліотеки серед читачів була дуже високою. Вони знали, що потрібну книгу завжди можна знайти в «бібліотеці Короленка». За такою оцінкою стоїть велика праця колективу справжніх фахівців і просто інтелігентних людей, які працювали за покликом серця з відкритою душею, накопичуючи і зберігаючи знання, намагаючись створити для читачів досконале інформаційне поле, головним врожаєм на якому будуть нові відкриття, наукові розробки, досягнення у людському розвитку. І це їм вдавалося. Харків віддячив Бібліотеці своїм бурхливим промисловим розвитком, набуттям статусу інтелектуальної і культурної столиці України.

Історія книгозбірні, як і історія кожної книги, схожа на долю людини. У нашій історії було багато людей, які відчували свою відповідальність перед сьогоденням і майбутнім, і своїм творчим ставленням до праці в складних умовах особливої організації роботи великої Бібліотеки спромоглися створити кілька власних наукових шкіл, що стали базою бібліотечної науки. Знатися у знаннях — це привілей, що дається не кожному, а тому, хто не тільки тримає в руках карту знань, а може ними управляти. Тому, для кого читач — не абстрактна одиниця, а повноцінний партнер, з яким спільними зусиллями будується майбутнє. Саме завдяки такій співпраці Бібліотека протягом 125 років залишається живим організмом.

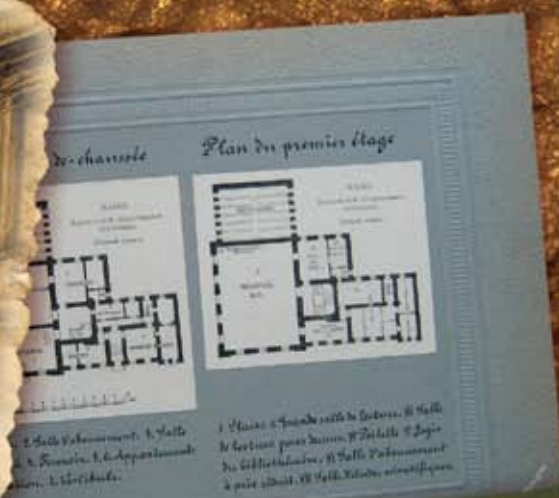
Бібліотека і сьогодні об'єднує в своїх стінах еліту Слобожанщини. Вона гостинна і завжди відкрита для всіх, щодня надає інформаційну підтримку науковцям і студентам, сприяє креативним особистостям, допомагає молоді знайти відповіді на складні питання сьогодення.

Це видання створене творчим колективом короленківців, людьми, які вивчали невідомі сторінки історії Бібліотеки задля того, щоб донести їх не тільки до фахівців, а й до кожного небайдужого харків'янина. Книга складається з нарисів, присвячених різним періодам історії ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

Сподіваємося, що неймовірна, драматична, інколи навіть детективна, історія однієї з найбільших книгозбірень України, буде читатися із захопленням і гордістю за людей, які її створювали, розвивали і відстоювали у тяжкі часи революцій і війн, тоталітарних репресій і непорозуміння. За тих людей, чия скромна праця дійсно була щоденним подвигом, подвижництвом і великим патріотизмом. Оскільки працювали вони за покликом серця для людей, розуміючи основну істину: розвиток бібліотек свідчить про головний капітал людства, в якому зберігається його пам'ять з усіма позитивними і негативними вчинками, досягненнями науки і здобутками культури. І ще — з втратою бібліотек втрачається цивілізація. Наша Бібліотека тільки розпочинає свій шлях у тисячоліття і сподіваємося, що на цьому шляху читачі матимуть багато щасливих миттєвостей від пізнання світу, нових відкриттів і досягнень. І не має значення, які технології будуть панувати в отриманні знань, головне, щоб ті, хто допомагає їх отримати, були справжніми Бібліотекарями.

З повагою
Директор ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
заслужений працівник культури
України
Валентина Ракитянська

Bibliothèque publique
de
Kharkoff

Salle d'abonne

1886г.

ЕПОХА ПЕРША

Дореволюційний Харків — бібліотечна столиця України

Н. І. Полянська

ПЕРЕДІСТОРІЯ: ПЕРШІ БІБЛІОТЕКИ НА ХАРКІВЩИНІ

«... Велика-бо користь буває чоловікові від науки книжної, бо книги вказують нам і навчають нас, як іти шляхом покаяння. І мудрість, і стриманість здобуваємо із слів книжних. Книги подібні рікам, що тамують спрагу цілого світу — це джерела мудрості. »
Повість минулих літ: літописні оповіді /переказ В. Близнеця;
худож. Г. Якубович. — К. : Веселка, 2002.

З давніх-давен великого значення у суспільстві надавалося книзі і хорошій книгозбірні. Історія бібліотечної справи Харківщини — це частина історії нашого краю, історії культури Слобожанщини. Поява перших харківських бібліотек припадає на XVIII ст. Книжкові зібрання з'являються в монастирях, адже вони на ту пору були центрами просвітництва.

Перше книжкове зібрання на Харківщині — це бібліотека Харківського колегіуму — духовного навчального закладу, переведеного до Харкова 1726 року. На початку XIX ст. відомий дослідник церкви Амвросій, єпископ Пензенський і Саранський, зазначав, що «в колегіумі сім знаходиться знатна бібліотека, яка

Графічна реконструкція будинку
Харківського колегіуму.
Малюнок О. Ю. Лейбфрейда.

містить книги на різних мовах». Основу бібліотеки складали книги єпископа Белгородського Єпіфанія Тихорського, передані за його заповітом. Таким чином до бібліотеки надійшло 83 книги, переважно написані латиною. Цікаво, що бібліотека духовної особи містила не лише книги з богослов'я, але й праці з філології, медицини, історії, геральдики.

У 1731 році бібліотека Харківського колегіуму поповнилася зібранням покійного митрополита, відомого громадського діяча кінця XVII — початку XVIII ст. Стефана Яворського. У зібранні налічувалося 609 книг. Більшість —

це богословська та проповідницька література. Однак були представлені і книги з історії, філософії, природничих наук, зокрема з географії.

В путь вирушайте книжки, що часто гортав я і пестив,

В путь, моє сійво, ідіть! Втіхо й окрасо моя!

Іншим щасливим душам поживою будьте одини,

Інші блаженні серця нектаром вашим поїть!, —

це рядки елегії, якою С. Яворський розпочав каталог своєї бібліотеки.

У подальшому фонди бібліотеки продовжували зростати: книги жертвували белгородські єпископи. Згодом, з утворенням Харківської єпархії у 1799 році, благодійні пожертвування книгами робили харківські архієреї. Зокрема Христофор Сулима подарував 500 книг, Аполлос Терешкевич — 300. Серед інших меценатів були префекти колегіуму, священники, освічені харків'яни.

Подарунок сенатора І. В. Лопухіна:

«Прошу Ваше Преосвященство благосклонно пожаловать принять от меня в дар, для библиотеки Вашего коллегиума, приложенные при сем 33 книги и паки обращаюся с покорнейшею просьбою о благотельном покровительстве известному журналу «Друг юношества», о котором прилагаю несколько листов объявлений для коллегиума и для епархии Вашей».

(Стеллецкий Н. Харьковский коллегиум до преобразования его в 1817 году. — Харьков, 1895.)

Згідно з каталогом бібліотеки 1769 року кількість книг складала 2500, у 40-х роках XIX ст. — 5000. Для читання книги видавалися переважно викладачам і студентам колегіуму, а також священнослужителям.

Бібліотека мала великий вплив на рівень культури населення регіону. Її значення важко переоцінити, адже протягом XVIII ст. ще не було налагодженої постійної книготоргівлі, не працювали книжкові лавки, не знайдено відомостей про існування на Слобожанщині великих приватних бібліотек. Окремі особи мали невеликі бібліотеки, але у переважній більшості їх спіткала сумна доля. Часто книги з них розкрадалися; діти вирізали або виривали малюнки, не усвідомлюючи заподіяної шкоди.

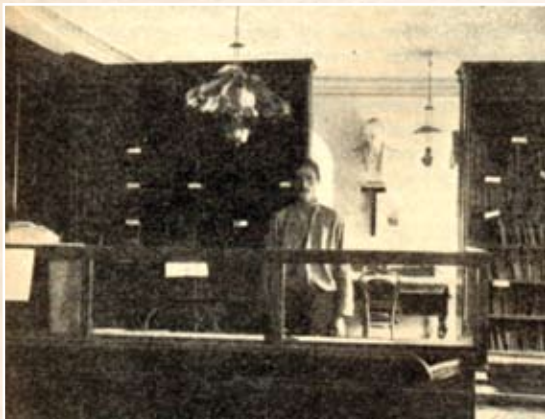

Перша народна безплатна бібліотека Харківського товариства грамотності.

Читальна зала Першої народної безплатної бібліотеки Харківського товариства грамотності

Невеликі книжкові зібрання монастирів мали цілковито богословське спрямування і не могли задовольнити інтелектуальні потреби слобожан. Жителі Харківщини на ті часи ще не мали великої потреби в читанні. Харківська міська дума була представлена в основному купцями, торговими людьми.

Абонемент Першої народної безплатної бібліотеки Харківського товариства грамотності.

«Харьков — город вялый в духовном смысле, без истории и без преданий, перебивающийся мелкими, преимущественно коммерческими интересами текущего дня. Интересы кармана и желудка здесь всегда первенствовали»

(Харьковские губернские ведомости. — 1885. — 24 сентября)

І все ж, на початок XIX ст. у Харкові діяли три відносно великі бібліотеки: згадана бібліотека Колегіуму, бібліотека першої харківської гімназії (заснованої 1805 року) і бібліотека Імператорського Харківського університету. Бібліотека першої гімназії містила близько 5 тис. книг і основним її призначенням було забезпечення навчального процесу.

Бібліотека Харківського університету, заснована у 1804 році В. Н. Каразіним, який придбав для неї 3219 книг і колекцію естампів, була покликана насамперед забезпечувати книгою професорів, викладачів університету. Дозволялося видавати книги лише «прилежним» студентам. У перші роки діяльності університетської бібліотеки її фонди зростали досить швидко і у 1815 році в ній налічувалося понад 15 тис. примірників. У 1823 — 1824 рр. комісія під керівництвом ректора університету В. Джунковського, який, до речі, і сам

працював бібліотекарем, упорядкувала бібліотечний фонд, запровадила шнуровану книгу для запису нових надходжень, підготувала перший друкований систематичний каталог.

До 1837 року бібліотеку очолювали виключно професори університету. Першим бібліотекарем став професор грецької і французької словесності Яків Якович Белен де Баллю. Бібліотека швидко зростала: із згаданих 3219 примірників у 1804 році до 296370 у 1917 році. Цьому сприяло і збільшення суми на придбання книг та журналів, і пожертвування благодійників. Протягом наступних

Бібліотека Харківського університету.

десятиліть бібліотека не лише приростала кількісно, але і була впорядкована, укладені каталоги. У Харківському університеті вважалося, що успіх бібліотеки залежить від високих професійних якостей, рівня освіченості, досвіду бібліотекаря, а, отже, зазначалося вже тоді, бібліотечна робота потребує достойної оплати.

«Справедливо говорят, что учитель — душа школы. Но еще в большей степени то же можно сказать о библиотекаре, значение которого для библиотеки, во всяком случае, ничуть не меньше. В наших же русских условиях, когда библиотечное дело только вступает на путь широкого, планомерного развития, когда сплошь да рядом, население приходится еще приучать к чтению, приохочивать к книге, роль лица, непосредственно осуществляющего на местах эти просветительские задачи, становится еще значительнее и ответственнее. Вот почему вопрос о библиотекарях, степени их общего развития и профессиональной подготовки, а также об условиях работы, приобретает огромный интерес... Ему [библиотекарю] надо не только наладить дело технически, но и найти читателя, порой даже создать его; надо понять население, воспитать и развить вкусы, пробудить запросы и умело удовлетворить их, вовремя и с пользой подать совет; объединить вокруг библиотеки местную интеллигенцию, связать свою деятельность с работой

*Внутрішній вигляд
книгосховища бібліотеки
Університету.*

других сил и учреждений, чтобы углубить и усилить ее результаты. Для этого нужны знания, некоторый повышенный интеллектуальный уровень, достаточное общее развитие, интерес к делу, наконец, большой такт и обходительность».

(Народные библиотеки Харьковской губернии за 1912 год: статистический обзор. — Харьков, 1914.)

Для студентів університету бібліотека створювалася двічі, вперше, у 1828 році з ініціативи тодішнього ректора І. Я. Кронеберга. Він же склав правила користування бібліотекою. Бракувало коштів на придбання книг, приміщення, організацію роботи і, головне, участі ради університету в її діяльності. Мабуть, тому бібліотека проіснувала тільки до 1862 року. Вдруге бібліотека була відновлена у 1878 (за деякими іншими джерелами, у 1879) році. Це було студентське відділення фундаментальної бібліотеки. До її фондів передані документи ліквідованої 1862 року студентської бібліотеки, а також пожертвування професорів та випускників університету.

У першій третині XIX ст. у Російській імперії почали створюватися публічні бібліотеки. Мета їх організації була благородною:

«... доставить городскому обществу возможность умственного развития посредством ближайшего ознакомления с литературой путем чтения различных периодических изданий и прочих полезных книг».

Ініціатором створення публічних бібліотек у губернських містах був голова «Вольного экономического общества», відомий російський державний і громадський діяч адмірал Микола Семенович Мордвінов. Його ідею підтримав міністр внутрішніх справ Арсеній Андрійович Закревський. Таким чином, тодішній Харківський губернський предводитель дворянства А. Ф. Квітка (брат нашого відомого земляка, письменника Г. Ф. Квітки-Основ'яненка) одержав від губернатора М. І. Каховського наказ разом із циркуляром Міністерства внутрішніх справ про утворення публічної бібліотеки у Харкові. З друкованого циркуляру

міністра внутрішніх справ випливало, що «учреждение подобных библиотек возродит дух общности, откроет большой сбыт для хороших сочинений и будет эпохою народных улучшений во всех родах».

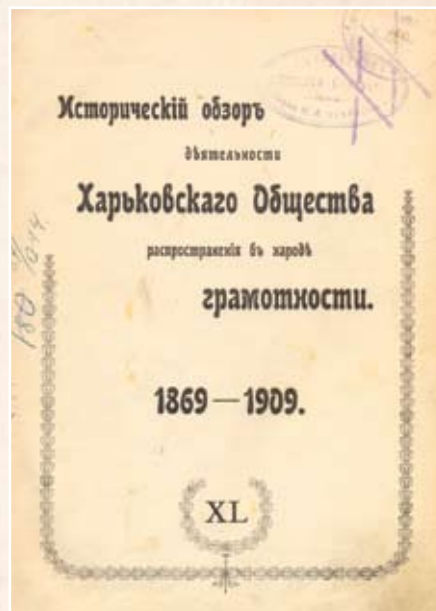
(Данилевский Г. П. Украинская старина. — Харьков, 1866.)

Для такої шляхетної справи було створено, висловлюючись сучасною мовою, комітет, до якого входили губернський предводитель дворянства А. Ф. Квітка, губернатор, віце-губернатор, голова палати кримінального суду, совісний суддя, губернський прокурор, повітові предводителі дворянства, ректор

і деякі професори університету, директор гімназії, міський голова і шановані купці. Проте справа не залагодилась. Приміщення для книгозбірні не було, не було і грошей на його придбання та купівлю книг. Комітет прийняв рішення відкрити бібліотеку на благодійні пожертвування і розмістити її тимчасово у приміщенні Дворянського зібрання, призначити завідувати бібліотекою професора математики Харківського університету Матвія Байкова і міського голову Антона Мотузкова. І хоча на добровільні пожертвування на суму 1465 рублів підписалося чимало заможних харків'ян, на 1832 рік «в число оной суммы денег нисколько еще не поступило». Попечителі бібліотеки розпочали тривалу і не зовсім приємну справу стягнення грошей за підпискою. До 1833 року було зібрано 400 книг та 7000 рублів. Найбільші суми надали граф Д. М. Шереметьєв — 1000 руб., житель Змієва Горохов — 1130, колишній губернатор Курської губернії М. Давидов — 500 руб.

Харківська публічна бібліотека нарешті відкрилася 6 грудня 1833 року і підпорядковувалася губернаторові. У 1834 році публічні бібліотеки перейшли у відання Міністерства народної освіти, куди і мали надсилати свої каталоги для перегляду. Попечителями бібліотеки були брати Андрій та Григорій Квітки, міщани Кашинцев, Знобішин, які придбали книги в харківському магазині московського купця Глазунова на суму 935 руб. 60 коп. В. Н. Каразін подарував бібліотеці книги, рукописи, карти. Правила дозволяли вхід до бібліотеки всім, за винятком осіб «в неприличном виде и одеянии». Першим бібліотекарем був секретар Дворянського зібрання Тихоцький, потім Ізмаїл Іванович Срезневський, згодом відомий славіст. Існують відомості про те, що І. І. Срезневський у 1834 році уклав каталог бібліотеки — «Систематический указатель книг и рукописей, находящихся в Харьковской публичной библиотеке». У книгозбірні переважали книги з історії, географії, художні твори, здебільшого зарубіжних авторів у перекладі російською мовою — Вольтера, Ж. Ж. Руссо, Мольєра, Д. Свіфта. Була представлена і російська та українська література — твори О. Грибоєдова, Г. Державіна, О. Пушкіна, М. Максимовича, І. Срезневського.

Бібліотеку спіткала сумна доля. Спочатку харків'яни відвідували її лише з цікавості, щоб дізнатися, хто і як приходить туди читати, рідко заходили студенти. А потім відвідування і зовсім припинилося. У 1836 році харківський губернатор П. Трубецькой, предводитель дворянства М. Ковалевський та попечителі Г. Квітка-Основ'яненко і міщанин Кашинцев вирішили передати бібліотеку довідковій конторі, що саме засновувалася при Міській думі. Довідковою конторою опікувався майор фон-Метлеркамф, директор училищ Харківської губернії. Невдовзі

з'ясувалося, що немає каталогу, згідно з яким бібліотека передавалась конторі. У 1841 році майор фон-Метлеркамф передав такому собі Биковському довідкову контору разом з бібліотекою, що налічувала 3000 книг. Книгами ніхто не цікавився. Люди заходили до контори у своїх справах, бачили шафи, проте нікому не спадало на думку купити абонемент на читання. Згодом Биковський вирішив позбавитися такої мороки як бібліотека і повернути її до Дворянського зібрання. Г. П. Данилевський пише, що з книгами вчинили по-варварськи: навантажили на вози,

Редакція газети «Южный край»
і житлове приміщення О. О. Іозефовича.

запряжені волами, завезли на подвір'я Дворянського зібрання і там звалили просто неба, перекинувши вози, наче це був пісок або якийсь мотлох. Пішов дощ (події відбувалися восени), книги намокли. Чиновники після годинного споглядання за цим неподобством почали носити їх до стайні та на горище для просушування.

Цього ж, 1841 року, писар, він же і бібліотекар, згодом столоначальник депутатських зборів Антонов, почав створювати каталог. Ця робота тривала до 1864 року. Згідно з цим каталогом бібліотека мала 950 назв книг і 3196 брошур. Проте

харків'яни її майже не відвідували. Із 75-тисячного населення Харкова бібліотеку бачили хіба що чоловік п'ять. Подальша доля бібліотеки набирає детективного сюжету. Існує припущення, що багато книг згодом потрапило до Харківської громадської бібліотеки, частина загинула. Однак поки що про долю книгозбірні нічого невідомо напевне, а її історія чекає своїх дослідників.

Спроба заснувати публічну бібліотеку в Харкові була невдалою через те, що ініціатива йшла «згори» і тому сприймалася як наказ; держава не переймалася просвітництвом населення, це був поодинокий адміністративний захід; Харківську міську думу більше цікавили прибутки, ніж культурний розвиток громади; серед освічених харків'ян було дуже мало грамотних жінок; книги і журнали коштували дорого; бракувало перекладної літератури. Як зазначав пізніше професор Харківського університету Микола Федорович Сумцов, зібрані для бібліотеки книги губилися, знищувалися, а рештки валялися на горищі або в комірчині чи хліві і залишалися на поїдання мишам.

У середині XIX ст. у Харкові почали утворюватися бібліотеки гуртків, якими користувалися студенти за невелику платню, що витрачалася на купівлю книг та передплату журналів. Проте всі ці бібліотеки безслідно зникли, книги розгублені. У цей же період були зроблені спроби заснувати бібліотеки при середніх та спеціальних навчальних закладах, хоча й не завжди успішні. Так, намагання

попечителя Харківського навчального округу в 1857 — 1860 рр. Павла Васильовича Зінов'єва улаштувати громадські бібліотеки при повітових училищах закінчилось невдало. Процес створення гімназичних, шкільних, училищних, церковно-парафіяльних бібліотек більшого поширення набуває пізніше, у 1870 — 90-х роках, як, власне, і сама система початкової, середньої та середньої спеціальної освіти. Якщо на початку XIX ст. у Харківському навчальному окрузі, який об'єднував 11 губерній і 7 областей, було всього 46 училищ, то на початок 1890-х років лише в Харкові діяло 109 навчальних закладів різного рівня, у Харківській губернії працювало 450 початкових народних шкіл і училищ. На жаль, менше третини з них були забезпечені бібліотеками. Наприклад, харківські міські початкові училища в 1897 році мали по 13 учительських та учнівських бібліотек з фондом відповідно 937 і 1545 книг. Разом з тим заклади середньої спеціальної освіти знаходились в кращому становищі. Так, у 1895 році Харківське землеробське училище володіло фундаментальною бібліотекою (3094 назв книг), учнівською (126 назв) і бібліотекою підручників. Бібліотека Харківського жіночого єпархіального училища у 1891/1892 навчальному році складалася з фундаментальної бібліотеки, в якій було 2838 книг, і учнівської (1648 примірників). Харківська духовна семінарія відзначалася фундаментальною бібліотекою з фондом 6627 книг і учнівською (3097 примірників).

У Російській імперії після скасування кріпосного права у 1861 році бурхливо розвивається промисловість, високого рівня набувають процеси урбанізації. Селянська реформа вплинула на традиційний уклад життя людей, їхні свідомість і світогляд. Час вимагав кваліфікованого робітника. Розвиток демократичного руху, настрої передової інтелігенції, яка вірила, що шляхом просвітництва простого народу можна добитися покращання його життя, спонукали до утворення просвітницьких товариств, народних бібліотек.

У Харкові в 1869 році була створена одна із найдієвіших організацій — Товариство розповсюдження в грамотності, яке опікувалося і шкільною справою, і організацією позашкільної освіти. Саме Товариство грамотності 1870 року відкрило дві народні бібліотеки в Липцях та Мерефі, а наступного року ще дві — у Новій Водолазі та Пісочині Харківського повіту. Це були перші народні бібліотеки в Східній Україні. Вони працювали при земських школах, книги видавали жителям не лише цих сіл, але і прилеглих. Селяни охоче читали повісті та оповідання, літературу з історії та географії, зокрема про мандри. Бібліотеки проіснували до кінця 1870-х років.)

«Значение народной читальни-библиотеки, имеющей целью предложить читателю из народа книгу, с помощью ее расширить его умственный кругозор и поднять уровень его нравственного развития, сознавалось у нас многими уже давно»

(из Отчета о деятельности первой бесплатной народной читальни-библиотеки...).

Успішніша організація бібліотечної справи Товариством починається з 1891 року, коли було прийняте рішення організувати безкоштовні бібліотеки-читальні для найбіднішого населення Харкова. Створено навіть спеціальний комітет першої народної бібліотеки-читальні. Здійснивши всі необхідні формальності (отримання дозволу міської адміністрації на відкриття, затвердження нею ж завідувача і призначення спостерігача), 1 грудня 1891 року перша народна читальня була відкрита на Москалівці на Васильєвському провулку (нині Райрадівський провулок). У її організації брали участь деякі члени Правління ХГБ та працівники «3-го розряду». Спочатку це була лише читальня без видачі книг додому, а з наступного року роз-

почав роботу абонемент. Книги видавалися безкоштовно, передплатник залишав 20 копійок під заставу або поручительство шанованої особи. Про популярність бібліотеки-читальні говорять цифри: першого дня до бібліотеки записалося 24 читача, а впродовж 1892 року їх було 1247 чоловік. І, незважаючи на те, що згодом було відкрито ще чотири народні бібліотеки-читальні та Громадська бібліотека з філіалами, протягом 20 років у першій бібліотеці-читальні постійно наховувалось 1200 абонементів, книговидача склала майже 700 тис. Бібліотекою скористалося близько 50 тисяч відвідувачів. У 1906 році першій харківській безплатній народній бібліотеці-читальні присвоєне ім'я російського поета М. О. Некрасова.

Товариство грамотності не обмежилось відкриттям однієї бібліотеки. У 1894 році на Панасівці було відкрито другу, у 1895 році — у Захарківській частині міста третю, у 1896 році на Журавлівці четверту імені О. С. Пушкіна, у 1903 році — у віддаленому районі Журавлівки — п'яту імені М. П. Балліна. Товариство опікувалося поширенням бібліотек не лише серед міського населення. Ним утворено 427 народних безплатних бібліотек у селах Харківської губернії. Тому бібліотечна діяльність Товариства грамотності має неоціненне значення для розвитку бібліотек на Харківщині.

«Я стал брать книги в Москалевской читальне вскоре по ее открытии, но с перерывами, потому что, когда мне исполнилось 18 лет, я стал парубковать

и пить водку — чтение же книг отошло на задний план. Но когда я увидел бессодержательность такой жизни, то я опять обратился к книгам. Мне сейчас 24 года. Я окончил народное училище, а потом был отдан в газетную типографию, но года через два оставил ее. Газеты я читал все время бесплатно, а книги брал вначале из Общественной библиотеки. И так я пристрастился к чтению, что у нас из-за этого происходили баталии в семье, потому что читал я до поздней ночи, и только тогда оставлял читать, когда отец пускал в ход силу»

(из Отчета о деятельности первой бесплатной народной читальни-библиотеки... Анкета рабочего о значении библиотеки и чтения в его жизни.)

Період від середини XIX до початку XX ст. відзначається також існуванням приватних бібліотек у місті. Найвідомішими були — бібліотека літератури іноземними мовами Ю. Томассен на Московській вулиці, публічна бібліотека Едельберга, Шишкіна, родини Бірюкових. У тогочасній міській періодиці публікувались оголошення про роботу тієї чи іншої приватної бібліотеки. Варто згадати приватну публічну бібліотеку знаного харків'янами видавця газети «Южный край» (1880 — 1919), бібліофіла Олександра Олександровича Іозефовича. У довідковій книзі «Харьковский календарь» на 1877 та 1878 рр. містяться відомості про адресу бібліотеки (Московська вулиця, 26) та її фонд: книги та періодичні видання за кілька десятків років. Наприклад, журнал «Современник» за 1836 — 1866 рр., «Отечественные записки» за 1839 — 1876 рр., «Собрание иностранных романов» за 1858 — 1876 рр. тощо. Плата за читання складала 5 — 15 крб на рік. У 1877 році бібліотека передплачувала 70 назв періодичних видань російською, французькою, німецькою, англійською та польською мовами. Як бачимо, це було доволі солідне зібрання літератури, що частково забезпечувало потребу харків'ян у читанні. Але на початку 1880-х років, коли в О. О. Іозефовича виникли труднощі з виданням газети, бібліотеку довелося продати.

Друга половина XIX ст. характеризується створенням у місті багатьох товариств, у тому числі благодійних. Товариства об'єднували людей певного фаху, інтересів. Фактично кожне з них мало бібліотеку. Правління товариств піклувалися про організацію роботи, придбання літератури, збереження книг, створення каталогів, влаштування читань. Так, Товариство прикажчиків мало бібліотеку і 494 членів у ній, виділяло по 200 крб щороку на придбання книг. У 1899 році фонд цієї бібліотеки складав понад 4000 документів. У 1886 році організовується реміснича бібліотека, частина книг якої надіслана з Англії. Харківське відділення

Російського Технічного товариства у 1891 році витратило 125 крб на придбання журналів для своєї бібліотеки, а Харківське медичне товариство у 1897 році передплатило газет і журналів на 400 крб. Товариство зайнятих письмовою працею утримувало бібліотеку з 1000 примірників, виділяючи на придбання книг більше 30 крб на рік. Економічне товариство харківських чиновників, започатковане 1895 року, на загальних зборах вирішило відкрити клуб з бібліотекою. Правління Південноросійського товариства акліматизації рослин клопоталося про утворення бібліотеки для своїх членів. У Харківській організації державного контролю виділили спеціальне приміщення для бібліотеки. Таких прикладів можна навести багато.

Отже, потреба в читанні відчувалася серед різних верств населення. Більше того, в газетах кінця ХІХ — початку ХХ ст. «Харьковские губернские ведомости», «Южный край» друкуються нотатки про факти діяльності бібліотек у найрізноманітніших установах: у січні 1895 року попечитель нічліжного притулку Зібер передав 80 книг для постояльців нічліжки; у грудні 1896 року заснована бібліотека (близько 500 книг) при офіцерській палаті харківського військового шпиталю; при кожній роті військової частини для нижніх чинів організовані бібліотеки з 500 книг і журналів, у т. ч. військової тематики; у 12 тюрмах і двох виправних відділеннях Харківської губернії є бібліотеки із загальною кількістю понад 6 тисяч книг; бібліотека існує при Будинку трудолюбів; із 180 робітників державного винного складу в бібліотеку, що мала 335 примірників літератури, записалося 120 чоловік; у 1898 році на загальних зборах харківського духовенства обговорювалося питання про відкриття у Харкові громадської богословської бібліотеки-читальні для духовенства.

«Для пользы выздоравливающих» влаштовані бібліотеки при міській Олександрівській та губерньській лікарні на Сабуровій дачі. З ініціативи інженера П. Ф. Ключинського організовані бібліотеки для робітників з 3 тисяч книг і періодичних видань у вагонних і паровозних майстернях Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці. Для новоутвореної бібліотеки для залізничних службовців при управлінні Харківсько-Миколаївської залізниці придбано 2 тисячі книг і передплачено 16 назв періодики. З 1898 року у Харківській губернії встановлюється державна винна монополія. Наслідком запровадження «казен-

ной продажі питей» було створення чайних з бібліотеками-читальнями при них. У читальнях влаштовувалися народні читання, бесіди. Перелік таких цікавих фактів може бути довгим.

Незважаючи на доволі численну систему бібліотек різних навчальних закладів, установ, товариств, організацій процес створення та розвитку публічних бібліотек, розпочатий в першій третині XIX ст., продовжився і в кінці століття. Громадські бібліотеки виникають у повітових містах і навіть у деяких селах Харківської губернії. Вони влаштовуються на пожертвування громадян, членські внески, кошти земств, відрахування міських органів влади. Саме в Харківській губернії, у селі Марківське Лебединського повіту в 1889 році була створена перша в Росії сільська громадська бібліотека. Своєю діяльністю відомі громадські бібліотеки Барвінкового, Вовчанська, Змієва, Ізюма та інших повітових міст губернії. Проте головна роль у сприянні прагненню мешканців Харкова до культурного і духовного розвитку належить Харківській громадській бібліотеці.

В. В. Сафонова

ФУНДАТОРИ ВІТЧИЗНЯНОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ НАУКИ У ХАРКІВСЬКІЙ ГРОМАДСЬКІЙ

... В деятельности просветительных учреждений первенствующее значение имеют — не материальные средства, а люди. Если они воодушевлены идеей, обладают энергией, знанием, опытом, тогда смело можно начинать новое дело даже без средств...
Д. І. Багалій

У середині 80-х років XIX — на початку XX ст. Харківська громадська бібліотека стала для багатьох учених міста справжньою школою громадської праці, де вони водночас здобули і практичний досвід у бібліотечній справі. Саме тут набула активного розвитку вітчизняна бібліотекознавча думка.

Д. І. Багалій.

Перші дослідження стану бібліотек, їх історії і визначення ролі у житті суспільства з'явилися завдяки творчій енергії і науковому таланту видатних істориків Слобожанщини Дмитра Івановича Багалія і Миколи Федоровича Сумцова. Двотомна монографія «История города Харькова за 250 лет его существования (1655 — 1905)» (автори — Д. І. Багалій і Д. П. Міллер) містить цікаві матеріали про зародження та становлення бібліотечної мережі Харкова: церковні та монастирські бібліотеки XVII — XVIII ст., першу міську бібліотеку (30-ті роки XIX ст.), започаткування і роботу Харківської громадської, народні бібліотеки, утворені Харківським товариством розповсюдження в народі грамотності (остання чверть XIX ст.). Аналізуючи соціальні умови для створення перших публічних бібліотек, Д. І. Багалій оцінює готовність суспільства до розповсюдження книгозбірень. Ці міркування він розвиває і в працях та усних промовах, більшість яких безпосередньо пов'язані із ХГБ.

«Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 — 1905)», авторами якого є Д. Багалій і М. Сумцов, також знайомить з розвитком бібліотечної справи у Харкові тих часів і, безумовно, є частиною української історії.

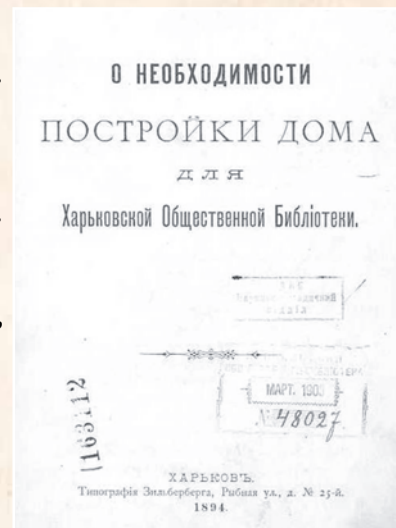
Видатні історики свого часу Д. І. Багалій і М. Ф. Сумцов фактично стали і родоначальниками вітчизняної бібліотечної науки.

Дмитро Іванович Багалій народився і виріс у Києві, але значна частина його біографії пов'язана із Харковом. У 1876 – 1880 рр. він навчається на історико-філологічному факультеті Київського університету. Деякий час Дмитро Іванович був також студентом Харківського університету. У 1883 р. молодого науковця обрано штатним доцентом кафедри російської історії цього університету, він переїздить до Харкова. І з того моменту розкривається його талант та енергія вченого, громадського діяча, педагога. Згодом Дмитро Іванович сам зауважить, що з Харковом його зв'язали міцні узи.

Коли на чолі організації стоїть небайдужа, енергійна і компетентна людина, то й справа розвивається і набуває нових привабливих для суспільства рис. А Дмитро Іванович натхненно і з великим професіоналізмом працював на будь-якій посаді, яку призначала йому доля. Талановитий історик-науковець, архівіст, просвітник і громадський діяч, Дмитро Іванович, протягом свого життя проявив себе як успішний організатор і керівник в багатьох сферах суспільного життя. Він був засновником харківської школи істориків-архівістів і працював завідувачем Харківського історичного архіву, брав участь у створенні Етнографічного та Художнього музеїв у місті. Протягом 12 років він очолював Видавничий комітет Харківського товариства грамотності, тривалий час був ректором Харківського університету, а у 1914 – 1917 рр. – Харківським міським головою. Величезна заслуга вченого і у фундації Української академії наук, Всенародної бібліотеки України (1918 – 1919 рр.), у розвитку різних наукових установ того часу. На початку 20-х років ХХ ст. він керував Харківською філією Українського наукового товариства, згодом очолив Головне архівне управління УСРР.

Але повернемося до бібліотечного життя та зазирнемо до Харківської громадської бібліотеки. Отже, у 1893 році Дмитра Івановича Багалія обрано головою Правління ХГБ. І за той час, що він головує, у Бібліотеці відбувається багато значних подій. До речі, Дмитро Іванович був членом Правління ХГБ ще у 1889 – 1890 рр., його ім'я зустрічаємо і серед перших жертвувачів книг для Бібліотеки у 1886 році. Виступав учений також і з лекціями на користь Харківської громадської.

Дмитро Іванович прекрасно знав бібліотечну статистику, фінансові справи Бібліотеки, технічний устрій. У 1894 році він висуває пропозицію про будівництво нового приміщення для громадської книгозбірні, що згодом було видано окремою брошурою («О необходимости постройки дома для Харьковской общественной библиотеки»). Розпочався збір коштів на будівлю, Дмитро Іванович особисто їде до Петербурга з кло-

потанням до Міністерства фінансів про призначення субсидій на будівництво нового приміщення. Завдяки старанням вченого були отримані кошти від Міністерства та Харківської міської думи. І у 1901 році місто отримало нову будівлю для головної публічної бібліотеки.

«Початок формування колекцій рідкісних видань та відкриття відділу рукописів і автографів — також справа, здійснена завдяки енергії та організаторським здібностям Дмитра Івановича. У період, коли Багалій очолює Правління, Бібліотека поповнюється ще кількома відділами: бібліотекознавства, музичним, українським. Причому останній було створено за безпосередньої участі Дмитра Івановича. Такі спеціалізовані відділи були першими серед бібліотек Російської імперії. Фонд Харківської громадської бібліотеки збільшився майже в два рази за часи, коли Правління очолював Дмитро Іванович Багалій.

Вивчаючи зарубіжний досвід з устрою публічних бібліотек, вчений схвалює розташування таких книгозбірень у центрі населеного пункту, на кращому місці. Йому мріється: нарешті і вітчизняне суспільство повністю усвідомить, що бібліотеки так само потрібні, як і ліхтарі на вулицях...

Дмитро Іванович мав неабиякий педагогічний талант, який вдало реалізовував, працюючи в різних громадських, наукових та інших установах свого часу.

Учень Дмитра Івановича, видатний представник харківської бібліотечної школи, науковець, бібліотекар Харківського університету К. І. Рубинський підкреслює особливі здібності вченого до громадської праці: «...везде и во всем сказывались основные черты его характера: сильно развитое чувство общественности, внимание к общественному мнению, умение ладить с людьми, не поступаясь своими убеждениями».

(Профессор Дмитрий Иванович Багалей: к тридцатилетней годовщине его учено-педагогической деятельности (1880 — 1910 гг.). — Харьков, 1912.)

Увага до людини, яка творить бібліотечну справу, бажання окремо згадати кожного працівника Бібліотеки — в цьому Дмитро Іванович вбачає один із ключових моментів організації бібліотечної роботи.

Дмитро Іванович вивчав і впроваджував досвід публічних бібліотек Європи та Америки. Йому імпонували безкоштовність (або невелика плата) за надання бібліотечних послуг читачам у цих бібліотеках, їх територіальна поширеність, фінансова підтримка як з боку держави, так і суспільства (заможної частини населення), введення спеціального податку на утримання громадських бібліотек у деяких європейських містах. А робота в ХГБ стала для Дмитра Івановича практичним досвідом для реалізації ідеї активної участі громадськості

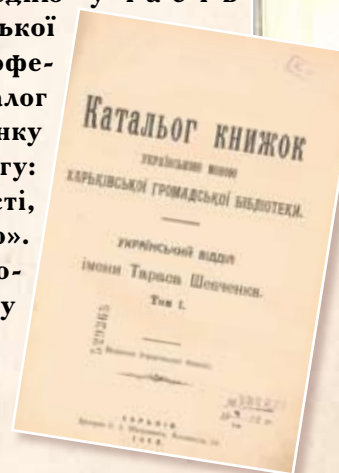
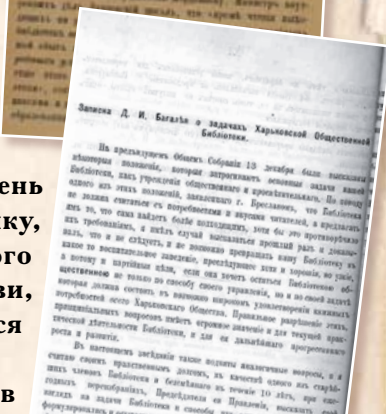
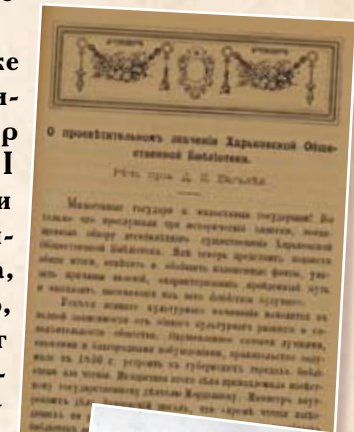

в житті бібліотек як важливого чинника розвитку суспільства в цілому.

Особистість читача і як формується коло його читання, що може зробити бібліотекар, щоб до бібліотеки прийшло якомога більше читачів, розширення можливостей громадської книгозбірні, характер поповнення фонду — все це питання, що тісно пов'язані між собою. І Дмитро Іванович торкається цієї тематики у своїх працях. Розуміючи унікальність громадської бібліотеки саме в універсальності її фонду з одного боку та в тому, що до неї може прийти будь-яка людина, незалежно від освітнього рівня чи соціального статусу — з іншого, Дмитро Іванович наголошує на обережному підході до вилучення книг з фонду. Особливу увагу він звертає на комплектування фондів науковою літературою, книжками українською мовою, вбачаючи в цьому і перспективи для подальшого зростання потенціалу суспільства в культурно-просвітницькому сенсі. Схвалює вчений і зацікавленість молоді бібліотеками, відкриття філіяльних відділень. Прихильник ідей демократизму і просвітництва — він був активним діячем Харківського товариства грамотності. Отож, відкриття бібліотек-читалень у Харкові, сільських бібліотек у губернії, робота Народного будинку, видання книжок для народу — все це входило в коло уваги видатного вченого і громадського діяча. Теорія і практика бібліотечної справи, базуючись на ідеї просвітництва, взаємно збагачувалися і розвивалися у творчому доробку Дмитра Івановича.

Багато напрацювань щодо організації бібліотечної справи залишив він майбутньому поколінню бібліотекознавців. Серед них: «О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки» (1896), «Речь при открытии филиального отделения Харьковской общественной библиотеки» (1901), «Записка Д. И. Багалая о задачах Харьковской общественной библиотеки» (1904) та «О способах приобретения книг» (1904).

Обізнаність з організацією бібліотечної справи за кордоном допомагає Д. І. Багалю в укладанні каталогів. Він бере безпосередню участь у створенні друкованих каталогів Харківської громадської бібліотеки, залучає до роботи над каталогами ХГБ професорів харківських навчальних закладів. Друкований каталог у чотирьох томах (1898 — 1913 рр.) заслужив високу оцінку фахівців. Привертає увагу упорядкована структура каталогу: бібліографічні записи розташовані в галузевій послідовності, виділено розділ «Бібліотекознавство. Бібліографознавство». Каталог має допоміжний апарат: іменний покажчик та покажчик назв документів. До того ж на сторінках каталогу

повинні мати певний рівень професійної підготовки — це очевидна річ, вважає Дмитро Іванович, як і те, що для подальшого розвитку справи необхідно проводити бібліотечні з'їзди на різних рівнях, організовувати при університетах спеціальні навчальні курси для бібліотекарів. Прекрасно демонструє ставлення вченого до бібліотек і його пропозиція щодо оголошення конкурсу на складання зразкових планів будівель для книгозбірень, акцент, який він робить на необхідності найповнішого матеріального забезпечення громадських бібліотек. Окремим пунктом Дмитро Іванович зазначає і обов'язковість для бібліотеки внутрішнього самоврядування.

Ближайші задачи общественной библиотеки.

„Каждый город, говорит Ричардсонъ въ соч. „О выборѣ книгъ“, долженъ имѣть библиотеку, въ которой было-бы по крайней мѣрѣ столько книгъ, сколько въ немъ жителей. Такая библиотека сразу слѣдуетъ центромъ интеллигентной жизни города и повліяетъ на нравственную сторону общества“. Харьковская общественная библиотека, опираясь на поддержку со стороны города, начинаетъ мало-по-малу приближаться къ выраженному въ предидущихъ строкахъ требованію. Библиотека не только увеличивается по числу книгъ, но, главное, увеличивается относительно ихъ доброкачественности, художественной и научной стоимости. Какъ ни ограничены денежныя средства библиотеки, правленіе въ прошломъ году издержало на приобретеніе научныхъ книгъ около 2500 р., при чемъ по нѣкоторымъ отдѣламъ затрачены крупныя суммы, напр., на медицинскій отдѣлъ около 500 р., юридическій около 360 р., а отдѣлъ дѣтскихъ книгъ почти заново сформированъ при затратѣ нѣсколькихъ сотъ рублей. Нужно признать во вниманіе еще пожертвованія въ количествѣ 3752 книги и брошюры почти исключительно научнаго содержанія, полученныя отъ 395 лицъ и учрежденій. Въ итогѣ получается крупная цифра книжныхъ приобретеній въ одинъ годъ 6010 томовъ, кромѣ газетъ и журналовъ. Въ то время, какъ публичныя библиотеки, содержащія частными лицами, при напущенныхъ наміреніяхъ, вынуждены подчиняться среднему читателю, ограниченному болѣею частью безлистретникой, и не могутъ приобретать научныя изданія, обыкновенно дорогія и не особенно ходкія въ абонементномъ отдѣленіи. Общественная библиотека, опирающаяся на поддержку со стороны мѣстныхъ и иногороднихъ ревнителей просвѣщенія, можетъ высоко и почетно держать знамя просвѣщенія. Она идетъ на встрѣчу научной и художественно-поэтической литературы и смѣло затрачиваетъ значительныя средства на приобретение лучшихъ сочиненій, не спрашиваясь съ тѣмъ, каково спросъ на нихъ въ абонементѣ. Въ Харьковѣ, интеллигентномъ центрі обширнаго южно-русскаго края, къ общественной библиотекѣ должны быть предъявлены строгія требованія. Очень не высокая цѣна была-бы библиотекѣ, если-бы она, лабиринтъ высшихъ цѣлъ умственнаго и нрав-

Захисник української книжки і мови, Дмитро Іванович пише: «Необхідно, щоб українська стихія — мова, письменство — заняла в усіх громадських бібліотеках України належне їй високе місце поруч з російською і щоб в книгохранилищах їх набувалися усі нові українські книжки і зроблені були б заходи про придбання старих видань». Не обходить увагою вчений і інші культури: єврейську, польську, татарську...Відомо, що коли Дмитро Іванович був ректором Харківського університету, він навіть отримав догану через те, що дозволив М. Ф. Сумцову читати лекції українською мовою. В одній із промов на зборах Харківського товариства грамотності у 1901році він гостро засудив цензуру, яка не дозволяла поповнювати фонд шкільних бібліотек і читалень книжками українською мовою.

Не меншої уваги та пошани заслуговує і постать Миколи Федоровича Сумцова, який згадується в ряду засновників ХГБ. Він був членом першого Правління М. Ф. Сумцов. Бібліотеки (1885 — 1886 рр.).

Народився Микола Федорович у Петербурзі, та доля також привела його до Харкова. Тут у 1875 році він закінчив Харківський університет, згодом став приват-доцентом цього університету, потім професором. У різні часи свого життя Сумцов очолює Історико-філологічне товариство при Харківському університеті (1887 — 1919 рр.), бере участь у роботі наукових товариств і установ, в тому числі і зарубіжних, засновує Етнографічний музей у Харкові (1904), колекції якого стали основою створеного вже за радянських часів Музею Слобідської України. Микола Федорович організував і бібліотеку при Музеї, власноруч займався поповненням її фонду, більшістю — власним коштом.

Увагу до бібліотечної справи вчений виявляє протягом всього свого життя. Значна частина практичного бібліотечного досвіду, що потім спонукав вченого і до створення аналітично-теоретичних узагальнень, здобута М. Сумцовим під час його діяльності в ХГБ.

На початку своєї роботи в Харківській громадській Микола Федорович вже був відомий як автор наукових розвідок з літературознавства, етнографії. Він, як і Дмитро Іванович Багалій, особисто бере участь у вирішенні багатьох практичних бібліотечних питань, як-от: формування книжкових колекцій Бібліотеки, їх обробка і розстановка, створення перших друкованих каталогів ХГБ. Сумцов виступає з лекціями на користь Бібліотеки, звертається до авторів друкованих творів з проханням надіслати книжки для книгозбірні. А далі — це і виступи у Міській думі про надання субсидій для Бібліотеки, участь у пошуку земельної ділянки під забудову для нового її приміщення. Нарешті, це збір разом з Багалієм матеріалів етнографічного характеру, літератури з історії, археології, філології, мистецтвознавства, що згодом стали ядром фонду українського відділу. Все це свідчить про те, що в справі брала участь обізнана, енергійна й високоосвічена людина. Адже уявляти, як організувати бібліотечну роботу, надати їй певного змісту та знайти підтримку в суспільстві — не таке вже легке завдання...

Микола Федорович часто виступає на загальних зборах членів ХГБ, багато разів обирається членом Правління. Він ґрунтовно і чітко визначає напрямки, за якими треба рухатись, щоб нова справа набула успіху. У його статті «К вопросу о Харьковской общественной библиотеке» (1885) фактично накреслено програму діяльності Харківської громадської на початковому етапі. Вказано, які відділи треба обов'язково створити в першу чергу (обслуговування та довідковий), пропонується запровадити безкоштовне обслуговування читачів, залучати до комплектування, обробки та розстановки книг фахівців з різних галузей знання тощо. У перші роки існування ХГБ Микола Федорович виступає в харківській пресі з матеріалами, що підсумовують роботу і накреслюють нові завдання: «Заметка об общественной библиотеке» (1887), «Ближайшие задачи общественной библиотеки» (1889). Микола Федорович вважає, що Бібліотека за короткий час існування чимало досягла, але

має йти далі. Їй вкрай необхідне нове приміщення, спеціально пристосоване для комфортного обслуговування читачів, потрібно розвивати систему філіальних відділень. Сумцов наполягає, що місія громадської бібліотеки в тому, щоб її діяльність відповідала вищим цілям інтелектуального та духовного розвитку суспільства, стимулювала здатність громади «применить плоды науки к условиям местной бытовой жизни». Микола Федорович переймався питаннями виділення

землі під забудову, пошуками коштів для будівництва, підтримуючи клопотання Правління ХГБ до Міської думи. З цього приводу у 1893 році в газеті «Харьковские губернские ведомости» була надрукована його стаття «О выборе места для постройки дома для Общественной библиотеки», де він розглядає місця зручного розташування Бібліотеки і висловлює свої пропозиції.

Досить широкий спектр мала діяльність М. Сумцова, що сприяла розвитку бібліотечної справи, і поза межами ХГБ. Як і Багалій, Сумцов бере участь у роботі місцевих органів управління: деякий час — він гласний Міської думи, член Міської управи. Відомо про його енергійну роботу в Комітеті з влаштування сільських бібліотек Харківського товариства грамотності (1894 — 1910 рр.), що опікувався устроєм народних бібліотек, у Видавничому комітеті цього товариства (зокрема, в українській комісії). І на цих посадах Микола Федорович також переймається проблемами віднайдення фінансів на устрій і розвиток бібліотек. Значної уваги надає Сумцов поповненню фондів бібліотек, власноруч складає бібліографічні списки з питань етнографії — як рекомендовані для таких книгозбірень. У 1900 — 1902 рр. він брав участь у дослідженні стану народних бібліотек, особисто працював у комітетах при Першій та Третій безплатних бібліотеках-читальнях.

Педагог за покликом серця, Микола Федорович з пильною увагою підходив до вирішення багатьох проблем народної освіти. Окрему сторінку творчої біографії видатного земляка складає його діяльність, орієнтована на розвиток учнівських бібліотек. Йдеться про його ініціативу й особисту участь у відкритті бібліотек при приходських училищах: завдяки наполегливості Миколи Федоровича було засновано 15 бібліотек такого типу. Тривалий час він виконував обов'язки голови міської училищної комісії (з кінця XIX ст. до 1916 року), а також кілька років був членом повітової училищної ради. Сумцов виступає в Харківській міській думі з пропозиціями щодо заснування учнівських бібліотек при училищах, а також обов'язкової організації бібліотек при всіх шкільних закладах. Вносячи ці проекти, Микола Федорович продемонстрував неабияке знання реального стану бібліотечної справи. Поповнення фондів шкільних бібліотек, у тому числі довідковими та науковими виданнями, — справа важлива і невідкладна, і Сумцов докладав чимало зусиль саме до вирішення питань віднайдення коштів на комплектування книжкових фондів. Вчений навіть пропонує просити міську управу про надсилання до кожної учнівської бібліотеки історичної монографії Д. Багалія та Д. Міллера. Микола Федорович вносить певний педагогічний відтінок

у обслуговування читачів таких бібліотек. Це, як правило молодь, і він вважає за необхідне складати плани читання для читачів, що сприятимуть, на його думку, вихованню культури читання.

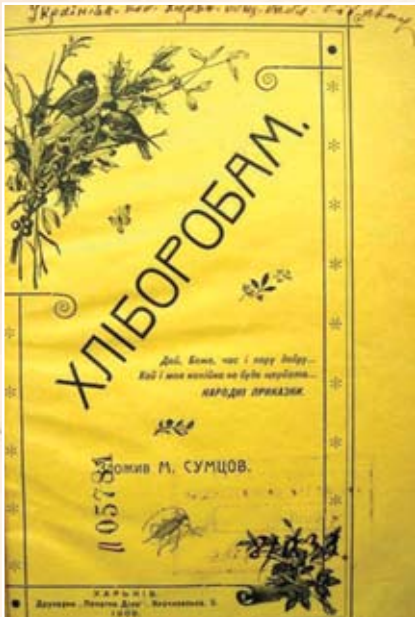
Брошура Миколи Федоровича Сумцова «Организация общественных и школьных библиотек», де окреслено шляхи будівництва та розвитку загальнодоступних бібліотек і, звичайно, бібліотек для школярів, побачила світ у 1896 році, у Харкові. В цю працю Микола Федорович вклав оригінальний педагогічний талент, бачення великого значення ролі бібліотек в освітньому і культурному прогресі суспільства, яке складається з людей з різними соціальними можливостями, але всі вони мають право жити в нормальних людських умовах. І, безумовно, книгозбірні мають надавати цим людям такий шанс. Чимало енергії вклавши в народження та зростання Харківської громадської, Микола Федорович з окремою увагою і навіть любов'ю підкреслює особливий статус громадських бібліотек. Їх унікальність вчений вбачає в підтримці кращими людьми суспільства. Саме громадські

бібліотеки, на його думку, можуть «высоко и почетно держать знамя просвещения». Водночас учений виокремлює і ті недоліки суспільства, що можуть гальмувати процес подальшого розвитку громадських бібліотек: це культурна слабкість соціуму, відсутність звички до читання, брак інтелектуальних інтересів. Увага до місцезорештування бібліотеки, а саме обв'язковість розміщення її у центрі міста, в затишній та світлій будівлі, наявність певної внутрішньої естетики, альтернативні шляхи знаходження коштів для її розвитку (наприклад, додаткова експлуатація окремих її приміщень у святкові та вихідні дні) — все це відображено в праці М. Сумцова.

Бібліотекознавчий характер роботи вченого розкривається і в його бажанні осмислити історичний шлях громадських бібліотек (передумови виникнення і причини часткової невдачі в певний період), та прагненні накреслити схеми формування і подальшої роботи мережі бібліотек, призначеної для всіх верств населення. Микола Федорович акцентує увагу на досвіді Європи у відкритті безкоштовних бібліотек для населення. Він вважає, що це має стати

нормою і для спільноти на теренах рідної землі. Навіть маленькі бібліотеки не залишилися поза його увагою. Саме невеличкі книгозбірні, на його думку, мають відігравати важливу роль у просвітництві і покращенні життя незаможного населення віддалених районів міста. Для людей — це шанс і можливість знайти серед книг духовну підтримку.

З тією ж метою, на думку М. Сумцова, можуть створюватись і пересувні бібліотеки у селах та невеличких містах, що переміщуються з одного населеного

пункту до іншого. «Городская жизнь представляется гораздо более благоприятной для существования прочных и устойчивых общественных учреждений, чем жизнь захолустная, где легко гложет всякая свежая мысль, где по недостатку сочувствия и поддержки легко обрываются самые добрые начинания...» — пише Микола Федорович. А далі пояснює необхідність використання в справі просвітництва подібних бібліотек: «Такие библиотечки могли бы вносить в захолустную жизнь то, в чем она особенно сильно нуждается — научное образование и общественное оживление». Книги для цих бібліотек мають бути підібрані ретельно й якісно, зауважує він. Обов'язково у складі пересувних бібліотек мають бути нові видання.

Громадські бібліотеки, на думку вченого, мають взаємодіяти, створювати обмінні фонди для переправлення книжок до тієї бібліотеки, де вони найбільш потрібні. У будь-якій справі фахова література — гарант її розвитку, отож, Микола Федорович наполягає на виданні професійного журналу, що сприятиме обміну досвідом між громадськими бібліотеками. Фонди громадських бібліотек обов'язково мають поповнюватися науковою літературою, окрім того, треба відкривати у бібліотеках наукові відділи, місцеві відділи, які складаються з книг з історії та етнографії. Ці ідеї згодом знайшли своє втілення в роботі ХГБ.

Окремо Сумцов згадує сільські бібліотеки, що відкривались Товариством грамотності. Дуже турбує Миколу Федоровича стан шкільних бібліотек і він наводить невтішні відомості з практики учнівських книгозбірень, що їх надають педагоги. Це недостатня наповненість фонду (відсутність творів багатьох видатних письменників та бідність багатьох розділів фонду, брак необхідної кількості примірників літератури, що користується попитом) або присутність в ньому книг, що насправді складають баласт фонду тощо.

Створення моделі бібліотечного фонду, складання бібліографічних списків для позакласного читання для шкільних бібліотек, інші способи виховання культури читання — важливі моменти, які Микола Федорович не обходить своєю увагою.

Отже, не залишається фактично жодного питання з бібліотечної практики, яке не відображено в бібліотекознавчих працях Миколи Федоровича Сумцова та Дмитра Івановича Багалія. Як бачимо, чималий матеріал для формування бібліотекознавчої думки дала вченим Харківська громадська бібліотека, якій кожен віддав багато років свого життя. І хоча значний період часу розділяє наші покоління, творчий доробок видатних земляків є безцінним скарбом для сучасних дослідників, усіх культурних людей сьогодення.

М. Є. Корнієнко

ЛЮБОВ БОРИСІВНА ХАВКІНА. ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ

Л. Б. Хавкіна – доктор педагогічних наук, заслужений діяч науки, почесний член ряду зарубіжних академій наук, директор Інституту бібліотекознавства, організатор публічних зборів, доповідач з питань бібліотечної справи, організатор першого в Росії відділу бібліотекознавства, першого в Росії проекту бібліотечної освіти.

Любов Борисівна Хавкіна
(1871-1949)

Зазвичай ім'я цієї людини часто згадується в колі спеціалістів. Варто лише перерахувати її досягнення, і це викликає захоплення у кожного бібліотекаря. Видатний бібліотекознавець, історик, педагог, теоретик і практик бібліотечної справи, один з фундаторів бібліотечної школи в Харкові, більше того, організатор бібліотечної справи в Росії, автор цінних праць з бібліотекознавства і не тільки ... і це ще не все.

Сьогодні знайдеться небагато людей безмежно відданих своєму покликанню, людей, які знайшли справу свого життя. Любов Борисівна була саме такою, однією з небагатьох. Її відмінними рисами були життєрадісність і оптимізм, енергійність і виняткова працездатність, доброзичливе ставлення до людей, готовність поділитися з кожним своїми знаннями. А їх у неї було достатньо.

Постійний пошук нового, численні поїздки, невпинне самовдосконалення... її цікавило все, і багато в чому вона була першовідкривачем, зачинателем.

Дивною, навіть дивовижною, її якістю був невтомний потяг до знань, що зберігся до останніх років життя. А її життя було насиченим і активним. Не менш насиченим був і харківський період діяльності Любові Борисівни Хавкіної. Саме в Харкові вона розпочала свій життєвий і творчий шлях, у подальшому позначений почесним званням та іншими урядовими нагородами. Тут вона народилася, провела дитинство, юність, почала працювати. У Харкові вона написала близько ста книг і статей з питань теорії і практики бібліотечної роботи.

Любов Борисівна Хавкіна народилася 24 квітня 1871 року в сім'ї лікарів. Сім'я була велика: батьки і троє дітей. Батько — відомий в місті лікар, перекладач праць визначних німецьких медиків, мати — фельдшер. Обоє були членами Харківського товариства грамотності і Товариства піклувальників про бідних студентів вищих навчальних закладів.

Діяльність батьків позначилася на вихованні й освіті дітей, всі троє згодом стали активними членами Харківського товариства грамотності. Любов Борисівна, після закінчення із золотою медаллю жіночої гімназії, 17-річною дівчиною почала працювати вчителькою Недільної школи для жінок. Школа була заснована Христиною Дмитрівною Алчевською, щоб надати початкову освіту жінкам і дівчатам нижчих класів суспільства. Саме Алчевській зобов'язана Хавкіна вибором життєвого шляху, становленням як педагога-просвітителя, громадського діяча. Протягом трьох років вона викладала в цій школі, керувала позакласним читанням трьох груп, рецензувала книги, брала участь у щотижневих педагогічних зборах.

Робота в школі була виключно громадською, тобто без будь-якої платні, що свідчить про щире бажання дівчини нести освіту в народ, ділитися знаннями з тими, кому навчання було недоступне. Почавши свій трудовий шлях у Недільній школі, через десять років Любов Борисівна була удостоєна срібної медалі на Олександрівській стрічці та адреси від учителів. Таким чином були визнані її педагогічні здібності та просвітницькі заслуги.

Одночасно з роботою в школі Л. Б. Хавкіна працювала в Харківському товаристві грамотності, яке опікувалося установами для найбідніших верств населення. 1 грудня 1891 року було відкрито Першу безкоштовну читальню-бібліотеку при цьому товаристві, в організації якої вона брала активну участь: підбирала та обробляла книги, складала і видала друкований каталог, влаштовувала для читачів популярні лекції та концерти. Саме ця громадська робота вплинула на вибір майбутньої професії Любові Борисівни, вже тоді вона вирішила пов'язати своє майбутнє з книгою, з професійною бібліотечною діяльністю.

Пізніше, згадуючи про Харків, Хавкіна писала «...чем он богат был — это общественным духом», тут навіть «создавалось нечто вроде «школы общественных деятелей»... ця сторона життя її вабила особливо, і все її подальше життя є підтвердженням цьому.

Харківська громадська бібліотека посідала в житті Любові Борисівни не останнє місце. Майже 20-річна робота в Бібліотеці (1890 — 1918) виявилася для неї надзвичайно плідною. Хавкіна була безпосереднім учасником усіх основних подій у Бібліотеці. Вона починала з рядового бібліотекаря на «дешевому абонементі». Дев'ятнадцятирічна дівчина із задоволенням погодилася працювати на добровільних засадах. Тут вона спостерігала за втіленням у життя ідеї народної освіти, вивчала читацькі інтереси і смаки.

Зовсім недовго пропрацювавши в ХГБ, вона виїжджає на навчання в Німеччину, вступає на філологічний факультет Берлінського університету. Зарахували її не без перешкод, вільною слухачкою. У ті часи жінки допускалися в університет лише як виняток. Вільний час у Німеччині та канікули у Франції Хавкіна присвятила відвідуванню бібліотек і ознайомленню з бібліотечною справою цих країн. Саме тоді визначилася одна з основних ліній її діяльності — вивчення і пропаганда досвіду постановки бібліотечної справи в зарубіжних країнах. Любов Борисівна постійно стверджувала, що необхідно підтримувати відносини з бібліотеками інших країн, впроваджувати в практику вітчизняної бібліотечної справи кращий світовий досвід. Своє бачення і досвід вона пропагувала в численних статтях і нарисах.

Можна стверджувати, що Л. Б. Хавкіна стала одним з кращих фахівців у бібліотечній справі, адже вона не тільки вивчала особливості бібліотечної справи зарубіжних країн, але й встановлювала зв'язки із закордонними бібліотекознавцями. Цьому, безумовно, сприяло знання іноземних мов, що давало можливість знайомитися з працями бібліотекознавців зарубіжних країн в оригіналі. Л. Б. Хавкіна вільно володіла французькою, німецькою, англійською, італійською, іспанською та польською мовами, перекладала зі шведської, норвезької, голландської.

Після повернення на батьківщину в 1902 році Любов Борисівна продовжила працювати в ХГБ і була обрана членом Правління. З її ініціативи в ХГБ був створений музичний відділ. Маючи музичну освіту (паралельно з навчанням у гімназії закінчила музичне училище як піаністка і теоретик), Хавкіна активно цікавилася музичною сферою життя, яка в Харкові була досить розвиненою. Під час навчання друкувалася в газеті «Харьковские губернские ведомости», де опублікувала майже сто статей і нотаток з історії музики, нариси про композиторів та події в музичному житті Харкова. Вона також була секретарем Музичного гуртка, який організовував загальнодоступні концерти. Такі глибокі пізнання наштовхнули її на думку про створення музичного відділу у Бібліотеці.

Цей відділ став подарунком для музичної громадськості Харкова, першою в Росії відкритою музичною бібліотекою з видачею матеріалів додому. Офіційне відкриття відділу відбулося 8 січня 1903 року. Вітання з цього приводу надіслали видатні музиканти М. О. Балакірев і М. В. Лисенко. Звернувшись до громадськості із закликом про пожертву нот, Бібліотека отримала численні відгуки від музичних товариств і консерваторій Москви, Петербурга, Києва, Тіфліса, приватних осіб, зокрема, видавець-меценат М. П. Беляєв передав безкоштовно понад 500 примірників творів камерної музики. Серед надісланих видань були твори О. П. Бородіна, О. К. Глазунова, М. А. Римського-Корсакова та ін. Підтримав Бібліотеку і власник найбільшого московського видавництва — П. І. Юргенсон.

У цьому ж році на загальних зборах членів ХГБ Хавкіна обґрунтовує необхідність створення ще одного підрозділу — відділу бібліотекознавства.

На це її надихнув досвід зарубіжних країн, зокрема, США і Англії, який вона виклала у своїй доповіді.

На думку Хавкіної, бібліотечна справа також потребує вивчення та методичної підтримки, як і будь-яка інша наука, тому метою відділу бібліотекознавства має стати об'єднання матеріалів з бібліотечної справи задля наукової розробки та пропаганди раціональних методів постановки бібліотечної справи. Хавкіна добре розуміла, що бібліотеки та бібліотекарі мають потребу в спеціальній літературі та методичній допомозі. Отже, у 1903 році розпочалося створення такого відділу. Без перебільшення можна сказати, що відділ був оригінальним і унікальним за своєю суттю, аналогів йому не було в Російській імперії.

За цей час вдалося сформувати надзвичайно цінну колекцію документів з різних питань бібліотекознавства. З'явилися публікації про відділ у вітчизняній та зарубіжній періодиці.

Члени ХГБ також звернулися з проханням про допомогу в наданні матеріалів для відділу до інших бібліотек як російських, так і закордонних.

На запит відгукнулося чимало бібліотек. Серед Російських — Імператорська публічна бібліотека, Київська публічна бібліотека, Томська місцева бібліотека та ін. Серед іноземних найбільшу кількість матеріалів надіслали американські бібліотеки. Інші закордонні бібліотеки, починаючи з найбільших — Паризької національної бібліотеки, бібліотеки Британського музею, — і закінчуючи народними бібліотеками в Штутгарті і Бреславлі, також надсилали матеріали.

Наприкінці 1904 року, коли було отримано чималу кількість посібників і документів, відбулася презентація відділу. При ньому було створено бібліотечний музей. Через те, що в статуті ХГБ слово «музей» було відсутнім, його довелося назвати інакше: «колекція наочних посібників».

Хавкіна керувала відділом до 1912 року. У цей час вона більше переймається пропагандою бібліотечної справи, ніж самою роботою в Бібліотеці. Починається її перехід від практичної роботи до розробки таких питань бібліотекознавства, як визнання бібліотечної професії, підготовка бібліотечних кадрів, наукова розробка історії, теорії та практики бібліотечної справи. Любов Борисівна публікує статті в газетах і журналах, виступає з доповідями.

Під час численних роз'яснень і відповідей на запитання щодо організації відділу бібліотекознавства у Хавкіної з'явилася ідея створення підручника з бібліотечної справи, а також необхідності професійної підготовки бібліотекарів. У 1904 році вона видає книгу «Библиотеки. Организация и техника». Видання презентувалося

на Всесвітній виставці 1905 року в Льєжі (Бельгія) і було нагороджено золотою медаллю. Критики відзначали, що книга цікава не тільки для фахівців а й для широкого кола читачів.

Тоді ж Хавкіна обґрунтовує пропозицію — створити перші в Росії курси, які надають бібліотечну освіту, чітко формулює мету — «Будить библиотекаря, поднят его дух, указать ему, что он деятель на поле просвещения масс, а потому он должен стремиться к массообразованию и пополнению своих знаний, чтобы уметь удовлетворять запросы своего читателя».

«Передовая библиотека не только должна отвечать существующему спросу, но вызывать и повышать спрос. Она должна не только идти навстречу читателю, но даже искать и вербовать его».

(*Вестник воспитания*. — 1910. — № 4. — С. 149 — 161).

У 1906 році, вийшовши заміж, Хавкіна переїжджає до Єкатеринодара, але не полишає наукової діяльності. Вона перекладає наукову, художню та дитячу літературу, публікує статті та огляди в журналах «Русская школа», «Просвещение», «Вестник воспитания», «Для народного учителя». Водночас вона є членом редакційної комісії зі створення «Народной энциклопедии научных и прикладных знаний». Це видання являло собою колективну працю великої кількості авторів і було першою спробою донести в доступній формі наукові знання до різних верств населення. Хавкіна є автором ряду статей у цьому виданні — «Загадки материальной культуры», «Первобытные люди», «Народные читальни-библиотеки».

Спадщина Л. Б. Хавкіної — понад 500 одиниць друку: книги, статті, доповіді, у т. ч. іноземними мовами, рецензії та огляди, статті з музики і літератури, переклади наукових праць, художніх творів, передмов тощо, талановиті обробки оповідань для дітей.

У 1911 році, пере-нівши тяжку втрату (хворобу та смерть чоловіка), вона повертається до Харкова і працює все з тим же натхненням. У цей час видає книгу «Руководство для небольших библиотек», яка згодом перевидавалася шість разів. Любов Борисівну запрошують до Москви, де обирають членом Російського бібліографічного товариства. Хавкіна пропонує університету А. Л. Шанявського організувати бібліотечні курси і зустрічає підтримку і розуміння. Курси були організовані і у 1912 році вона переїжджає до Москви, де призначається секретарем курсів. За період 1913 — 1917 рр. курси закінчило близько 1000 бібліотекарів. Відгуки слухачів курсів говорять самі за себе: «Курсы дают такую массу материала, что едва голова успевает его переваривать, кроме того, дороги курсы тем, что во всем чувствуется абсолютно бескорыстное отношение к делу, во всем светится любовь и энтузиазм», «Эти курсы заставили меня полюбить и библиотеку и библиотечное дело».

Переїхавши до Москви, Любов Борисівна не припиняє ділових і творчих контактів з рідним містом і ХГБ. У меморіальному фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка зберігаються її неопубліковані листи до працівників Бібліотеки. У цей час

вона призначається додатковим членом Правління ХГБ, а також членом комісії з організації дитячого відділу при ХГБ.

Хавкіна продовжує знайомитися зі станом бібліотечної справи в зарубіжних країнах. У 1914 році вона їде до США на літні курси в бібліотечну школу міста Олбані, штат Нью-Йорк, відвідує бібліотеки в Чикаго та Каліфорнії, Гонолулу та Японії. Після повернення видає книгу «Нью-Йоркская публичная библиотека». Загалом Л. Б. Хавкіною був висвітлений досвід бібліотек Австралії, Англії, Бельгії, Німеччини, Голландії, Данії, Індії, Іспанії, Китаю, США, Фінляндії, Франції, Чехословаччини, Швеції, Японії та ін. країн.

За деякий час, за підтримки ХГБ та Товариства грамотності, у Харкові було відкрито філію Російського бібліотечного товариства, куди увійшли працівники громадської та університетської бібліотек і народних читалень. Цьому значно посприяла знову ж таки Л. Б. Хавкіна, яка на той час очолювала це Товариство у Москві. Харків був одним з перших міст України, де, за прикладом російських бібліотекарів, було відкрито таке товариство.

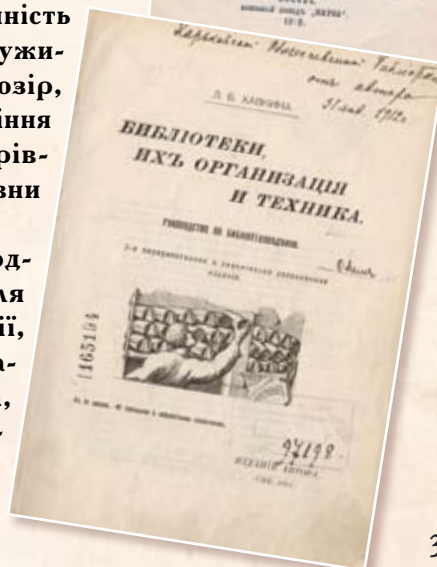
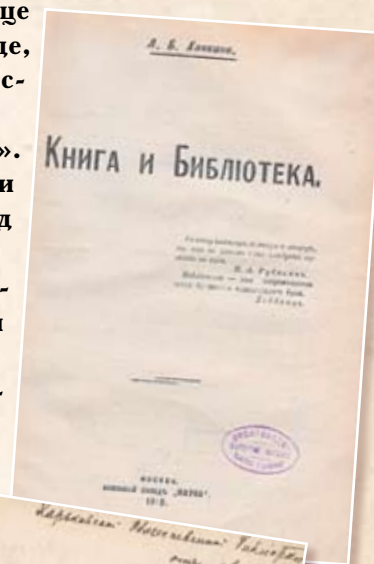
Тут Хавкіна читала курс «Бібліотечна справа та добір книг». Були також організовані короткотермінові курси з підготовки бібліотекарів, на яких Хавкіна читала лекції «Розповідь як метод викладання», «Народна популярна література і бібліографія».

У 1920 році Хавкіну призначають директором Кабінету бібліотекознавства в Москві, вона переїжджає туди остаточно, і саме ця дата вважається закінченням її діяльності в Харкові.

Праця Л. Б. Хавкіної «Авторские таблицы Кеттера в переработке для русских библиотек» (1916) і до сьогодні використовується в бібліотеках і іменується бібліотекарями «таблицями Хавкіної».

Активна громадська і професійна діяльність, різнобічність інтересів дозволили їй стати яскравою особистістю, заслужити авторитет, визнання громадськості. Широкий кругозір, знання зарубіжного та вітчизняного досвіду, вільне володіння іноземними мовами, музичне обдарування, жіноча чарівність, безсумнівно, створювали навколо Любові Борисівни атмосферу, яка забезпечувала їй симпатії оточуючих.

У 2011 році виповнюється 140 років від дня її народження. Все своє життя вона невтомно працювала задля розвитку бібліотечної справи, поліпшення її організації, підготовки кваліфікованих бібліотечних кадрів. Найкращі праці Хавкіної увійшли в історію бібліотекознавства, і досі зберігають теоретичне і практичне значення. Заслуги, досягнення Любові Борисівни в культурному і громадському житті Харкова варті того, щоб її

«ЗРАЗКОВА І НАЙБІЛЬШ ВИДАТНА»

Саме такою, на думку академіка Д. І. Багалія, стала Харківська громадська бібліотека за перші 30 років існування.

Через багато років, що відділяють сьогодні від часів заснування Харківської громадської бібліотеки, кожен штрих, збережений скороминучим часом, є важливим для відтворення подій життя книгозбірні, яка дуже швидко стала відомою та авторитетною культурно-освітньою установою Російської імперії.

«Большая библиотека — это тоже море: его станет на всех. Мы верим в глубокую жизненность нашего дела, ибо в основе его лежит образование народа. Что может быть проще и вместе с тем выше, грандиознее этой идеи?» Це прекрасне

висловлювання Д. І. Багалія визначило рушійну силу, джерело натхнення численних представників громадськості, які створювали та розвивали своє улюблене творіння — Громадську бібліотеку.

Перший — підготовчий період заснування ХГБ — містить ще багато невідомих сторінок. Звичайно, його опис починався з ініціативи Олексія Опанасовича Гурського та купки осіб, які співчували справі відкриття в Харкові громадської бібліотеки. Спробуємо дещо розширити уявлення про перші кроки у заснуванні нашої книгозбірні.

Отже, все почалося у 1883 році, коли за пропозицією чиновника О. О. Гурського, який служив у Першому товаристві взаємного кредиту, та відомої ентузіастки народної освіти Христини Данилівни Алчевської була створена група однодумців. Їх об'єднала ідея відкриття громадської бібліотеки.

Український педагог, ентузіаст народної освіти, публіцист. Народилася на Чернігівщині. Педагогічну діяльність розпочала в Харкові на початку 1860-х років у недільній школі для дорослих. У 1870 році відкрила безплатну жіночу недільну школу, що проіснувала майже 50 років, викладала у ній. Ініціатор та один із головних розробників праці харківських учительниць бібліографічного покажчика книг для народного та дитячого читання «Что читать народу». Укладач праць з методики навчання дорослих грамоті. Член багатьох просвітницьких товариств. У 1889 році у Парижі була обрана віце-президентом міжнародної ліги просвіти.

Подвижниця української культури, Х. Д. Алчевська у молоді роки публікувала свої вірші під псевдонімом «Українка». Разом зі своїм чоловіком, відомим банкіром, промисловцем та меценатом О. К. Алчевським, який підтримував її ос-

Христина Данилівна
Алчевська
(1841-1920)
Один із засновників
Бібліотеки.

вітрянську діяльність, установила у своїй садибі бюст Т. Г. Шевченку — перший в Україні та світі пам'ятник великому поету.

Відома своєю підтримкою багатьох просвітницьких починань Х. Д. Алчевська не могла не відгукнутися на таку корисну ініціативу. Однак до цього часу в деяких матеріалах з історії ХГБ участь Христини Данилівни у створенні Бібліотеки в основному зводилася до грошової допомоги, пожертвувань книжками та добровільної праці вчительок Недільної школи. А насправді Х. Д. Алчевська була разом з О. О. Гурським першим організатором Бібліотеки.

За спогадами одного з учасників перших зборів засновників Громадської бібліотеки, студента Ветеринарного інституту, в майбутньому професора Олексія Миколайовича Макаревського, до групи одностудентів входили три студенти Харківського університету — він запам'ятав прізвище тільки одного — В. Гончаров, студент-медик 3-го курсу, студенти Ветеринарного інституту — О. Зенкевич, І. Орлов та він сам. Макаревський згадує, що на цих зборах були також присутні вчитель гімназії Іванов та ще дві — три особи: «Два раза мы собирались на квартире Хр. Алчевской на Рымарской ул. Был выработан устав общественной библиотеки». За основу організатори взяли статут існуючих на той час провінційних громадських бібліотек у Нижньому Новгороді, Чернігові, Симбірську та Воронежі. Оскільки студенти не могли бути засновниками бібліотеки, вони уповноважили від свого імені двох найпопулярніших професорів — М. М. Бекетова з Університету та П. А. Гордєєва з Ветеринарного інституту. Обидва охоче взяли участь у підготовці заснування Громадської бібліотеки.) Можливо, саме в цей час до групи організаторів приєднався

Гордєєв П.А.

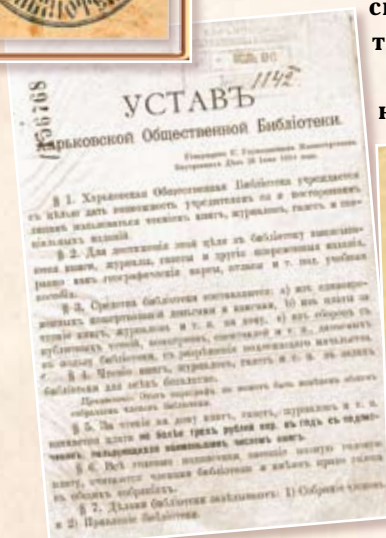
М. П. Баллін, відомий громадський діяч. Для вирішення численних питань підготовчого періоду була створена виконавчо-організаційна комісія (або комітет засновників під головуванням М. М. Бекетова), яка діяла до виборів першого Правління ХГБ. Вірогідно, що у її складі були О. О. Гурський, Х. Д. Алчевська, П. А. Гордєєв, М. П. Баллін, а також чиновник В. І. Касперов — секретар Харківського губернського статистичного комітету, професори Харківського університету О. І. Кирпичников та М. Ф. Сумцов.

*Харьковъ.
Николаевский плацъ.
Charkoff.
Place de St. Nicolas.*

Микола Петрович
Баллін
(1829 – 1904)
Один із засновників
Бібліотеки

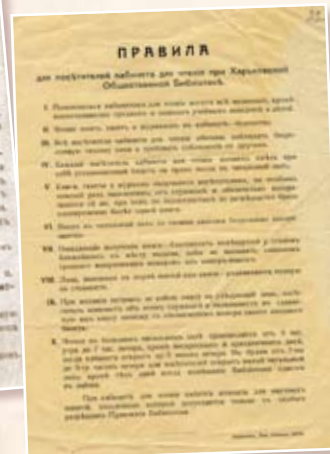
Громадській діяч, видавець, кооператор. Юрист за фахом, працював у судових органах Симбірська, Катеринослава, Костроми, Харкова. Засновник першого споживчого товариства в Харкові та видавництва при цьому товаристві. Перекладав праці англійських та німецьких економістів і кооператорів. Ініціатор створення та один із засновників першого в Україні Товариства грамотності у Харкові. Працював помічником бібліотекаря в Харківському університеті. Домігся дозволу відкрити власну бібліотеку при книжковому магазині.

На думку Балліна, громадська бібліотека покликана бути «об'єднуючим розумовим центром для всього населення міста». Вважав укладення алфавітних загальних, систематичних і предметних (галузових) каталогів неодмінною умовою ефективної діяльності бібліотек; запропонував видавати ці каталоги. Заповів із його власних книг влаштувати бібліотеку для людей, які займаються кооперативною та просвітницькою діяльністю у Харкові.

Припускаємо, що до комісії входили Є. М. Воронець — богослов, православний публіцист та М. П. Савицький, згодом обраний до складу першої ревізійної комісії ХГБ (у майбутньому — голова Чернігівської губернської управи, член Державної Ради). За словами М. П. Балліна, ХГБ була організована десятьма засновниками, хоча помічників у цій справі було більше трьохсот.

Статут Харківської громадської бібліотеки було надіслано до Міністерства внутрішніх справ, якому тоді підпорядковувалися бібліотеки. Важливий документ, що давав право на відкриття Бібліотеки, був затверджений 16 червня 1884 року. З цієї нагоди виготовили спеціальну печатку, відбиток якої ми бачимо на книгах тих часів у фонді Бібліотеки.

За статутом Бібліотека була організована з метою надати можливість засновникам і стороннім особам користуватися читанням книжок, журналів, газет і спеціальних видань. Особливої уваги засновники надали безкоштовному користуванню в читальні. В окремій примітці до § 4 підкреслювалося, що цей параграф не підлягає скасуванню загальними зборами членів Бібліотеки. Усі підписчики, які внесли

повну річну платню (3 крб), вважалися членами Бібліотеки і мали право голоса на загальних зборах. Щороку на зборах членів ХГБ обиралися Правління і ревізійна комісія терміном на три роки. Голова Правління переобирався щороку. Загальні збори скликалися наприкінці листопада — на початку грудня, після підготовки звіту Правлінням. Звітний рік визначався — з 1 жовтня по 1 жовтня наступного року. Члени Правління розподіляли між собою бібліотечні та господарчі роботи, зв'язки з губернською та міською адміністрацією, редакціями, книжковими магазинами та ін. Правління опікувалося також внутрішнім розпорядком, удосконаленням бібліотечних процесів, укладало каталоги тощо. Для вивчення окремих питань, впровадження нововведень створювалися робочі комісії із членів Правління та службовців Бібліотеки, а згодом організовувалися комісії для керівництва спеціалізованими відділами. Згідно зі статутом кошти Бібліотеки складалися з пожертвувань грошима та книгами, платні за читання книг та журналів вдома, збору від публічних лекцій, концертів, спектаклів, що проводилися на користь Бібліотеки.

Отримавши дозвіл на відкриття Бібліотеки, організатори стали поширювати ідею заснування громадської бібліотеки в Харкові. На сторінках місцевої преси з'явилися публікації О. О. Гурського, В. І. Касперова, професорів О. І. Кірічнікова та М. Ф. Сумцова щодо діяльності публічних бібліотек у країнах Європи та можливості відкриття бібліотеки в місті.

Харків'яни зацікавилися проектом, активну участь у його втіленні взяли харківський губернатор барон О. О. Ікскуль фон Гільденбандт та міський голова І. О. Фесенко.

Харківський Народився у Петербурзі. Походив із старовинного естляньського роду. Юрист за фахом. Служив у Міністерстві юстиції, Департаменті Сенату. Призначався губернатором Ліфляндії, Харківським (у 1881–1884 рр.), Псковським. Працював у департаментах Сенату, заступником міністра внутрішніх справ. Мав чин дійсного статського радника. У монографії Д. І. Багалія та Д. П. Міллера з історії Харкова наголошується: «Барон, как сам он о себе говорил, ставил задачей своей деятельности служение общественным интересам».

Покинувши Харків, О. О. Гільденбандт не припиняв зв'язків з Бібліотекою. Отримавши телеграму з нагоди 10-ліття книгозбірні, у якій повідомлялося про те, що «общее собрание ее членов просит Ваше Превосходительство принять выражение глубокой признательности за просвещенное содействие ее основанию», відповів: «Сердечно благодарю за выраженные чувства. Душевно желаю Библиотеке

Олександр
Олександрович Ікскуль
фон Гільденбандт
(1840-1912)
Харківський губернатор.
Сприяв заснуванню
Бібліотеки

Міський голова
І. О. Фесенко.

Професор
О. І. Кірічніков

дальнейшого процвітання на началах истинного просвещения».

На квартирі у губернатора 11 вересня 1885 року відбулися збори засновників, де В. І. Касперов зачитав доповідь про своєчасність заснування у Харкові громадської бібліотеки. У нашому місті на той час було 15 книжкових магазинів і лавок, дві бібліотеки, 11 друкарень і літографій, два музеї, 8 наукових товариств, 82 освітні заклади. Письменними були 44% населення Харкова. Виходили сім періодичних видань та розповсюджувалося понад 4 тис. примірників газет та журналів, що видавалися в інших містах. Харків'яни любили читати — передплачували газет та журналів на 50 тис. крб щороку. Три театри, у тому числі один народний, були дуже популярними серед городян.

Таким чином, підтримка харків'янами новоствореної книгозбірні була забезпечена. У своїй доповіді В. І. Касперов висловив сподівання щодо можливої передачі до Громадської бібліотеки фонду першої Харківської публічної бібліотеки, що зберігався в Дворянському зібранні.

Губернатор звернувся до міського голови І. О. Фесенка з проханням підтримати корисну справу — відкриття Громадської бібліотеки. Від

І. О. Фесенка фундатори отримали дозвіл на проведення зборів членів Бібліотеки у приміщенні Харківської міської думи. Депутатам Думи засновники надіслали примірники статуту ХГБ та запрошення відвідати перші збори й записатися в члени Бібліотеки.

Перші загальні збори членів Харківської громадської бібліотеки відбулися 28 вересня 1885 року в залі Міської думи під головуванням професора М. М. Бекетова.

На зборах вирішувалося питання відкриття Бібліотеки як безкоштовної читальні, що дозволяли пожертвувані книги та невеликі кошти. Організація видачі книг додому вимагала ретельної підготовки, адже абонемент мав стати джерелом прибутку, необхідного для подальшого розвитку справи. У зв'язку з тим, що в цьому питанні однастайності не було, розпочалися вибори Правління.

О. П. Грузинцев

До складу першого Правління ХГБ увійшли М. М. Бекетов, О. О. Гурський, В. І. Касперов, М. Ф. Леваковський, Ф. А. Павловський, Д. М. Полуєхтов, М. Ф. Сумцов, Й. С. Сицяно, І. О. Фесенко, Б. Г. Філонов. Згідно зі статутом як обов'язкові члени до Правління увійшли ректор Університету І. П. Щелков, директор Технологічного інституту В. Л. Кирпичов, директор Ветеринарного інституту А. О. Раєвський, ректор Духовної семінарії отець І. Кратиров, директори трьох гімназій П. В. Тихонович, Н. Ф. Одарченко, К. Я. Белицький та директор Реального училища В. В. Шихов. Головою Правління обрали Б. Г. Філонова, секретарем деякий час був О. О. Гурський, а після його від'їзду з Харкова ці обов'язки виконував В. І. Касперов, потім професори М. Ф. Сумцов

та О. П. Грузинцев. Протягом 1885 – 1886 рр. у складі Правління відбулися деякі зміни.

У червні 1886 року до ревізійної комісії обрали М. А. Двигубського, В. І. Касперова, М. П. Савицького. Правлінню було доручено прийняти від комітету засновників зібрані пожертви, потурбуватися про їхнє збільшення та підготувати наступні загальні збори.

З осені 1885 року до початку літа 1886 року Правління збиралося досить часто. Обговорювалася майбутня робота Бібліотеки, пошук коштів, готувалися питання для обговорення зборами. Чергові загальні збори відбулися 4 червня 1886 року під головуванням Є. С. Гордеєнка. У доповіді Правління було викладено напрямки діяльності Бібліотеки, повідомлялося про наявні кошти, що були зібрані дрібними сумами та отримані від двох спектаклів драматичного театру. З цими незначними ресурсами Правління пропонувало відкрити не пізніше 15 серпня 1886 року безплатну читальню з видачею книг по абонементу та відділом народних книг. Платня за читання книг вдома передбачалася у 25 – 30 коп. на місяць, або 3 крб на рік. Умови роботи абонементів жваво обговорювалися і після палких дебатів збори одноголосно ухвалили відкрити Громадську бібліотеку не пізніше серпня 1886 року.

Літо 1886 року було присвячене підготовчим роботам, купівлі книг, передплаті журналів та газет. Кілька осіб – А. М. Верховська, М. Ф. Лазарева, С. І. Нікуліна, А. М. Распопова та М. П. Томашевська – запропонували працювати безкоштовно.

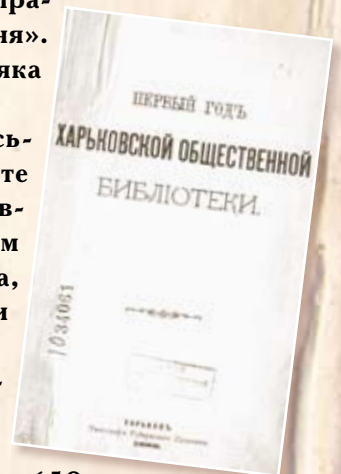
До речі, вся величезна підготовка і подальша робота в Бібліотеці виконувалася виключно «на ентузіазмі», тобто безплатно. З часом з'явилися платні службовці, поступово їхня кількість збільшувалася. За словами Д. І. Багалія, «Усі, хто починав працювати в Бібліотеці, захоплювалися бібліотечною справою, починали любити саму Бібліотеку, цінити її велике просвітнє значення». Дмитро Іванович вважав, що Бібліотека – це школа громадської праці, яка готує видатних діячів для інших громадських починань.

До відкриття ХГБ все було остаточно готове тільки у вересні, коли Міська дума надала Бібліотеці невелике приміщення у своєму флігелі. Урочисте відкриття Харківської громадської бібліотеки відбулося 26 вересня (8 жовтня за новим стилем) 1886 року після молебню, проведеного протоієреєм Олександром Федоровським у присутності міського голови І. О. Фесенка, депутатів Харківської міської думи та членів Правління. Фонд Бібліотеки налічував 1700 томів, фінансовий капітал становив 1, 5 тис. крб.

Так почався славетний шлях Харківської громадської бібліотеки, зростання якої перевершило всі очікування, робота з перших днів відзначалася дивовижним напруженням. Уже через рік фонд Бібліотеки збільшився до 10 тис. томів, число підписчиків зросло з 220 за перший місяць роботи до 650

Є. С Гордеєнко

наприкінці першого року існування.

Енергійна і цілеспрямована діяльність Правління дуже скоро привела Бібліотеку до лав найвідоміших книгозбірень Російської імперії. На час свого 10-річчя за кількістю книг ХГБ посідала п'яте місце серед провінційних бібліотек, а до 25-річчя — третє. Попереду були тільки Віленська та Одеська публічні бібліотеки, які існували відповідно 45 і 81 рік і повністю утримувалися за рахунок державної субсидії та міського управління. У ХГБ міська субсидія складала 20 — 23% бюджету. Тому таке визначне зростання Бібліотеки за 25 років можна вважати безпрецедентним явищем.

За використанням книжкових багатств ХГБ не мала суперниць серед провінційних бібліотек Росії. За 25-й рік існування книговидача зросла до 282 тис. томів. Значне перевищення, майже вдвічі, попиту на наукову літературу у порівнянні з художньою сформувалося вже протягом першого 10-річчя існування ХГБ. Видатний бібліотекознавець Л. Б. Хавкіна писала, що до свого 25-річчя ХГБ за інтенсивністю роботи «может даже выдерживать сравнение с нашими государственными библиотеками, т. к. она опередила Библиотеку Московского Публичного и Румянцевского музеев (с читаемостью 245 тыс. томов) и по количеству прочитанных сочинений заняла непосредственное место после Императорской публичной библиотеки».

У 1915 році в журналі «Школа и жизнь» були наведені звітні показники ХГБ за 28 рік існування та відзначалося, що ХГБ «по величине занимает третье место среди русских публичных библиотек, по интенсивности работы она стоит на первом месте». За 1915 — 1916 рр. книговидача сягла 580 тис. томів. Газета «Южный край» відзначила: «Последняя цифра представляется рекордной не только в нашей библиотеке. Ее не достигла до сих пор ни одна из русских библиотек всех категорий».

Безперечно, що така успішна діяльність здійснювалася завдяки науковому підходу Правління до вирішення всіх питань організації роботи. На підставі вивчення світового бібліотечного досвіду визначалися напрями розвитку та пріоритети роботи Бібліотеки, впроваджувалася прогресивна технологія, розвивалися громадські зв'язки. Відомі вчені — професори, академіки, громадські діячі, розвиваючи Бібліотеку, будували й вітчизняне бібліотекознавство як науку. Їхніх знань, талантів, працьовитості, цілеспрямованості вистачало і на Громадську бібліотеку, яка стала улюбленим творінням цих видатних особистостей.

Двое из членов первого Правления, ныне убежденные седины профессора, желая сэкономить скудные средства библиотеки, сами пилили доски и сколачи-

вали шкафи. ... Один из членов Правления, занимающий по службе видный пост, взял двухмесячный отпуск и целиком провел его в библиотеке, выполнив единолично огромную работу по подготовке к печати нового каталога.

(Библиотекарь. — 1912. — Вып. 1.)

Бібліотека протягом перших 14-ти років існування зазнала всіх труднощів перебування в найманих приміщеннях, що на деякий час покращували її становище, а з часом із зростанням фонду, стримували розвиток, обмежували можливості. Однак, незважаючи на негаразди тимчасових приміщень, Правління на кожному етапі прагнуло створити такі умови, щоб якнайкраще виконувалися основні завдання громадської книгозбірні — нести світло знань суспільству. Ці прагнення відобразилися у структурних перетвореннях і впровадженні нових напрямків у роботу.

Бібліотека, будучи як і більшість книгозбірень платною, по суті просвітницькою кооперацією, з перших днів намагалася вирішити питання максимального наближення свого фонду до всіх прошарків населення. «Двери нашей библиотеки широко открыты для всех читателей, наш бесплатный кабинет для чтения доступен для всех классов городского населения», — писав Д. І. Багалій. На час відкриття Бібліотека складалася з безплатної читальні, платного абонементу та відділу народних книг. Поява безплатної читальні та відділу народних книг стали важливою подією у культурному житті міста — з'явилася просвітницька установа для народу. На жаль, незаможні громадяни тоді майже не відвідували Бібліотеку. Тому загальні збори 29 листопада 1887 року вирішили на деякий час припинити роботу відділу народних книг, доки Бібліотека не зміцнить своє становище.

Після переїзду на свою третю квартиру на Московській вулиці Правління повернулося до питання обслуговування книгою незаможних харків'ян. За пропозицією професора М. А. Гредескула та доповіддю професора В. Я. Данилевського було вирішено розпочати підготовку до організації дешевого абонементу. І ось 11 березня 1890 року в ХГБ була відкрита «дешева бібліотека». Керувала справами комісія у складі членів Правління. Усі роботи виконувалися безкоштовно вчительками Недільної школи Х. Д. Алчевської, яка також пожертвувала на нову справу 500 крб «для устройства народного отдела». У своїх спогадах Христина Данилівна згадувала дивовижну атмосферу спільної праці та ентузіазму працівників «3-го розряду» — так згодом стала називатися «дешева бібліотека». Вона писала: «Я вся захвачена радостным сознанием, как много нравственной связи между этим святым делом и нашей воскресной школой». До складу колективу «3-го розряду» входили М. А. Гредескул, Л. Б. Хавкіна, яка тільки-но розпочала свій трудовий шлях, Л. Г. Єфимович, М. М. Салтикова та інші, від Правління — Д. І. Багалій, В. Я. Данилевський, М. М. Ходолей та А. Я. Немировський. Душею справи був професор В. Я. Данилевський, який віддавав цій роботі багато енергії та часу

М. А. Гредескул

В. Я. Данилевський

і неабиякий організаторський талант. Це була перша народна бібліотека в Харкові, тому організатори не могли скористатися досвідом інших бібліотек. Про своєчасність відкриття «дешевої бібліотеки» свідчила кількість підписчиків, що невпинно зростала (до 200 за день). Такі відвідувачі потребували особливого підходу, бо часто не могли навіть висловити, що їх цікавить.

На загальних зборах наприкінці 1890 року було прийняте рішення про реорганізацію умов абонементу — «установити ще один розряд абонементу без права получения журналов и новых книг, с платой 20 коп. в месяц». Цей абонемент отримав назву «2-й розряд», а «дешеву бібліотеку» перейменували у «3-й розряд». Таке перетворення об'єднало «дешевий абонемент» з Бібліотекою та змінило його становище. За «3-м розрядом» залишився окремий фонд, відображений у спеціальному каталозі.

Працівниці «3-го розряду» повинні були знати склад фонду, щоб надавати допомогу своїм читачам у виборі книг, які часто-густо цілком довіряли його бібліотекарям. На листках вимог навіть дописували: «Дайте по вашему усмотрению что-нибудь интересное».

Багато відвідувачів, які зовсім не мали звички до читання, набували такої жаги до книг, що за три — чотири роки перечитували майже весь фонд «3-го розряду», а потім переходили до «2-го розряду». Спостерігалось майже 50 таких випадків щороку.

«... к стыду нашей интеллигенции, должно сознаться, что случаи злонамеренной порчи здесь [серед підписників «3-го розряду»] замечаются гораздо реже, чем в категории первых двух разрядов».

(Десятилетие Харьковской общественной библиотеки: [докл. и сообщ.]. — Харьков, 1898.)

В. П. Даневська

В. П. Даневська, яка певний час була членом Правління ХГБ розповідала, що підписчик-двірник постійно читає книги наукового змісту, переважно історію М. Карамзіна, а також літературу з природознавства. Він обережно загортає бібліотечну книгу в папір та ховає під полу кафтану. Деякі відвідувачі намагаються підклеювати сторінки книг. Іноді підписчик, зіпсувавши книгу, не ходить до Бібліотеки, доки в нього не з'явиться можливість сплатити штраф, який він вносить з вибаченнями та розкаянням.

«По этому отделению своему [3-му разряду] Библиотека несет, и несет совершенно сознательно, постоянный и неизбежный дефицит, считая содержание этого излюбленного детища своего одной из самых светлых сторон своей деятельности»

(Десятилетие Харьковской общественной библиотеки: [докл. и сообщ.]. — Харьков, 1898.)

Організація «дешевого абонементу» мала велике значення не тільки для ХГБ — це стало поштовхом до розвитку мережі бібліотек на Слобожанщині.

За словами Л. Б. Хавкіної, ««... дешевая библиотека» или «3-й разряд» явилась прототипом библиотек не только города Харькова, но и Харьковской губернии». Кілька осіб, які працювали з часів заснування «дешевої бібліотеки», у 1891 році організували першу безплатну народну бібліотеку-читальню при Харківському товаристві грамотності. Згодом протягом 1894 — 1903 рр. було відкрито ще чотири читальні в Харкові. До складу Комітету сільських бібліотек при Товаристві грамотності увійшли й діячі Правління Харківської громадської бібліотеки — В. Я. Данилевський, М. Ф. Сумцов, О. М. Габель. За їхньої активної участі було відкрито майже 500 народних бібліотек у Харківській губернії, яка зайняла у 1906 році перше місце серед губерній Російської імперії за кількістю читалень.)

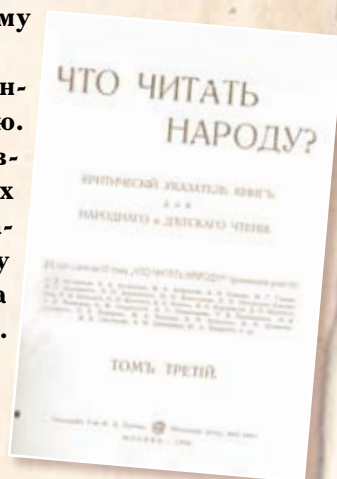
Співробітниця «3-го розряду» брала дієву участь у створенні тритомної колективної праці — навчально-допоміжного посібника «Что читать народу?», що стало значною подією у справі народного просвітництва. Видання сприяло виявленню читацьких інтересів народу й отримало позитивний відгук Л. М. Толстого. Пізніше деякі працівники Бібліотеки брали участь у складанні хрестоматії для читання під назвою «Книга взрослых». У цій праці творчо узагальнено досвід вивчення читацьких уподобань, набутий О. М. Габель під час роботи в ХГБ.

Бібліотека працювала напружено — читальний зал та абонемент завжди були переповнені. Основними відвідувачами (майже 58%) читального залу були студенти Університету, Технологічного та Ветеринарного інститутів. Бібліотеку відвідували також особи різних професій та соціального стану: службовці, військові, робітники та ін. Читальним залом користувалися жителі не тільки центральної та нагірної частини міста, а й з околиць та іногородні. Тільки за 25 років у кабінеті для читання було 1 млн 250 тис. відвідувань, тобто в середньому 50 тис. за рік.

Правління вважало за необхідне запровадити бібліографічну консультаційну допомогу читачам, особливо тим, які займалися самоосвітою. У 1892 році саме задля цього було організовано чергування членів Правління на абонементі. Укладалися рекомендаційні списки книг з окремих тем. Причому такі списки готувалися також на замовлення органів влади — у 1908 році службовців Бібліотеки навіть преміювали за підготовку списків літератури для губернатора. Професори В. Я. Данилевський та О. П. Грузинцев систематично брали участь у консультуванні читачів. Правління розпочало складання каталогу журнальних статей як доповнення до існуючих друкованих систематичних каталогів та карткових алфавітних, топографічних (за номерами книг), генерального та каталогів спеціалізованих відділів. На жаль, завершити складання каталогу

О. М. Габель

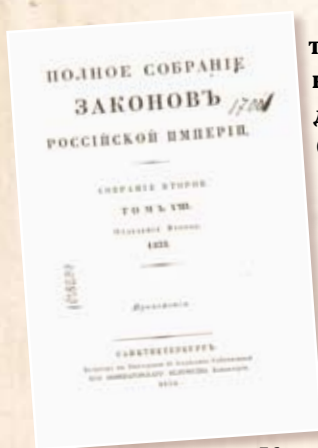

П. С. Єфименко

Імператор
Олександр III

журнальних статей не вдалося через надзвичайну зайнятість членів Правління.

Формування фонду ХГБ перебувало під пильною увагою Правління. Принципи формування фонду були сформульовані на одному з перших його засідань. Науковцям і фахівцям було доручено скласти списки необхідних Бібліотеці книг. Професор М. М. Бекетов склав тематичні списки з хімії, професор В. А. Кирпичов — з технології, професор М. Ф. Сумцов — з історії, професори Д. І. Багалій та П. С. Єфименко — по «місцевому» відділу, професор Л. Є. Владимиров — з юридичних наук. Надалі закріплення вчених і фахівців за галузевими відділами фонду та каталогів стало обов'язковим.

Завдяки цьому, на думку Д. І. Багалія, «досяглася систематичність і повнота кожного з відділів [фонду]». Звіт Бібліотеки за третій рік існування містить цікавий факт: за адресами, зібраними М. Ф. Сумцовим та С. М. Самойловим, було відправлено 1200(!) листів «главным образом профессорам специальных учебных заведений...». Саме фахівці рекомендували, які книги слід придбати, зверталися до авторів, видавців, установ з проханням безкоштовно надіслати свої видання. Обов'язково відправлялися листи з подякою за отримані дарунки, у звітах ХГБ і в місцевій пресі називали тих, хто пожертвував для Бібліотеки книги або кошти. Такий зворотний зв'язок створював позитивний імідж Харківської книгозбірні, зміцнював її громадські зв'язки.

Таким чином Бібліотека встановила контакти майже з усіма урядовими, науковими й громадськими установами імперії, з найвідомішими діячами науки і культури. Л. Б. Хавкіна писала: «На призыв Библиотеки откликнулись сотни учреждений, тысячи лиц... Среди жертвователей Библиотеки были выдающиеся отечественные ученые, академики, профессора, известные государственные люди, иерархи православной церкви, крупные общественные деятели, литераторы, публицисты, педагоги». Навіть від Імператора Олександра III надійшли коштовні багатотомні видання, які Бібліотека самостійно не змогла б придбати — «Полное собрание законов Российской Империи» і «Свод законов».

Більше тисячі томів було отримано від Імператорської академії наук, Товариство любителів древньоросійської писемності подарувало коштовне багатотомне видання «Сборник Императорского русского исторического общества». Цінні видання з історії, мистецтва, нумізматики пожертвували Великі князі Микола Михайлович та Георгій Михайлович. Один з перших жертвувателів — голова Комітету міністрів Росії Н. Х. Бунге — надіслав декілька своїх творів.

Серед тих, хто вже в перші роки існування жертвував Бібліотеці книги, — товариш (заступник) міністра фінансів Ф. Г. Тернер, товариш міністра шляхів сполучення Г. А. Євреїнов, сенатор Н. П. Семенов, командувач військами Київського військового округу М. І. Драгоміров, сенатор П. Ф. фон-Лілієнфельд-Тоаль, сенатор и академік В. П. Безобразов, академіки Я. К. Грот і Г. І. Вільд. Серед перших жертвувачів-харків'ян професори В. А. Франковський, Г. М. Цехановецький, В. К. Анреп, О. Ф. Брандт, Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов, П. С. Єфименко, В. Г. Лашкевич, міський голова І. О. Фесенко та багато інших.

Бібліотека отримувала дарунки від московського Рум'янцевського музею, Архіву міністерства іноземних справ, Архіву міністерства юстиції, Головного військово-медичного управління, Географічного товариства, Геологічного комітету, Демидовського юридичного ліцею, Казанської духовної академії, Петербурзького губернського земства та багатьох інших закладів. І це не були разові подарунки — автори та установи й надалі надсилали свої видання Бібліотеці. Наприклад, надходження «Свода законів» тривало в міру виходу друком усіх наступних томів. Майже 100 назв періодичних видань, за словами Д. І. Багалія, ХГБ отримувала безкоштовно.

Наведені вибіркові приклади пожертв тільки за третій рік існування Бібліотеки. Зараз можна захоплюватися та дивуватися тим фактом, що за такий відносно короткий час Правлінню вдалося завоювати прихильність і повагу суспільства до громадської ініціативи харків'ян, зробити по-сучасному ефективну рекламу Бібліотеці, налагодити громадські зв'язки.

До свого 25-річчя ХГБ мала вже 149 тис. томів. Більше половини з них Бібліотеці були подаровані.

Професор М. А. Гредескул писав: «... невозможное сбылось — первоначальное жалкое собрание случайно набранных ... книг, ... превратилось в обширную библиотеку с прекрасно заполненными отделами, с немалым количеством редких изданий в их составе, с возможностью своевременно предложить к услугам читателей массу новых журналов и все ... выдающиеся книжные новинки, как в сфере беллетристики, так и по всем отделам науки. Библиотека росла решительно «по-американски», и в настоящее время представляет собою ценность, уже не поддающуюся измерению на деньги».

(Десятилетие Харьковской общественной библиотеки : [докл. и сообщ.]. — Харьков, 1898.)

Цілеспрямована робота Правління щодо якісного формування фонду Бібліотеки, який на 75% складався з наукових видань з усіх галузей знання, мала на меті перетворити ХГБ у центральну книгозбірню для всієї південно-східної Росії. Саме з цього приводу Бібліотека звернулася у 1900 році до Головного управління у справах друку з клопотанням щодо отримання безоплатного примірника всіх книг, що виходять друком у Російській Імперії російською мовою.

Серед перших благодійників, які увійшли в історію Бібліотеки — Б. Г. Філонов, Х. Д. Алчевська, Ф. А. Павловський та інші. Найбільшим одночасним

М. Л. Кропивницький

В. Ф. Комісаржевська

благодійним внеском був дарунок Надії Михайлівни Філонової — 10 тисяч рублів на розширення книгосховища у пам'ять її чоловіка Б. Г. Філонова. Надавали підтримку Бібліотеці місцеві банки та кредитні установи — щороку жертвували кошти Перше товариство взаємного кредиту, Земельний та Торговельний банки, Товариство взаємного кредиту прикажчиків та інші.

Організація благодійних концертів, спектаклів, музичних вечорів, зустрічей з відомими акторами, музикантами, письменниками, вченими привертала увагу суспільства до Бібліотеки. Таким чином була закладена та отримала розвиток науково-просвітницька діяльність Бібліотеки. З благодійними виставами на користь ХГБ виступали гастрольна трупа М. Кропивницького, здійснювалися постановки драматичних спектаклів, опер, у читальному залі Бібліотеки виступали письменники і поети: Ф. Сологуб, І. Сіверянін, В. Маяковський, Д. Бурлюк, В. Каменський, видатні композитори та виконавці: С. Рахманінов, Р. Глієр, Б. Барток, Г. Нейгауз, відома драматична актриса В. Комісаржевська. На користь ХГБ у залі Міської думи читали лекції письменники І. Тургенєв та С. Андрієвський. У залі Бібліотеки виступали відомі вчені — професори В. П. Бузескул, Л. Є. Владимиров, В. Д. Спасович, М. М. Загурський, Д. М. Овсянко-Куликовський, Д. М. Пильчиков, М. Ф. Сумцов, В. Я. Данилевський, Д. І. Багалій, О. Ф. Брандт, А. Н. Деревницький, О. О. Русов, В. П. Даневський та багато інших.

Д. І. Багалій вважав, що ці просвітницькі заходи не тільки підтримували Бібліотеку, а й робили її просвітнім осередком, сприяли поширенню культурного впливу книгозбірні. За словами

Дмитра Івановича, тільки завдяки Бібліотеці «... Харків міг почути багатьох популярних приїзжих лекторів, котрі без цього і не завітали б до нього».

Відомою подією у 1902 році став XII Археологічний з'їзд, що відбувся в Харкові. У роботі з'їзду брали участь деякі члени Правління ХГБ. Засідання етнографічної секції з'їзду проходило в читальному залі ХГБ. На завершення роботи відбувся концерт капели кобзарів Лівобережжя під керівництвом Гната Хоткевича. Цей концерт мав величезний успіх і назавжди залишився в історії українського кобзарства

Г. А. Тобизен

Протягом 30-річного періоду ХГБ користувалася підтримкою не тільки суспільства, а й влади. Д. І. Багалій вважав, що місцева влада безпосередньо зацікавлена у сприянні Бібліотеці, яка фактично виконує функції міської бібліотеки, є власністю городян і такою освітньою установою може пишатися Харків — культурний центр всієї південно-східної Росії. Харківська дума та управа завжди позитивно відповідали на всі звернення Правління щодо необхідності покращання приміщень, надання субсидій, виділення коштів на окремі потреби.

Міська влада допомагала Бібліотеці і з власної ініціативи: оплачувала опалення та електрику, відсотки за позикою Бібліотеки у Харківському губернському земстві. Багато депутатів міської думи, харківський голова, губернські чиновники були членами ХГБ та її Правління, тому добре розуміли потреби і проблеми книгозбірні.

«Харьковский губернатор ... барон А. А. Икскуль способствовал возникновению [Библиотеки], А. И. Петров вошел с просьбой о субсидии для нее к министру внутренних дел И. Н. Дурново, нынешний начальник губернии Г. А. Тобизен также принимает живейшее участие в вопросе о постройке для нее собственного дома», — писав Д. І. Багалій.

(Десятилетие Харьковской общественной библиотеки : [докл. и сообщ]. — Харьков, 1898.)

Справа будівництва об'єднала громадськість і владу, і не тільки місцеву, а й державну. Д. І. Багалій згадує посадовців, які сприяли Бібліотеці — це і міністр внутрішніх справ, і директор департаменту Державного казначейства Дмитрієв, і віце-директор С. Ф. Вебер, тодішній міський голова професор О. К. Погорелко та колишній І. Т. Голенищев-Кутузов.

Харківська міська управа дала згоду на виділення земельної ділянки в центрі міста, що належала Університету. Правління Університету допомогло Бібліотеці у її придбанні. Д. І. Багалій відзначав: «... бывший ректор М. М. Алексеенко и нынешний Г. И. Лагермарк с гг. членами Правления [Университета] и попечителями Харьковского учебного округа (бывший И. П. Хрушов и ныне занимающий этот пост В. К. Анреп) оказывали энергичную поддержку нашим ходатайствам, ... в то же время имели в виду духовное благо молодежи, обучающейся в 3-х высших учебных заведениях Харькова».

О. К. Погорелко

О. К. Погорелко

Г. И. Лагермарк

И. П. Хрушов

Харківська міська влада надала Бібліотеці матеріальну допомогу на будівництво та оплатила придбання землі. Міністр фінансів С. Ю. Витте сприяв одержанню Бібліотекою державної субсидії. Від Харківського комітету попечительства про народну тверезість за сприянням його голови — губернатора Г. А. Тобізена на будівництво Бібліотеки було пожертвовано 3 тис. крб.

Кошти перераховували окремі громадяни, банківські установи — Земельний та Торговельний банки, Варшавське страхове товариство. На будівництво власного дому ХГБ отримала, за словами Д. І. Багалія, «... в преемстве нравственного наследования, капитал первой Харьковской публичной библиотеки, равнявшийся 384 р. ». Ці кошти Громадська бібліотека отримала, за висловлюванням професора Ф. А. Павловського, тому, що вона має такі самі цілі,

що й Публічна бібліотека 40-х років XIX ст.

Отже, новий дім ХГБ будували усім миром, усією громадою.

Д. І. Багалій у своїй промові з нагоди відкриття нової будівлі мав підстави стверджувати, що Бібліотека користується «... прочной и неизменной поддержкой со стороны общества; важное значение за нашей Библиотекой признано и самим правительством, оказавшим ей существенную материальную помощь». Відкриття нової будівлі ХГБ відбулося 28 січня 1901 р. у великому читальному залі. Освятив Бібліотеку преосвященний Інокентій, єпископ Сумський у співслужінні найстарішого члена Правління Бібліотеки протоієрея Олександра Федоровського. Освячення супроводжувалося співом університетського хору під керівництвом І. М. Туроверова.

Свято відкриття Громадської бібліотеки стало знаменною подією в культурному житті країни й мало розголос у місцевій та іногородній пресі. Петербурзька газета «Новое время» назвала відкриття нового дому ХГБ «праздником просвещения и развития общественного самосознания», відзначалося швидке зростання ХГБ, яка почалася з 1, 5 тис. крб та 1700 томів книг, а зараз має у фонді 80 тис. томів і власну будівлю. ХГБ називається однією з найбільших книгозбірень півдня Росії.

У газеті «Одесские новости» ХГБ була присвячена стаття, де описувалася нова бібліотечна будівля та говорилося: «Харьковская библиотека славится как одно из образцовых учреждений в России, обязанное своим возникновением и развитием исключительно общественной инициативе».

Перехід Бібліотеки у власну будівлю розпочав новий етап у її розвитку. Завдяки ініціативі, наполегливості та організаторському таланту Д. І. Багалія як голови Правління ХГБ збулася багаторічна мрія харків'ян, діячів та службовців книгозбірні. На урочистостях з нагоди відкриття новобудови Дмитро Іванович накреслив завдання й перспективи улюбленої Бібліотеки. Він був тим щасливим мрійником, мрії якого збувалися.

З 1901 року Бібліотека починає видавати безплатні абонементи вчителям початкових шкіл та училищ, незаможним студентам. За два роки до цього міністр внутрішніх справ затвердив зміни до статуту ХГБ, і Бібліотека отримала право відкривати філії, а також книжковий магазин. Відгукнувшись на прохання жителів району Петінки (нині вулиця Плеханівська), в основному робітників, ХГБ за сприянням групи діячів Харківського товариства грамотності 2 лютого 1901 року відкрила тут свій перший філіал.

Перше філіальне відділення ХГБ — перша в Харкові «бібліотека для робітників» — користувалося великою популярністю серед населення. Робітники паровозобудівного заводу були її основними читачами. Директор заводу П. П. Ріццоні надав допомогу філіалу, виписав книги з техніки для робітників. У 1905 році при першому філіалі організували «Технічний відділ ім. П. П. Ріццоні». Так керівництво Бібліотеки відзначило благодійника.

Справа розвивалася успішно, і 1 червня 1905 року було відкрито друге філіальне відділення Бібліотеки на вулиці Великій Панасівській, невдовзі філіал переїхав на вулицю Усівську. Обидва відділення очолювала загальна комісія та два виконавчі комітети, що керували всіма справами. Загальний книжковий фонд обох філіалів становив понад 25 тис. томів. Щороку реєструвалося майже 10 тис. відвідувань.

Відділення отримували невелику субсидію від Харківської міської управи, Товариства попечительства про народну тверезість, разову грошову допомогу від Харківської повітової земської управи та Азовсько-Донського банку. На жаль, протягом 1906 — 1907 рр. фінансові справи обох філіалів погіршилися. У зв'язку з напруженим станом у країні та підозрілим ставленням влади до просвітницьких установ, що могли проводити революційну пропаганду, філіали вважалися неблагонадійними. У лютому 1908 року після обшуків та вилучення близько 400 книг, філіали були закриті. З часом фонд філіалів повернувся до ХГБ, частину передали до бібліотек-читалень — Журавлівської та читальні при Народному домі.

Наявність унікального багатогалузевого фонду відрізняла ХГБ від інших громадських книгозбірень. За свідченням Д. І. Багалія, майже кожна «спеціальну» книгу, що вийшла в країні, мала Бібліотека. Запроваджувалися нові форми розкриття галузевого складу фонду, удосконалювалася організація наукових відділів.

З перших років існування Бібліотеки за пропозицією Д. І. Багалія пильної уваги надавалося збиранню літератури з історії, географії, етнографії, статистики, промисловості Слобідського краю. У друкованих каталогах, що видавала Бібліотека, виділення «місцевого відділу» стало здобутком ХГБ. Відомий бібліограф М. В. Здобнов відзначив: «... местный отдел в каталогах ХГБ отмечается особенным богатством». Відділ містив книги з різних галузей знання, що стосувалися Харківської губернії. У ньому були видання харківських органів

влади — Думи, земської управи, Харківського губернського статистичного комітету, численних товариств, харківські календарі, адресні книги тощо. Сьогодні — це безцінне джерело краєзнавчої інформації. Першим упорядником відділу був Д. І. Багалій. Протягом всього періоду плідної творчої праці в Бібліотеці він не залишав поза увагою «місцевий відділ», який називав «Charcoviensia». Д. І. Багалій вважав, що у «місцевому відділі» має бути все, що стосується південної Росії взагалі та Харківського краю і міста Харкова зокрема.

Завдяки досвіду ХГБ створення «місцевих» відділів у громадських бібліотеках країни набуло поширення. Таким чином ХГБ стала фундатором бібліотечно-го краєзнавства. Розвиваючи ідеї Д. І. Багалія, Л. Б. Хавкіна вперше сформулювала краєзнавчу функцію бібліотеки регіонального рівня у своїй відомій книзі «Библиотеки, их организация и техника».

Журнал «Киевская старина» у 1904 році надрукував невеликий нарис, у якому зазначено, що ХГБ належить одне з перших місць у країні серед подібних установ за обсягом фонду. Особлива увага зверталася на зібрання книг, що вийшли друком у Харкові та губернії, а також ті, що стосуються краю. Підкреслювалася роль голови Правління професора Д. І. Багалія в тому, що в Бібліотеці сформовано досить повний місцевий відділ, у складі якого є рідкісні видання. Проте зауважувалося, що на відміну від «місцевого», не виділено в особливий відділ книги про Малоросію або написані малоросійською мовою, хоча в Харкові існує на них постійний попит. Відзначалося, що Правління піклується про поповнення фонду такою літературою. Проте нестача коштів не дозволяла довести український фонд до вичерпної повноти, хоча він був досить багатий.

Члени Правління і співробітники ХГБ, 1900 р.

Отже, організація українського відділу у 1906 році, першого серед громадських бібліотек країни, була цілком закономірною — всі попередні зусилля Правління сприяли розвитку і цього напрямку роботи ХГБ. Д. І. Багалій визначив, якими творами необхідно поповнювати цей відділ, сформулював його завдання. На зборах 1 лютого 1906 року розглядалася діяльність комісії з питань відкриття українського відділу, були затверджені правила його організації. Керівним органом відділу була українська комісія, у складі якої в різні роки працювали М. І. Міхновський, К. М. Бич-Лубенський, Х. О. Алчевська, Г. М. Хоткевич та інші. Комісія відшукувала кошти для поповнення відділу, відбирала та купувала книги, складала окремий каталог. Книги українського відділу зберігалися у книгосховищі Бібліотеки та надавалися в користування на загальних підставах.

Суттєву допомогу українському відділу надавали приватні особи, кошти від благодійних концертів та Харківська міська дума, яка до 50-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка надала ХГБ матеріальну допомогу на український відділ з тим, щоб він був присвячений пам'яті великого українського поета. Таким чином відділ отримав назву «Український відділ імені Тараса Шевченка».

Важливою подією стало видання у 1912 році першого і єдиного в Російській імперії «Каталогу книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки», підготовленого П. Мокроусом. Цей посібник містить близько 3 тис. описів книг, у тому числі малодоступних творів друку Австро-Угорщини, і є цінним документальним джерелом з історії формування фонду україніки нашої Бібліотеки.

ХГБ посідала помітне місце у Харкові як осередок музичної культури. Численні концерти та вечори, що проводилися в стінах книгозбірні, користувалися незмінним успіхом у харків'ян. У фонді Бібліотеки зберігалися цінні колекції нотних видань, книги з музикознавства. Тому відкриття в ХГБ у січні 1903 року з ініціативи Л. Б. Хавкіної музичного відділу з нотним абонементом стало значною подією, на яку відгукнулася музична громадськість всієї країни. Від іногородніх та харківських музичних видавців, композиторів, авторів, учителів музики надходили у дарунок ноти та книги. Головна дирекція Імператорського Російського музичного товариства надіслала 200 крб на розвиток нотного абонементу, а віце-президент Товариства Великий князь Костянтин Костянтинович висловив підтримку доброму починанню. Свої привітання надіслали композитори М. О. Балакірєв і М. В. Лисенко. Харківська газета «Южный край» відзначала, що відкриття музичного відділу ХГБ — це «первый опыт устройства в России общественного нотного абонементу». Серед членів комісії під головуванням Л. Б.

Хавкіної були І. І. Слатін — композитор, засновник Харківського відділення Російського музичного товариства, директор Харківського музичного училища, П. І. Ріттер — приват-доцент Харківського університету, редактор газети «Утро», В. І. Сокальський — композитор і музичний критик та інші відомі діячі. Працівники відділу підготували друкований «Каталог музикального отдела ХОБ». Бібліотека надавала можливість відвідувачам користуватися нотами та музичною літературою, у тому числі й бібліографічними раритетами, в кабінеті для читання, а за невелику плату видавала музичну та нотну літературу за абонементом. Для музичного училища та музичних гуртків, що діяли тоді в місті, було надано кілька безкоштовних абонементів. Досвід організації музичного відділу в ХГБ сприяв створенню таких відділів в інших книгозбірнях країни, зокрема в Чернігівській та Пермській громадських бібліотеках. Таким чином, ХГБ заклала основу музичного просвітництва як пряму бібліотечної роботи.

Авторитет ХГБ зростав, було накопичено багатий досвід з бібліотекознавства, що сприяло організації в 1903 році першого в Росії відділу бібліотекознавства та музею Бібліотеки. Відділ та музей, створені за пропозицією та під керівництвом Л. Б. Хавкіної, мали на меті об'єднати матеріали з бібліотечної справи. Музей було організовано за прикладом бібліотеки міста Олбані (США), де працювала зразкова школа бібліотекарів. На відкриття відділу бібліотекознавства відгукнулися найбільші світові книгозбірні — Паризька національна бібліотека, Бібліотека Британського музею, університетські бібліотеки в Упсалі, Стразбурзі, Штутгарті та ін. Нью-Йоркська та Бостонська публічні бібліотеки, Бібліотека Конгресу США надіслали до ХГБ матеріали не тільки з бібліотечної справи, а й багато інших книг з міського господарства, історії, статистики та народної освіти США. Нью-Йоркська публічна бібліотека просила надіслати для свого російського відділу матеріали про Харків, Харківське земство та Університет. ХГБ у відповідь відправила 270 томів — так було започатковано міжнародний книгообмін.

Згодом Бібліотека налагодила зв'язки із зарубіжними бібліотечними громадськими об'єднаннями: Американською бібліотечною асоціацією, бібліотечними асоціаціями Австралії, Англії, Німеччини, Японії, Франції, з Міжнародним бібліографічним інститутом у Брюсселі. Створення відділу бібліотекознавства сприяло не тільки встановленню професійних зв'язків з колегами, а й заснувало міжнародні зв'язки ХГБ, поширило її авторитет за межами країни.

Свої здобутки та досвід Бібліотека висвітлювала в пресі, представляла на з'їздах, виставках. ХГБ брала участь у Виставці культурно-просвітницьких організацій та установ Росії у Нижньому Новгороді в 1895 році, у Виставці з народної освіти у Курську в 1902 році (перший філіал ХГБ представив матеріали про свою діяльність).

Бібліотека взяла участь у Всесвітній виставці 1905 року в Льєжі (Бельгія), де експонувала матеріали відділу бібліотекознавства і була нагороджена

Почесним дипломом, а книга Л. Б. Хавкіної «Бібліотеки. Их організація и техника» відзначена золотою медаллю. Відтоді це видання стало настільною книгою бібліотекарів країни.

ХГБ брала участь у всіх освітніх форумах — всеросійського і місцевого рівня (I Всеросійський з'їзд з бібліотечної справи у Санкт-Петербурзі в 1911 році, загально-земський з'їзд зі статистики народної освіти та влаштування розумових розваг у Харкові в 1915 році та ін.).

Представники Правління Бібліотеки М. О. Маслов, М. І. Антоненко, М. М. Пінто були членами Російського товариства бібліотекознавства. ХГБ ініціювала відкриття його Харківського відділення. У 1912 році Л. Б. Хавкіна на засіданні Російського товариства бібліотекознавства виступила з доповіддю, присвяченою 25-річному ювілею ХГБ. Матеріали про свою історію та діяльність ХГБ надіслала у 1914 році до Російського товариства бібліотекознавства для участі у Лейпцизькій виставці з друкарської справи та графіки.

Питання підготовки фахівців бібліотечної справи в Росії стояло дуже гостро. Бібліотека щедро ділилася своїм досвідом з колегами, відповідала на всі звернення з питань організації роботи бібліотек. В одному з фахових видань підкреслювалося, що підготовку бібліотекарів на курсах, організацію з'їздів, видання фахової літератури можуть здійснити тільки Харківська громадська бібліотека та Товариство бібліотекознавства, що відкрилося у Петербурзі. Це було визнанням високого рівня діяльності та авторитету ХГБ.

З першого 10-річчя діяльності ХГБ почалася робота зі збирання цінних і рідкісних видань та рукописів, що надходили до Бібліотеки з пожертвами. Листи від визначних діячів науки і культури, урядовців, що супроводжували дарунки, заклали початок дорогоцінної колекції автографів. Протягом 1890 — 1910 рр. у складі родинних бібліотек до фонду Бібліотеки надійшло багато цінних пам'яток вітчизняного та іноземного друку XVIII ст., рідкісні видання XIX — початку XX ст.

Ініціатором організації відділу рукописів і автографів був Д. І. Багалій. За його пропозицією 20 квітня 1903 року екстреними зборами було ухвалено заснування цього відділу. На думку Дмитра Івановича, формування та розкриття цінних колекцій має здійснюватися в Бібліотеці, яка вже сформувалася не тільки як просвітницька та загальноосвітня, а й як наукова установа. Він вважав, що існування такого відділу збільшить наукове і загальноосвітнє значення ХГБ. У відділі рукописів працювали видатні особистості — один з найстаріших діячів

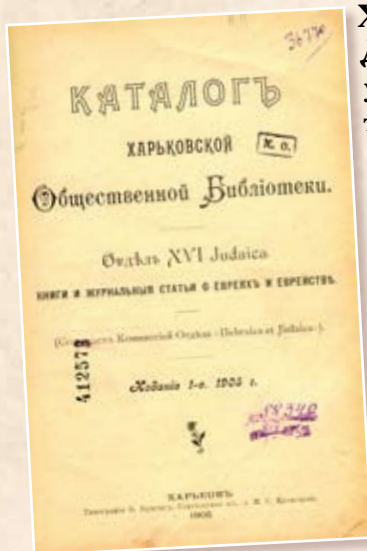
М. О. Маслов

А. П. Кадлубовський

В. І. Савва

ХГБ професор М. О. Маслов, йому допомагали колеги та учні Д. І. Багалія — секретар історико-філологічного факультету університета А. П. Кадлубовський, магістр російської історії та порівняльного мовознавства, один із засновників вищих жіночих курсів у Харкові — В. І. Савва. У 1906 році частина рідкісних видань українською мовою, а також прижиттєві видання видатних діячів української культури було виділено у фонд українського відділу. З метою поповнення фонду відділу бібліографічними рідкостями, що не видавалися по абонементам, загальними зборами було прийняте рішення про перегляд каталогів з метою виявлення цінних видань. Наголошувалося про встановлення спеціального нагляду за бібліотечними раритетами, їхнє виділення особливими ярликами та видачу у визначений час.

Д. І. Багалій вважав, що в Бібліотеці мають бути відділи літератури мовами тих національностей, які населяють Харків і Слобожанщину, — єврейською, польською, татарською та іншими.

Окрім відділів рукописів і автографів та бібліотекознавства, на екстрених зборах 20 квітня 1903 року було вирішено організувати відділ *Judaica et hebraica* — літератури єврейською мовою та іншими мовами про єврейство. Відділом керувала комісія під головуванням доктора М. С. Шляпошнікова. Каталог книг і журнальних статей *Judaica* налічував близько 300 карток. Книги *Hebraica* обліковувалися в окремих зошитах. Представники відділу стали членами Єврейського історико-етнографічного товариства. Це дало право Бібліотеці безкоштовно одержувати видання цього Товариства. Книги з фонду цього відділу знаходилися в книгосховищі Бібліотеки і видавалися для користування на загальних підставах.

Прагнення Бібліотеки врахувати інтереси читачів усіх національностей, які жили в Харкові, було позитивно відзначено у привітаннях з нагоди 25-річного ювілею ХГБ.

Діячам Бібліотеки належить заслуга впровадження в практику роботи кращих бібліотечних технологій. Досвід вітчизняних та зарубіжних бібліотек активно вивчався та впроваджувався в ХГБ. Застосована у 1889 році форматно-порядкова розстановка книг у сховищі, що діє і сьогодні, значно економила місце, полегшила використання та переоблік фонду. Система контролю за книгами, що видавалися читачам та підписчикам абонементу, отримала позитивну оцінку фахівців. Досвід ХГБ використовували інші бібліотеки. У журналі «Библиотекарь» в 1910 році зазначалося: «... в приемах

видачі книг по карточній системі заметно вплив Харківської общественої бібліотеки».

У Бібліотеці впроваджувалася та удосконалювалася бібліотечна статистика — форми обліку книжкового фонду, відвідувань, видачі літератури, організації звітності, що відбувалося завдяки зусиллям відомого статистика О. О. Русова.

Після двадцяти років роботи постало питання про реорганізацію «3-го розряду» абонементів, бо його підписчиками стали переважно підлітки, тому на основі його фонду 15 грудня 1916 року в ХГБ було відкрито дитячий відділ. Це була перша дитяча бібліотека в Харкові, що обслуговувала дітей від чотирьох до чотирнадцяти років. Робота відділу була вельми різноманітною: організовувалися дитячі гуртки, бібліотечно-бібліографічне обслуговування дитячих установ, рецензувалися книги та вивчалася психологія дитячого читання. Відділ під керівництвом О. О. Мартинової за два роки існування перетворився на одну з провідних дитячих бібліотек Росії.

Друковані та карткові каталоги, які складалися в Бібліотеці, були інструментом, без якого неможливо використання багатого фонду ХГБ. Саме під час першого періоду розвитку Бібліотеки були закладені потужні основи системи каталогів і картотек. Сучасні бібліотекознавці вважають, що каталоги тих часів відзначалися високим професійним рівнем та забезпечували розкриття багатого фонду ХГБ. Одночасно з друкованими систематичними каталогами складалися карткові каталоги — алфавітні, генеральний, топографічний.

Напередодні Першої світової війни у Харкові збільшилася кількість вищих навчальних закладів, було організовано низку загальноосвітніх курсів для робітників, Народний університет. У Бібліотеці зріс попит на нові журнали, на літературу іноземними мовами. Абонементний зал часто не вмщував усіх бажаючих. У читальному залі перебувало 800 — 900 читачів щодня, не вистачало місць для занять.

З початком війни прибутки Бібліотеки зменшилися, адже потрібно було надавати допомогу сім'ям мобілізованих службовців, підвищувати платню персоналу. Прибуток від оренди читального залу також зменшився — лекції і концерти проводилися на користь воєнних потреб. Для лазаретів Бібліотека надала 50 безкоштовних абонементів.

У вересні 1915 року виникла загроза використання будівлі Бібліотеки під лазарет. Передбачалося використати читальні зали як палати для поранених, у книгосховищі облаштувати склад білизни, а в абонементному залі — канцелярію. Бібліотеці дали тиждень на звільнення приміщення, що було нереально виконати. Новина швидко поширилася країною — газети та журнали коментували цю подію. Журнал «Школа и жизнь» писав: «Занятие Библиотеки под лазарет равносильно ее закрытию, а во всей Российской Империи нет ни одного города, где библиотека развила бы такую интенсивную деятельность и так приучила бы население к пользованию книгами, как в Харькове». На щастя,

завдяки зусиллям Правління, Бібліотеці вдалося уникнути цієї катастрофи.

Наприкінці першого воєнного року в Бібліотеці на 20% збільшилася кількість нових підписників. У місті з'явилося багато біженців та учнів евакуйованих навчальних закладів. Зростання населення збільшило і потребу в книзі. Правління підготувало низку рекомендаційних списків книг з країнознавства, збільшило кількість популярних журналів. Однак разом з тим зросли втрати книг, що не поверталися підписчиками. Книжковий ринок у Харкові спустошився, і Правлінню не вдавалося відновити втрачені книги.

З нагоди 30-річчя ХГБ на загальних зборах 26 вересня 1916 року Л. Б. Хавкіна виступила з доповіддю «Пути дальнейшего развития библиотеки». Любов Борисівна порушувала питання організації бібліографічної служби, раціонального і планового комплектування, загальної професійної підготовки бібліотечних фахівців, необхідності оновлення фонду. Зборами, окрім рішення про організацію довідкового відділу, було ухвалено створити книжкове ядро Бібліотеки, виділити активно запитувану частину фонду, розробити плани читання для читачів. Л. Б. Хавкіна звернулася до харків'ян з відкритим листом, у якому повідомляла, що Бібліотека не має можливості придбати у достатній кількості необхідні книги.

«Пусть же день 30-летия Библиотеки послужит поводом для новой поддержки со стороны общества. Пусть каждый гражданин, сочувствующий Библиотеке, подарит ей хоть одну книгу. И книги, принесенные всеми для всех, обновят книжный запас для общего пользования».

(Южный край. — 1916. — 18 сентября)

Громадськість Харкова, як завжди, відгукнулася на звернення і зібрала кошти на комплектування фонду Бібліотеки. Так завершилося перше 30-річчя Харківської громадської бібліотеки, протягом якого було закладено фундамент для всієї подальшої діяльності. ХГБ сформувалася як одна з провідних книгозбірень країни. У багатьох своїх новаціях ХГБ випереджала інші бібліотеки країни. Її досвід сприяв розвитку вітчизняної бібліотечної справи та харківської бібліотечної школи. Д. І. Багалій вважав, що за якістю багатого фонду, за завданнями, за системою управління ХГБ є громадською і науковою, що наближається до академічної, а також одночасно загально-просвітницькою установою. Він вбачав статус ХГБ як центральної бібліотеки південно-східного регіону країни.

Бібліотека була заснована і розвивалася як країна світу знань — маленька держава, де панували демократичні принципи, толерантність, спрямованість на успіх, ентузіазм і натхнення. Цю особливу атмосферу в її стінах створили визначні особистості — найкращі представники сучасності. Бібліотека ніби притягувала до себе людей світлих і духовно багатих.

По-новому звучать слова Л. Б. Хавкіної: «Общество всегда выдвигало из своей среды многочисленных сотрудников и членов Правления, приносивших на ее алтарь свою энергию, знания и труд. Их беззаветную преданность нельзя учесть цифрами».

A large group of people, mostly men in suits and women in dark dresses, are gathered around a long table covered with a dark cloth. They appear to be at a formal meeting or conference. The room has high ceilings and large windows in the background.

59

О. І. Танько

ВІД ФЛІГЕЛЯ ДО БЕКЕТОВСЬКОГО ПАЛАЦУ

... Только собственное помещение может упрочить Харьковскую общественную Библиотеку, как учреждение, которое должно существовать всегда, пока будет стоять и развиваться город Харьков.

Д. И. Багалей

Відомо, що головною умовою успішної роботи бібліотеки є, перш за все, зручне приміщення, де відвідувачі мають можливість швидко отримати необхідні їм книги та журнали, працювати в комфортних умовах.

Перш ніж отримати власну будівлю, ХГБ майже протягом 14 років послідовно займала три орендовані квартири. Бібліотека розвивалася і скоро стала невід'ємною частиною культурного простору Харкова. Квартири, в яких розміщувалася книгозбірня, були показником її росту — вони швидко ставали тісними. За словами Д. І. Багалія, «как быстро растущий ребенок постоянно перерастает свою кроватку, так и мы всегда скоро начинали ощущать тесноту отведенного нам помещения». Де ж знаходилися перші приміщення та в яких умовах працювали читачі Харківської громадської бібліотеки?

Перша адреса ХГБ: Миколаївська площа, Харківська міська дума, флігель у дворі

На Миколаївській площі (нині площа Конституції) протягом 1883 — 1885 рр. за проектом архітектора Б. Г. Михайловського було збудовано красиву та зручну будівлю Харківської міської думи в стилі французького ренесансу XVI ст. (За радянських часів її перебудовували й зараз тут знаходиться Харківський міськвиконком).

Ця будівля цікава тим, що саме тут, у новому адміністративному будинку міста, в «Городском доме», як його тоді називали, у великому парадному залі збиралися засновники Бібліотеки, обговорювалися організаційні питання, приймалися доленосні рішення.

Як відомо, перші збори фундаторів Бібліотеки проходили на їхніх квартирах, а з 28 вересня 1885 року, коли було обране перше Правління ХГБ під головуванням Б. Г. Філонова, зал Думи став постійним місцем проведення звітних та

урочистих зборів членів Бібліотеки. Питання підтримки ХГБ часто розглядалися на засіданнях Міської думи та Харківської міської управи, деякі депутати та чиновники — відомі й поважні харків'яни — були членами ХГБ та її Правління. Навіть міський голова входив до складу першого Правління Бібліотеки. У залі Думи проводилися благодійні заходи на користь ХГБ — вечори, лекції, виступи відомих літераторів тощо.

Знайти вільне приміщення в центрі міста було важко. Тому, щоб скоріше відкрити Бібліотеку з невеликим початковим фондом — 1700 томів, Міська дума за символічну платню (25 крб на місяць) надала Бібліотеці три невеликі кімнати на другому поверсі флігеля, що знаходився у її дворі. Тут і відбулося відкриття Харківської громадської бібліотеки 26 вересня 1886 року.

Пожертвування книгами від громадськості надходили майже щодня. Вже через кілька місяців виявилось, що приміщення не підходить для Бібліотеки: було недостатньо світла, відсутня вентиляція, надмірна вологість, а також незручний вхід через двір. Невеликі кошти, яких ледь вистачало на купівлю книг та передплату періодичних видань, не дозволяли найняти більш зручне приміщення.

Бібліотека з січня 1887 року від Харківської міської думи отримувала щорічну субсидію — 1 тис. крб, а також мала прибуток від абонементної плати за читання книг вдома. Піклуючись про розширення та покращення умов роботи ХГБ, Правління звернулося до міської влади з клопотанням про збільшення щорічної грошової допомоги до 2400 крб та надання безкоштовного приміщення в будівлі Міського купецького банку. Клопотання пояснювалося тим, що «... Библиотека имеет в виду удовлетворять настоятельную потребность городских жителей, сочувствие которых к новому учреждению сказалось в пожертвованиях книгами и массе ежедневных посетителей бесплатной читальни». Одразу після відкриття Бібліотеки читальню відвідувало майже 400 чоловік на день.

Харківська міська дума на засіданні 10 березня 1887 року ухвалила надати безкоштовну квартиру в приміщенні банку і збільшувати субсидію в міру розширення діяльності ХГБ.

Друга адреса ХГБ: Міський купецький банк, Торгова площа, № 23

Будинок купця Ломакіна, де розміщувався Міський купецький банк, кінець XIX ст.

Нове приміщення знаходилося на розі Торгової площі (нині площа Р. Люксембург) та Плетньовського провулка. Цей будинок, збудований на початку XIX ст. архітектором П. А. Ярославським для купця Ломакіна, належав до найкращих споруд міста. Тут навіть зупинявся імператор Олександр I під час візитів до Харкова. У 1908 році будівлю знесли як аварійну і за проектом петербурзьких архітекторів М. В. Васильєва та О. І. Ржепишевського у 1913 році була збудована споруда у стилі модерн, в якій розмістились готель «Асторія», банк, магазини, різні контори. Будівля і нині прикрашає центр міста.

Нова квартира відрізнялася від першої тим, що вхід до неї був з Торгової площі — там, де на фото тих років вивіска «Контора нотариуса Полешко». У кімнатах було гарне освітлення. Однак площа приміщень поступово ставала замалою для розміщення фонду, що швидко зростав. За перший рік існування Бібліотеки фонд збільшився до 10 тис. томів. У вересні 1887 року правління банку у відповідь на прохання Б. Г. Філонова надало Бібліотеці додаткову суміжну кімнату для розміщення нових надходжень. Проте скоро книгосховище переповнилося і Бібліотека була вимушена навіть відмовлятися від нових пожертвувачів та придбань.

Для збільшення місткості читальні були звужені столи, додано стільців, що дозволило розмістити 112 читачів замість 75-ти. Таке незначне покращання умов на деякий час сприяло збільшенню кількості відвідувачів. Тільки в читальні їх було близько 70 тис. за перший рік (близько 6 тис. щомісяця). Незабаром Бібліотека вже не могла вмістити всіх бажаючих. У читальні знову стало тісно і читачі були вимушені сидіти по двоє на стільцях, або ж навіть стояти. У книгосховищі стало важко виконувати замовлення абонентів. Крім цього, планування приміщень не дозволяло ізолювати книгосховище, як того вимагають умови збереження бібліотечних фондів.

Правління Бібліотеки звернулося до Міської думи з проханням про асигнування коштів на оплату нової квартири замість безкоштовного приміщення у будівлі банку. Дума постановою від 22 серпня 1889 року ухвалила видавати ХГБ щороку по 1500 крб протягом трьох років для оплати найманого приміщення, і вже на початку вересня 1889 року Бібліотека переїхала до нової квартири, в будинок пані Темпінської, де й залишалася протягом наступних 11 років, до грудня 1900 року.

Третя адреса ХГБ: Московська вулиця, дім Темпінської, № 4

Цей будинок знаходився на розі Московської вулиці та Петровського провулка (нині — Московського проспекту та провулка Короленка).

Тут до революції містився кінотеатр «Мішель», у 20-х роках кінотеатр ім. Комінтерна. Під час війни будинок був зруйнований і на цьому місці збудовано новий квартал.

Просторіше приміщення дозволило на деякий час значно покращити умови роботи в Бібліотеці, яка розмістилася тепер у 8 великих кімнатах на другому поверсі та у шести кімнатах мезоніну. Загальна площа приміщень сягала 116 кв. сажнів, висота — від 4 до 7 аршин. Найбільше приміщення було відведене для абонементу, читальня розміщувалася у трьох просторих кімнатах загальною площею 32 кв. сажнів, одна з яких призначалася для наукових занять, куди не допускалися відвідувачі з газетами. В окремому приміщенні проводилися «заняття» Правління та працювали службовці. В інших кімнатах другого поверху розмістилося книгосховище.

Одну з гардеробних пристосували для «дешевої бібліотеки», відкритої у березні 1890 року, розмістили там конторку, прилавок, шафу з книгами, систематичний каталог, кілька стільців.

У дні видачі тут одночасно збиралося близько 100 осіб. У цьому ж приміщенні ставили самовар для службовців. Було душно, тісно, чадно, однак ані підписчики «дешевої бібліотеки», ані працівниці, захоплені цікавою справою, не звертали на це уваги. Кількість абонентів невпинно зростала і Правління розглядало різні варіанти поліпшення умов роботи «дешевої бібліотеки».

Наприкінці 1890 року організували «2-й розряд» дешевого абонементу та перейменували «дешеву бібліотеку» у «3-й розряд». Було прийняте рішення видавати книги за всіма абонементами одночасно в одному приміщенні. Однак фонд абонементу «3-го розряду» залишився у тій самій кімнаті. Тут також проводилися збори, працювали службовці. Перенесення видачі книг в абонементний зал ускладнило роботу службовців, а головне — заважало індивідуальній роботі з абонентами «3-го розряду». Тому у вересні 1895 року, коли за рішенням Правління було завершено повну ізоляцію книгосховища, фонд «3-го розряду» перемістили в мезонін, хоча там також були певні негаразди з вентиляцією та опаленням.

У книгосховищі всі вільні проходи та коридор дуже скоро заповнилися книгами. Навіть кімнату Правління пристосували для розміщення дефектної літератури. Для розстановки нових книг використовували додаткові шафи, що перекривали світло у книгосховищі. Керосинові лампи спричиняли загрозу пожежі. Тіснота та недостатність освітлення заважали пошуку книг, їх розстановці. Часто книги падали за шафи і були знайдені тільки під час переїзду Бібліотеки до нової будівлі.

Крім цього, приміщення опалювалися сухим гарячим повітрям, що за відсутністю вентиляції створювало поганий мікроклімат, особливо під час напливу публіки. 10-річчя з дня відкриття ХГБ відзначалося урочистими публічними зборами в залі Харківської міської думи. Міська влада, наголошуючи на великому культурному значенні ХГБ для міста, пообіцяла всіляку підтримку Бібліотеці в справі будівництва її власного дому. Ідея будівництва виникла ще з перших років існування Бібліотеки, навіть розпочали збирати пожертвування. Проте ця справа зрушила з місця тільки на восьмому році існування ХГБ, коли головою Правління став Д. І. Багалій. Він видав брошуру «О необходимости постройки дома для Харьковской Общественной библиотеки» та запропонував низку заходів, що й стали реалізовуватися. За сім років будівельний фонд збільшився до 91 тис. крб. Половину цих коштів отримано як безповоротну субсидію Державного казначейства за особистим клопотанням Д. І. Багалія до міністра фінансів С. Ю. Вітте. Імператор Микола II дав дозвіл не тільки на виділення коштів на будівництво, а й на звільнення Бібліотеки від сплати мита за придбану ділянку під забудову. Загальні збори членів Бібліотеки відзначили таке сприяння як довіру уряду до громадської ініціативи в справі народної освіти.

Харківська міська дума надала ХГБ 16 тис. крб для купівлі земельної ділянки та 5 тис. крб на будівництво, а також зобов'язалася збільшити субсидію. Дума допомогла Правлінню отримати на пільгових умовах велику позику (70 тис. крб) із страхового капіталу Харківського губернського земства та прийняла на себе зобов'язання виплачувати відсотки.

Важко було знайти ділянку під забудову, адже в центрі міста майже не було вільних територій. Як варіанти розглядалися Лермонтовський (знаходився на нинішній Червоношкільній набережній) та Бурсацький сквери. М. Ф. Сумцов пропонував побудувати Бібліотеку біля Лопанського мосту, зайнявши частину скверу біля Олександрівської каплиці. Багато часу було витрачено на вирішення питання щодо придбання у військового відомства будівлі провіантського складу, що й нині знаходиться на площі Поезії. Однак цей варіант було відхилено і Правління зупинилося на майже єдиній незабудованій

ділянці в центрі міста, що належала Імператорському Харківському університету. У XVIII ст. тут розміщувалися Прибавочні класи Харківського колегіуму. Потім — Головне Слобідсько-українське училище.

За дозволом Міністерства народної освіти правління Університету продало Правлінню ХГБ земельну ділянку «мерой 20 погонных саж. по Петровскому переулку и 16 2/3 погонных саж. по Николаевской улице, всего 333 1/3 кв. саж. за сумму в 15000 руб. с отнесением расходов по купчей на покупателя», — так говорилося в звіті про будівництво Бібліотеки. Акт продажу було здійснено у харківського нотаріуса Янсона і купча знаходилася у розпорядженні Правління ХГБ.

Земська позика дозволила Правлінню купити суміжну ділянку землі площею 283 кв. сажнів, що також належала Університету. Правління вважало, що площа ділянки буде достатньою для добудови Бібліотеки протягом наступних ста років.

Остання адреса ХГБ: Петровський провулок, 18

16 травня 1899 року відбулася урочиста закладка будівлі ХГБ. Були присутні губернатор Г. А. Тобізен, ректор Імператорського Харківського університету М. М. Алексеєнко, голова Правління ХГБ Д. І. Багалій, члени Харківської міської управи, представники громадськості міста.

Будівельна комісія у складі 15 осіб — членів Правління ХГБ, відомих інженерів, будівельників, архітекторів — почала працювати за рік до закладки будівлі. Головою комісії було обрано професора Технологічного інституту Й. А. Зубашева, його заступником — члена ревізійної комісії ХГБ М. М. Серебрякова. Після від'їзду Й. А. Зубашева з Харкова комісією деякий час керував М. М. Серебряков, потім окремі члени комісії та Д. І. Багалій. У квітні 1900 року комісію очолив А. П. Комаров — професор Технологічного інституту. Щотижня відбувалося два засідання комісії, на яких вирішувалися питання будівництва. Щодня окремі члени комісії відвідували будівництво, контролювали його хід.

Проект будівлі виконав безкоштовно відомий архітектор академік О. М. Бекетов. Він врахував усі новітні світові досягнення в будівництві бібліотек та успішно вирішив проблеми, що ускладнювали проектне завдання — невелика площа, затінення та рельєф ділянки, а також необхідність використання читального залу для лекцій і концертів.

Перед початком будівництва геологічна лабораторія Університету під керівництвом професора О. В. Гурова

Академік архітектури
О. М. Бекетов,
автор проекту будівлі
бібліотеки

дослідили геологічні умови ділянки, що виявились придатними для закладання фундаменту будівлі.

Будували Бібліотеку господарчим способом. Академік О. М. Бекетов наглядав за будівництвом. Виконання робіт очолив архітектор Харківського учбового округу та Університету В. В. Величко. Він разом з членом будівельної комісії С. К. Підгурським склав кошторис будівництва, особисто керував усіма роботами до їх завершення, виконував робочі креслення, у т. ч. й розбірних меблів для читального залу та трансформованої естради для концертів.

Професор А. П. Комаров власним коштом їздив до Москви, вивчав улаштування книгосховищ Московського університету, Архіву Міністерства юстиції, інших бібліотек. Він склав проект і розрахунки книгосховища ХГБ, брав безпосередню участь у розробці завдань для архітекторів, розраховував та сконструював металеві конструкції книгосховища. Виготовили їх та встановили фахівці заводу Ф. Ф. Богданова.

У проекті були враховані особливі вимоги пожежної безпеки бібліотечних споруд. Застосовувалися металеві балки, будувалися бетонні та цегляні перекриття, вогнетривкі сходи. В усіх приміщеннях було проведене електричне освітлення та центральне водяне опалення, розміщувалися пожежні крани з рукавами. На жаль, з необережності, незадовго до завершення будівництва сталася пожежа, що спричинила деякі ушкодження та затримала закінчення робіт. Нанесена шкода була компенсована страховою премією (17 тис. крб).

Газета «Харьковские губернские ведомости» 26 червня 1900 року сповістила про закінчення будівництва ХГБ. Роботи з внутрішнього облаштування передбачалося

завершити в серпні з тим, щоб у вересні переїхати в нову будівлю. Однак переїзд розпочався тільки в грудні 1900 року і тривав до січня наступного року. Книги пакувалися у великі дерев'яні шухляди та перевозилися на возах. Перевезення, розстановка та ревізія фонду були виконані протягом трьох тижнів взимку — найменш сприятливий час для таких робіт. Харківські газети, коментуючи цю подію, порівнювали Бібліотеку з казковою принцесою, яка переселилася у палац.

Урочисте освячення нової будівлі ХГБ відбулося 28 січня 1901 року в присутності представників урядових і громадських установ, професорів харківських вищих навчальних закладів, керівництва Бібліотеки і численної публіки. У великому читальному залі того ж дня відбулися урочисті збори, а також концерт і танцювальний вечір. Прозвучало багато привітань, в яких високо оцінювалася нова будівля Бібліотеки, її чудові зали та інтер'єри. По закінченні урочистостей присутні оглянули будівлю, особливу цікавість викликало облаштування книгосховища.

Двоповерхове приміщення з підвальним поверхом загальною площею 608 кв. сажнів вдало закріпило південно-східний кут ділянки. Фасад було вирішено в стилі неоренесансу, ліпні прикраси фасаду за ескізами О. М. Бекетова виконав скульптор О. О. Якобс.

«Если снаружи новый дом общественной библиотеки обращает на себя внимание своей солидностью, тем утонченным изяществом простоты, которое так трудно дается в руки людям, то внутреннее его устройство интересно в особенности с точки зрения приспособления к назначению».

(Харьковские губернские ведомости. — 1901. — 12 января).

Головною особливістю будівлі стала саме її максимальна пристосованість до призначення Бібліотеки, внутрішнє облаштування, розподіл приміщень та їх оздоблення. (Функціональна організація приміщень майже не змінилася до наших днів). Парадний вхід мав внутрішній скляний тамбур у вестибюлі. Гардероб розміщувався на тому ж місці, що і зараз. Проектом був передбачений вхід до абонементного залу з вестибюля, однак у процесі будівництва він був закладений, щоб запобігти протягам. Приміщення абонементу (нині тут знаходиться зал систематичних каталогів) — велика кімната, перегороджена трьома арками з красивими дубовими стійками у прольотах, через які видавалися книги абонентам. Також у цьому залі були єдині металеві двері до книгосховища, що на той час відповідало вимогам протипожежної безпеки.

Дві просторі кімнати поряд з абонементним залом призначалися для Правління та «библиотечных работ» (зараз тут розміщено читачький алфавітний каталог). Також на першому поверсі розміщалися кімната для паління та дві кімнати для палітурні (нині — приміщення відділу обслуговування, Бібліотеки документів Ради Європи та хол перед Австрійською бібліотекою). На першому поверсі була також службова кімната-квартира (зараз кабінет директора), книжковий магазин (нині Німецький читальний зал та Австрійська бібліотека).)

Широкі мармурові сходи, оздоблені у новогрецькому стилі у світло-салатових з білим тонах, з ажурними металевими перилами ведуть на другий поверх, де розташований великий читальний зал, освітлений з двох сторін високими вікнами. Сучасники вважали зал ХГБ одним з найкращих залів Харкова. Зал було вирішено у блакитно-сірих тонах з білими ліпними прикрасами. Привертало увагу оздоблення стелі, прикрашеної ліпниною з великим дзеркальним плафоном посередині, кольорів слонової кістки та фісташкового. Стіни залу були оздоблені пілястрами з гермами та медальйонами, в які згодом були вставлені портрети письменників і поетів.

Площа залу — майже 80 кв. сажнів — дозволяла розмістити 300 читачів або 600 відвідувачів концертів і лекцій. Ввечері зал освітлювався 28-ма настінними електричними бра та чотирма потужними електродуговими ліхтарями з рефлекторами,

які давали рівне м'яке освітлення, що замінювало денне й дозволяло обходитись без настільних ламп.

На невеликій естраді стійка була обладнана таким чином, що її можна було приставити до стіни та пригвинтити. Для нових журналів позаду стійки в залі була етажерка, що обертається, та стінна шафа — це видно на фотокартках 1900-х років. Для проведення лекцій, концертів, благодійних вечорів, зборів тощо використовувалася додаткова переносна естрада. Столи в читальному залі були розбірні з від'ємними ніжками. Щоб винести їх, упорядкувати зал та розставити стільці для проведення заходу, вистачало не більше двадцяти хвилин.

Поряд з великим читальним залом була кімната для наукових занять (нині зал електронних документів) та малий зал (зараз зал для наукових працівників), яким користувалася публіка після 19-ї години, коли зачинявся великий зал. До речі, на авторському плані О. М. Бекетова малий зал позначений як «зал для дам», або «дамская читальная комната».

На другому поверсі, там де зараз розміщено зал поточних періодичних видань, був абонемент «3-го розряду» з окре-

мим невеликим книгосховищем (нині зал нових надходжень) та входом по сходах із двору. У 1908 році «3-й розряд» було переведено до абонементного залу на перший поверх, а його кімнати здавалися в оренду. На цьому поверсі була також квартира завідувачки Бібліотеки (нині кабінет заступників директора та службове приміщення відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів).

Головну частину будівлі складає суміжне з великим читальним залом та з абонементним залом книгосховище з металевими кроквами. Спочатку книгосховище було з'єднане єдиними металевими дверима з абонементним залом, однак у кресленнях проекту О. М. Бекетова передбачався ще один вхід до книгосховища з великого читального залу. Проте його не було на час відкриття нової будівлі. За технологією видачі книг у читальному залі вимоги на літературу спускалися на перший поверх до абонемента за допомогою підйомної машини з ручним приводом, що знаходилася в залі, і замовлені книги подавалися так само до читального залу. Цей порядок забезпечував облік кожної книги, виданої з книгосховища, у контрольній картковій системі в абонементному залі.

Книгосховище ХГБ побудоване за так званою магазинною системою за типом бібліотеки Стразбурзького університету. У Росії на той час подібна система була застосована тільки в бібліотеках Московського та Варшавського університетів. Книгосховище було розраховане на 280 — 300 тис. томів, його висота відповідала висоті всієї будівлі та дорівнювала 8 сажнів (від полу підвального поверху до горища), ширина — 7 сажнів, глибина — 5 сажнів, площа — 35 кв. сажнів.

Приміщення розділене металевою колосниковою підлогою на сім поверхів загальною площею близько 250 кв. сажнів. По середньому проході кожного поверху підлога покрита суцільними металевими плитами. Поверхи книгосховища з'єднані металевими сходами. Через всі поверхи проходять шість рядів залізних відкритих етажерок-стелажів для книг з окремими бетонними фундаментами.

Підвальний поверх побудований таким чином, що його частина була резервом для розширення книгосховища. Житлова частина мала площу 27 кв. сажнів, нежила — 70 кв. сажнів. У підвальному поверсі, окрім центральної водяної котельні, були приміщення для архіву з вогнетривкою коморою, швейцарська, кухні, приміщення для сторожів, куб з гарячою водою для продажу чаю публіці.

Будівля Харківської громадської бібліотеки стала одним з найкращих творінь академіка О. М. Бекетова і сьогодні ця архітектурна перлина прикрашає центр міста. Харківські газети писали: «Город Харьков получил великолепный новогодний подарок». У 1980 році рішенням Харківського облвиконкому (№ 334 від 30. 04) будівлю Бібліотеки взято на облік як пам'ятку архітектури (охоронний номер 153).

З отриманням власної будівлі Бібліотека розширила свою діяльність, з'явилися нові напрямки просвітницької роботи. Було створено кілька спеціалізованих відділів.

З метою наближення книжкових багатств до населення робочих районів міста Бібліотека відкриває два відділення-філії на вул. Петинській, № 44 (нині вул. Плеханівська) та на вул. Усівській, 18 (нині вул. Гвардійців Залізничників).

Нова будівля Бібліотеки потребувала значних витрат на утримання. Міська влада, як завжди, підтримала ХГБ і збільшила субсидію до 6 тис. крб та виділила 1 тис. крб на опалення. Електрику Бібліотека отримувала від міста безкоштовно. Правління заздалегідь, ще у 1899 році планувало отримувати додаткові ресурси для утримання нової будівлі. Передбачалося брати орендну плату за магазин, за використання читального залу для публічних лекцій, концертів, за палітурню і, можливо, за підвальне приміщення. У різні часи в Бібліотеці орендували приміщення Українська книгарня та книгарня К. А. Безкровного, Південно-Російське товариство технологів, Артіль російських інженерів. Читальний зал надавався для проведення заходів, у тому числі і всеросійського значення.

У 1905 році ХГБ отримала дозвіл на організацію книжкової торгівлі на комісійних засадах. Бібліотека здійснювала роздрібний продаж періодичних видань, брошур та книг. За 2, 5 роки книжкова торгівля дала майже 3 тис. крб чистого прибутку. З часом попит зменшився і Правління у 1908 році відмовилося від торгівлі.

Фонд Бібліотеки на час переїзду в нову будівлю складав 80 тис. томів, тому в перші роки було освоєно тільки чотири нижні поверхи книгосховища. Питання облаштування трьох верхніх поверхів колонами, металевою решітковою підлогою, полицями для книг обговорювалося на загальних зборах ХГБ 10 грудня 1911 року. На ці роботи передбачалося витратити 17 — 22 тис. крб.

У 1910 році Бібліотека отримала 10 тис. крб на облаштування книгосховища від вдови Б. Г. Філонова, першого голови Правління ХГБ. Завдяки отриманню за сприянням міської влади 4860 крб позики із страхового капіталу губернського земства (з виплатою відсотків за рахунок Міського управління) протягом 1913 — 1914 рр. книгосховище було облаштоване. Будівельна комісія 11 лютого 1914 року звітувала загальним зборам ХГБ: були змонтовані і пофарбовані металеві конструкції; відштукатурені та побілені стіни, книжкові полиці зроблені повністю тільки на п'ятому поверсі, на шостому та сьомому поверхах — частково; електрика проведена тільки на п'ятому поверсі і частково на шостому та сьомому; завершено проведення опалення. Був встановлений підйомник та пиловсмоктувач у книгосховищі, збудована кам'яна огорожа вздовж садиби ХГБ.

У лютому 1917 року Харківська міська дума востаннє надала фінансову допомогу на розвиток Бібліотеки у сумі 17050 крб, у тому числі й на облаштування книгосховища. У 20-х роках фонд Бібліотеки зростав на 70 — 80 тис. примірників щороку за рахунок обов'язкового примірника харківських друкарень та всієї друкованої продукції, що видавалася на території Радянського Союзу, а також купівлі. Отже, фонд книгозбірні збільшився до 500 тис. примірників. Для його зберігання було додатково облаштовано частину приміщень підвального поверху, хоча й цього було замало. Книгосховище потребувало розширення. Бібліотеку щодня відвідувало майже 2 тис. читачів, читальний зал був переповнений. Академік О. М. Бекетов у 1927 році виконав загальний проект добудови нового бібліотечного комплексу, як це передбачалося у його первісному задумі. За проектом планувалося будівництво нового читачького корпусу до Слюсарного провулка. Архітектурне вирішення добудови було виконане у тому ж стилі, що й існуюча будівля.

Президія Харківської міськради на засіданні від 26 жовтня 1926 року ухвалила рішення звернутися до Ради Народних Комісарів щодо фінансування проекту розширення приміщень Бібліотеки. Технічний відділ Міськомгоспу склав план і кошторис на майбутню добудову Бібліотеки, у тому числі й за рахунок сусідньої ділянки, яку Міськрада на тому ж засіданні ухвалила закріпити за Державною бібліотекою ім. В. Г. Короленка.

Кошторис добудови складав 980 тис. крб, але у зв'язку з фінансовою скрутою добудову Бібліотеки планувалося розділити на кілька черг. Першою й негайною була визначена добудова книгосховища на 360 тис. томів. Закінчити будівництво й облаштування приміщення металевими стелажми передбачалося у 1927 — 1928 рр. Харківський округовий виконком звернувся до Ради Народних Комісарів

з проханням виділити з Держбюджету 200 тис. крб на розширення та устаткування приміщення Бібліотеки, а також внести до бюджету Наркомосвіти кошти на добудову в майбутньому.

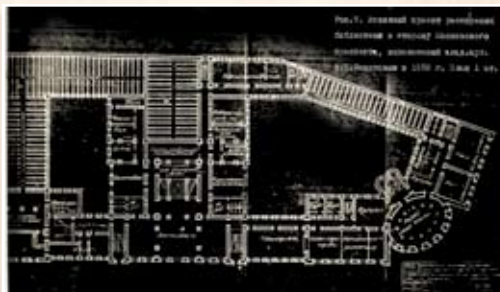
На реалізацію проекту добудови книгосховища кошти були виділені і влітку 1927 року розпочалися будівельні роботи на ділянці площею 17, 05 — 15, 20 м. Проект восьмиповерхової будівлі розробив інженер Шпанов. Робочі креслення книгосховища виконав архітектор Е. А. Гамзе. Площа верхніх поверхів становила 16, 53 x 15, 07 м і була дещо меншою порівняно з нижніми. (фото № 19)

Будівництво розпочало Всеукраїнське будівельне товариство НКВС УСРР «Укрпайбуд» під керівництвом будівельної комісії у складі інженерів-будівельників, представників міськради та адміністрації Бібліотеки. Директор Бібліотеки Н. І. Чепіга очолювала комісію. Інженер А. А. Розанов здійснював технагляд, від товариства «Укрпайбуд» об'єкт курирував старший інженер Ю. М. Лейбфрейд. Навесні 1929 року будівництво було завершено. Обладнання із металевих конструкцій було виготовлено за проектом інженера А. А. Розанова. Державний машинобудівний завод виготовив і змонтував металеві стелажі.

У 1938 — 1939 рр. знову виникла потреба в збільшенні площ Бібліотеки. Академік О. М. Бекетов створив новий ескізний проект, який було виконано фахівцями архітектурно-проектної майстерні Харківського інституту інженерів комунального будівництва. У підготовці проекту брали участь інженер А. А. Розанов, консультанти від Всесоюзної академії наук, Ленінградської Публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна.

За цим проектом Бібліотека розширювалася до Московського проспекту, мала два нові вестибюлі, кілька читальних залів, зокрема для сліпих, музей рідкісної книги, книгосховища, службові приміщення, лабораторію для реставрації книг. Два внутрішні двори забезпечували природне освітлення всіх приміщень.

Можна тільки уявити, який чудовий бібліотечний комплекс — справжній витвір архітектурного мистецтва академіка О. М. Бекетова — прикрасив би центр міста. Однак, на жаль, втіленню цього грандіозного проекту перешкодила війна.

І. Я. Лосієвський

У РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

На початку ХХ ст. і особливо після низки катастрофічних поразок у російсько-японській війні в суспільстві швидко зростало невдоволення. Майже для усіх, крім консерваторів з правлячої верхівки, ставало зрозумілим: наближається революція. Про це говорили у великосвітських салонах і на ринках, про це — ще з деякими алегоріями та евфемізмами — писали у підцензурній пресі і прямо, агітаційно в безцензурній — підпільній та закордонній. Царська влада намагалася

стримати такий розвиток подій, переслідуючи революціонерів, складаючи списки заборонених видань та конфіскуючи їх.

Історія свідчить: поява та розростання таких списків, прообразом яких був давній папський «*Index librorum prohibitorum*», — вірний показник того, що «недобре в королівстві данському», країна вступає в епоху соціальних потрясінь. Не обминають вони і бібліотеки, особливо — великі книгозбірні, де, як з'ясовують

Картина Репина Революция 1905 года

слуги режиму, «ховаються» сотні шкідливих книжок та брошур.

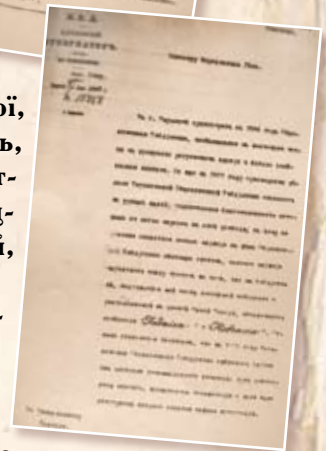
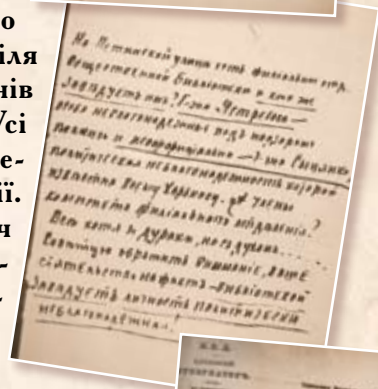
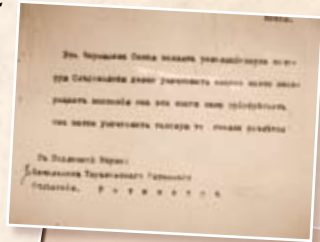
Харків, значний промисловий центр та залізничний вузол, місто робітників і студентів, у 1905 – 1907 роках стає й одним з провідних революційних центрів Російської імперії. На заводах і фабриках, у вищих та середніх навчальних закладах, на зборах членів численних партій обговорювалася тоді одна тема – назрілих політичних змін і відповідних першочергових дій.

У ці роки Харківська громадська бібліотека стала майже головним у місті інформаційним центром, де харків'яни дізнавалися про події у Петербурзі та Москві, про останні місцеві новини. Про катастрофу 9 січня 1905 року – розстріл мирної демонстрації біля Зимового палацу в Петербурзі – йшлося на загальних зборах членів Бібліотеки, що відбулися 15 січня. Цитата з протоколу зборів: «Усі присутні вставанням ушанували пам'ять загиблих 9-го січня в Петербурзі». Фактично збори і відбулися лише з приводу цієї події. Як висловився тоді один з учасників зборів – Іван Омелянович Булгаков, – «враження про петербурзькі події є настільки сильними, настільки хвилюють, що немає можливості спокійно займатися поточними справами...».

Революційні події безпосередньо торкалися і самої Бібліотеки, адже серед членів Правління, членів і працівників ХГБ знаходимо представників багатьох партій того часу. Тут переважали демократичні настрої, що взагалі є характерним для Бібліотеки на всіх етапах її історії. Вочевидь, харківський цивільний губернатор мав рацію, коли писав міністру внутрішніх справ (у липні 1908 року), що вже на початку XX ст. «керівництво справами Харківської громадської бібліотеки опинилося в руках людей, політична благонадійність яких перебуває під сумнівом».

За спогадами Л. Б. Хавкіної, на початку 1905 року працівники Бібліотеки «з великою радістю» зламали сургучні печатки на шафах у приміщенні Правління, де зберігалася заборонена література, і «перенесли політичних в'язнів до книгосховища для загального користування».

Враховуючи великий попит на центральну та місцеву пресу, Бібліотека поступово збільшувала кількість примірників популярних у той час журналів і газет. Типовою є полеміка, яка відбулася на загальних зборах членів ХГБ 21 січня 1906 року. З пропозицією скоротити передплату до одного примірника або зовсім не передплачувати «реакційні» газети – суворїнське «Новое время» та харківську газету «Южный край» – не погодилися В. В. Патоков і О. М. Габель. Перший наполягав, що такі видання користуються попитом і в кабінеті для читання треба мати всі газети, за можливістю – усіх напрямків, – «для того, щоб відвідувач читальні мав змогу ознайомитися не тільки з тим, що роблять і думають люди з його табору, але із зовсім протилежного». Поділяючи таку позицію, О. М. Габель

Історичні нариси до 125-річчя від дня заснування

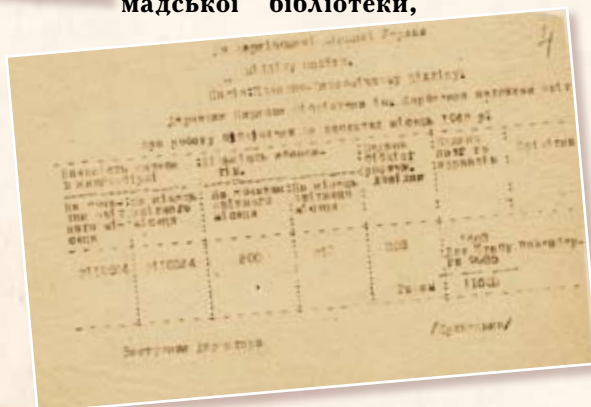
вважав, що це особливо стосується основних друкованих органів протилежних сторін — «газет з яскравим забарвленням у той чи інший бік».

Така зважена, дійсно цивілізована бібліотечна політика, сприяла збільшенню відвідувань, тому що саме в ХГБ можна було отримати якомога повнішу, всебічно прокоментовану інформацію про січневі події 1905 року в Петербурзі, червнєве повстання на панцирникові «Потьомкін», про царський маніфест 17 жовтня, що проголошував громадянські свободи, про страйки та озброєні повстання у грудні 1905 року та заворушення серед селян, солдат і матросів влітку 1906-го.

Бібліотека поступово розширювала свою діяльність у місті, охоплюючи робочі околиці. У липні 1905 року було відкрито 2-ге філіальне відділення ХГБ. Починаючи з серпня в головному приміщенні та у філіалах Бібліотеки відбувалися зустрічі політичних груп різного спрямування, стихійно виникали дискусійні клуби, де жваво обговорювалися події поточного моменту.

Крім того, у 1905 році, йдучи назустріч побажанням відвідувачів, Бібліотека значною мірою розширила репертуар та збільшила обсяги продажу друкованої продукції столичних та регіональних видавництв — книг, брошур, періодичних видань. Книжково-газетна торгівля на основі контрактів з видавничими фірмами була одним із джерел поповнення бібліотечного бюджету, а також одним із шляхів реалізації просвітницької місії ХГБ.)

Час був незвичайний, складний, бурхливий. Набувала сили поляризація в суспільстві, чимало з'явилося радикалів як лівих, так і правих, фанатичних, жорстоких і розлючених людей, які по-своєму використовували Бібліотеку, ігноруючи її правила, рішення Правління та обережну тактику його голови Д. І. Багалія, члена конституційно-демократичної партії (кадетів) з кінця 1905 року. І якщо радикалів зовсім не хвилювала доля Громадської бібліотеки,

головним завданням Дмитра Івановича було зберегти її як наукову та просвітницьку установу і заради цього не конфліктувати з властями. Утім, при обшуках у приміщеннях ХГБ жандарми знаходили листівки і прокламації, серед яких були й ультра-революційні — із закликами до терору й анархії, і реакційні, чорносотенні. До речі, у Харкові діяла, поряд із групами більшовиків і есерів, досить потужна організація «Спілки російського народу».

У нас є можливість ніби зануритись у атмосферу тих далеких років — завдяки архівним документам, спогадам очевидців, а також ґрунтовним звітам про діяльність Бібліотеки, що друкувалися щороку. У звіті за 20-й рік існування ХГБ (Харків, 1906) вміщено цікаві матеріали анкетування читачів. Тут і загальні побажання «більшої демократизації» Бібліотеки, і категоричні вимоги-ультиматуми на кшталт:

«вимагаємо забезпечити спрямованість Громадської бібліотеки виключно в бік визвольного руху»...

Революційні, нерідко вкрай радикальні, настрої були поширені серед харківських студентів та учнівської молоді, яка становила більшість відвідувачів ХГБ. За даними звітів, особливо багато молодиків приходило в Бібліотеку в жовтні 1905 — січні 1906-го року. Тоді, як пише у своїх спогадах М. О. Габель, Громадська книгозбірня «перетворилася в центр революційної, головним чином, студентської молоді, яка збиралася в курилці, де проходили летючі мітинги, виголошувалися запальні промови».

У жовтні 1905 року в Харкові та по губернії був введений воєнний стан, на вулицях на стовпах з'явилися застережливі та погрозливі оголошення від імені щойно призначеного «тимчасового» генерал-губернатора Г. Л. Сенницького — про обов'язкову здачу населенням зброї, неприпустимість масових заворушень — страйків, несанкціонованих зборів, сходок, демонстрацій. Але революцію вже не можна було зупинити: страйкували залізничники, йшли мітинги по заводах, не працювали магазини, банки, конка. У міських установах, що не встигли приєднатися до страйку, у вікнах було вибите скло. Однак Бібліотека, де збиралися революційні групи, дверей не зачиняла. А тим часом харківці озброювалися — були розграбовані магазини зброї, відбулися перші сутички, пролилася кров. Кількох людей було вбито і багатьох поранено.

Після короткої передишки, пов'язаної з формуванням у громадян певного ставлення до царського маніфесту 17 жовтня, заворушення в місті продовжувалися. Члени і працівники Бібліотеки у своїй більшості співчували революції,

були тут і палкі пропагандисти революційної літератури.

У фондах Бібліотеки зберігається рукописний «Щоденник» харківського вчителя А. В. Маєвського. Це щоденник політичний, започаткований автором у 1905 році в зв'язку з піднесенням революційного руху в країні. Читаємо запис, датований 20 листопада: «Біля Публічної бібліотеки стояли козаки, а біля дверей будинку поліція. Всередину не пропускали. Там в останні дні йшла незвичайно жвава торгівля газетами революційного змісту...». Продаж політичної літератури відбувався і у філіалах Бібліотеки. Таким чином, такі видання розповсюджувалися в заводських районах міста. Політичними виданнями Бібліотека постачала Ізюмську й Краснокутську громадські бібліотеки, а також книгозбірні Сум і Слов'янська.

Громадська бібліотека, розташована в центрі міста, знаходилася в гущі подій. Не лише в курилці, але і в абонементному залі й інших приміщеннях часто спалахували летючі мітинги. На одному із них, за згадкою сучасника, оратор повідомив про початок збройного повстання в Москві. Про мітинги дізнавалася поліція, і в Бібліотеці починалися перевірки документів і обшуки.

Громадська бібліотека, розташована в центрі міста, знаходилася в гущі подій. Не лише в курилці, але і в абонементному залі й інших приміщеннях часто спалахували летючі мітинги. На одному із них, за згадкою сучасника, оратор повідомив про початок збройного повстання в Москві. Про мітинги дізнавалася поліція, і в Бібліотеці починалися перевірки документів і обшуки.

23 листопада в Харкові відбувалася маніфестація робітників, солдатів і студентів. Влада намагалася перекрити шлях революційній бурі, що насувалася. У ніч з 9 на 10 грудня були заарештовані представники опозиційних організацій. Вранці 12 грудня на заводі Гельферіх-Саде почалися революційні виступи робітників, наприкінці дня це вже був загальний страйк.

Миколаївську площу (тепер — площа Конституції) було оточено військами, однак на вулиці вийшли тисячі людей, повсюди лунало гасло «Геть тиранів!», чути було постріли. Цього ж дня почалася стрелянина і біля Бібліотеки: солдат-охоронник редакції офіційної газети «Харьковские губернские ведомости» (їй нещодавно було оголошено бойкот) відкрив вогонь по маніфестантах, які тікали від козаків з Московської вулиці. Багато з них сховалося у Бібліотеці, один чоловік був тяжко поранений, і розлючені охоронці довго не дозволяли його прибрати. «Ще сьогодні видно кров на Петровському провулку», — записує А. В. Маєвський до свого «Щоденника» 13 грудня, зауважуючи, що газета «Харьковские губернские ведомости» користується в місті недоброю славою чорносотенного видання.

Коли за архівними документами дізнаєшся про події 12 грудня 1905 року у Харкові, здається, що це був надзвичайно довгий день. У Бібліотеці йшло тоді засідання харківського Комітету Спілки спілок — всеросійського об'єднання професійних організацій, однак учасники вимушені були розійтися, коли куля

влучила у вікно і продовжувати засідання стало небезпечним. Цього ж дня в Громадській бібліотеці був організований перев'язочний пункт. Під час зіткнень повстанців з військами й поліцією були поранені, яким тут подавали допомогу. Та навіть після розправи з основними силами повсталых заворушення не припинялися.

Знаючи, що Громадська бібліотека є місцем сходок революційно налаштованих робітників, студентів, представників інтелігенції, влада вдалася до крайніх заходів. 17 грудня будинок Бібліотеки був оточений козаками. Жандарми і поліція провели обшук у великій читальній залі й виявили значну кількість політичних листівок, прокламацій, телеграм, надрукованих на гектографі. Бібліотека була зачинена й опечатана. Біля кожних дверей поставили військовий караул.

19 грудня харківський генерал-губернатор повідомив Правління про те, що він розглянув подані поліцмейстером протоколи огляду Бібліотеки, які містять факти обігу в ній «творів друку нелегального змісту». На засіданні Правління 21 грудня, де головував Д. І. Багалій, було вирішено направити генерал-губернатору пояснення.

Харьков початку XX ст. Ведуть арештантів.

На екстреному засіданні Правління 22 грудня був затверджений текст відповіді генерал-губернаторові, в якому зазначалося, що листівки, виявлені в Бібліотеці, «вільно продавалися на вулицях». Тим самим Правління нагадувало генерал-губернаторові про те, що революційний рух охопив усю країну і царський уряд уже не може його подолати. У відповіді містилася вимога негайно відкрити Бібліотеку: «... В нинішній час, коли не діють усі навчальні заклади м. Харкова, кількість осіб, що потребує читання, значно зросла». У дні, коли газети виходили нерегулярно, а чимало з них були закриті, Бібліотека залишилася єдиним місцем, де можна було отримати інформацію про поточні події.

Разом з тим, Правління попередило владу про те, що перебування поліції в приміщеннях Бібліотеки після її відкриття призведе до повторного закриття Бібліотеки — вже за розпорядженням Правління. Причому Бібліотека обов'язково сповістить своїх читачів про причини такого рішення.

По суті Громадська бібліотека повідомила генерал-губернатора про свою готовність до страйку. Коли завідувача 1-м філіальним відділенням П. І. Чернишова 12 грудня спитала робітників, як їй бути з бібліотекою, вони порадили бастувати: «Під час страйку все повинно бути зачиненим».

У відповідь на чергове послання стривоженого генерал-губернатора, який

вимагав від Бібліотеки зобов'язань не видавати й не продавати нелегальних видань, Правління ще раз вказало йому на глибокі соціальні причини появи листівок і прокламацій у Бібліотеці: «Що ж стосується нелегальних видань, знайдених у Бібліотеці при обшуці 17 грудня, то вони, безсумнівно, були кинуті самою публікою, і Правління не може гарантувати того, що випадковість, подібна до тієї, котра відбулася, зовсім не повториться». Більше того, на думку членів Правління, прокламації будуть з'являтися й надалі.

Революційно налаштовані робітники й студенти, обурені закриттям Громадської бібліотеки, щодня організовували мітинги біля її будинку. На дверях Бібліотеки з'явилися прокламації Щоб розігнати прибулих, караульні змушені були викликати солдат.

Із «Щоденника» А. В. Маєвського: «30 грудня і 31. Звільнення ув'язненої. Увечері 29 грудня з приміщення Харківської громадської бібліотеки була виведена військова охорона, і 30 з 9 годин ранку Бібліотека повернулася до життя». Однак ще тривалий час залишались у в'язниці співробітники Громадської бібліотеки — член Правління, професор Харківського університету Микола Андрійович Гредескул та його колеги, заарештовані в грудні. Як зазначалося на загальних зборах членів ХГБ 1 лютого 1906 року, незаконним був арешт, незаконним є й утримання цих людей у тюрмі «без пред'явлення будь-якого звинувачення». Учасники зборів констатували, що дії місцевої влади не відповідають «свободам, провіщеним маніфестом 17 жовтня».

М. А. Гредескул, відомий юрист і політичний діяч, один з провідних діячів новоутвореної конституційно-демократичної партії, редактор харківської газети «Мир» (закрита у грудні 1905 року), був висланий у квітні наступного року до Архангельська, але незабаром, завдяки демократичним змінам у країні, повернувся із заслання, був обраний депутатом Першої Державної думи, де плідно працював, виконуючи обов'язки товариша голови.

У 1905–1907 роках конфіскація «підозрілих» видань стала постійним явищем у Бібліотеці, і це були не лише книжки та брошури революційного змісту, але й, скажімо, видання публіцистичних творів В. Г. Короленка, закордонні видання творів Л. М. Толстого тощо.

Питання про необхідність зняття заборони з усіх толстовських видань розглядалося на загальних зборах членів Бібліотеки 23 лютого 1905 року. Наведемо фрагменти з прекрасної промови члена ХГБ В'ячеслава Андрійовича Фаусека, яка пролунала на цих зборах.

«Чи не боляче, чи не принизливо усвідомлювати, що більша частина творів графа Льва Миколайовича Толстого недоступна російському читачеві! Весь освічений світ, навіть наші вороги, японці, знають «Великого письменника землі руської», читають і вивчають його, захоплюються ним, а нам, його співвітчиз-

никам, він ледве знайомий. Нам залишається читати в газетах повідомлення про паломництво іноземців до Ясної Поляни, про те, що американці пропонують великому письменникові неймовірні гонорари за все, що тільки вийде з-під його пера, про те, нарешті, що французи ставлять йому пам'ятник у Парижі! Треба ж, щоб скоріше настав кінець усьому цьому... Щоб все, написане Л. М. Толстим і видане в Росії та за кордоном, було дозволено до використання в Бібліотеці». За словами В. А. Фаусека, «існування різних перешкод і застав на шляху діяльності бібліотек є пережитком, який втрачає всякий смисл».

Підставою для конфіскації видань ставали розпорядження Головного управління друку, постанови суду або рішення місцевої адміністрації, яка складала свої списки «небажаної» літератури і фактично перетворилася у головного переслідувача видавництва, друкарень, бібліотек. У звітах ХГБ того часу з'являється графа «конфісковані книги і періодичні видання», перелічуються втрати «з причин конфіскації». Бібліотека постійно вимагає повернути відібрані при обшуках книги, оскільки більшість їх уряд ще не встиг офіційно заборонити і місцева влада проявила тут особисту ініціативу, конфіскуючи все, що здавалося їй «політично шкідливим». Скарги Правління доходили й до Петербурга, влада щось обіцяла, однак кілька тисяч видань Бібліотека втратила назавжди.

Один з обшуків відбувся у ХГБ 15 січня 1906 року. А незабаром, 20 лютого на вокзалі Бібліотека отримала нову велику партію літератури. Про це стало відомо жандармам, і в другій половині дня знову був проведений обшук. Спершу перевірялися документи у читачів, потім жандарми відібрали близько шести тисяч примірників політичних книжок та брошур.

У протоколі засідання Правління, яке відбулося після 20 лютого, зазначалося, що «обшук був проведений без пред'явлення якогось письмового розпорядження вищої губерньської влади».

21 лютого було заарештовано бібліотечних працівників, причетних до книжкової торгівлі у ХГБ, і серед них — Марію Іванівну Румницьку, котра пізніше, в роки совєтської влади, тривалий час працювала на керівних посадах у Бібліотеці.

М. І. Румницька.

Фото початку ХХ ст.

На щастя, цього разу затримання було нетривалим.

З кінця квітня Росія вже мала свій «напівпарламент», як тоді називали Державну думу, а регулярні обшуки і конфіскації у ХГБ тривали. Наприклад, у червні цим з натхненням займались городовий та околоточні наглядачі.

У 1907 році, коли посилювалися цензурні обмеження й утиски місцевої влади, Бібліотека змушена була припинити книжково-газетну торгівлю, відверто пояснюючи це «збитками од конфіскації». А у лютому 1908 року припинили

діяльність філіальні відділення ХГБ: перше — імені М. К. Михайловського і друге — імені А. П. Чехова.

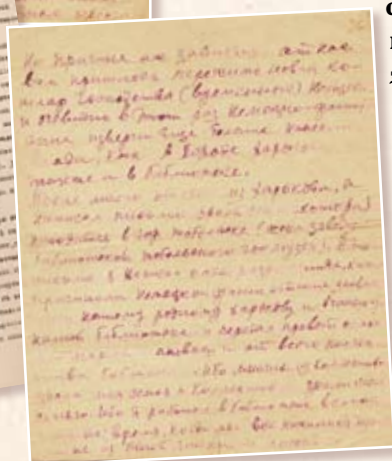
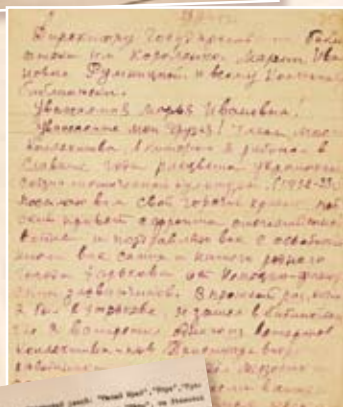
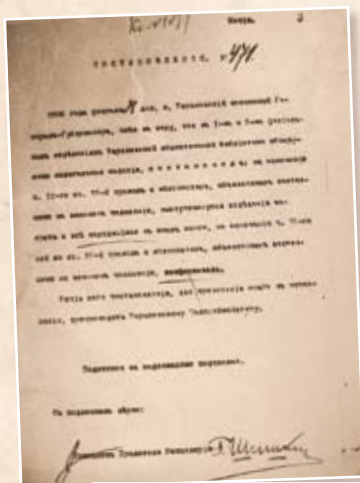
Ще у грудні 1905 року генерал-губернатор з підозрою запитував голову Правління Д. І. Багалія: «А навіщо ви у себе якісь філіали позаводили?»

Поліція та охоранка стежили за роботою цих філіалів Бібліотеки на вулиці Петінській, 45 та на вулиці Усівській, 18. Агент, перодягнутий в простого робітника, став абонентом обох філіалів і регулярно вів провокаційні розмови з бібліотечними працівниками, виявляючи «крамолу». Серед документів з архіву Харківського охоронного відділення знаходимо і доноси на бібліотекарів. Один з цих юдиних папірців, як свідчать рапорти охоранки, був переданий «потихеньку старим, сторожем бібліотеки, під час проведення обшуку помічнику пристава 1-ї дільниці Біркіну». Наводимо текст цього справжнього «шедевуру» доносительської прози, спрямованого проти завідувачої 1-м філіальним відділенням ХГБ Пелагії Іванівни Чернишової:

«Ця Чернишова заклята революціонерка, котру треба було б давно знищити, а на неї ніхто не звертає уваги. Вона ці книги сама дістає. Вона матка, якщо знищити її, бджілки розлетяться». (фото № 19, 20, 21, 22)

У ніч на 27 лютого 1908 року за розпорядженням начальника Харківського охоронного відділення були проведені фронтальні обшуки у філіалах та квартирах їхніх завідуючих — П. І. Чернишової та О. М. Левандовської. За результатами цих заходів була виявлена велика кількість заборонених, нелегальних та «підозрілих» книжок і брошур, встановлено, що обидві завідувачки мають зв'язок із соціалістами-революціонерами (есерами), а «дворянка Чернишова», забувши свої обов'язки як підданої, представниці шляхетного стану, листується з «державною злочинницею» Вірою Фігнер.

За розпорядженням генерал-губернатора на всі наявні книги обох філіальних бібліотек був накладений арешт, а 28 лютого генерал-губернатор підписав постанову про закриття філіалів Громадської бібліотеки. Наступного дня чиновник з особливих доручень при Харківському охоронному відділенні Антонов переглянув книги, відібрані поліцією при обшуку в будинку № 45 по Петінській вулиці

(тепер — Плеханівська). Виявилось, що серед них є 32 політичні брошури, арешт на які затверджено судовою постановою. На берегах однієї з брошур чиновник знайшов крамольний напис — рядок з горьківської «Пісні про Буревісника»: «Хай сильніше гримне буря!» Антонов обстежив і 168 «різних брошур почасти тенденційного, почасти явно злочинного змісту...» Переважна більшість з них належала до соціал-демократичної літератури. Чиновник ознайомився також зі вмістом пакета з «речовими доказами» — так названі у складеному ним протоколі ... друковані каталоги бібліотек філіяльних відділень ХГБ!

Десятки подібних протоколів і рапортів, що свідчать про складні і нерідко тяжкі відносини Бібліотеки з імперською владою, зберігаються у фондах Державного архіву Харківської області та Центрального державного історичного архіву України у Києві.

На загальних зборах членів ХГБ 30 грудня 1906 року член Правління Орест Мартинович Габель надзвичайно точно оцінив ситуацію, що складалася: «теперішній стан політичного горизонту» аж ніяк не сприяв подальшому розвитку Громадської бібліотеки ... Наближалися роки реакції, і це вже відчувалося в суспільстві. На тих самих зборах тодішній голова Правління, професор Харківського університету Олексій Петрович Грузинцев, говорячи про заслуги свого покійного колеги — М. М. Серебрякова, підкреслював, що «він завжди стояв на варті» інтересів Бібліотеки і «оберігав її від тих темних сил, котрі і тепер гальмують громадський визвольний рух».

Швидко забувся урочистий день початку роботи першого російського парламенту — 27 квітня 1906 року, коли Бібліотека, за рішенням Правління, не працювала, оскільки це було всенародне свято. А розгін 2-ї Державної думи 3 червня 1907 року — це вже був кінець першої російської революції. Але її наслідки виявилися плідними для країни, тому що «піддані» та «слуги» вперше відчули себе громадянами. І столипінська аграрна реформа теж належить до цих важливих наслідків.

Чимало цінних придбань отримала в той час Бібліотека: значною мірою розширились її книжкові зібрання, працівники ХГБ здобули новий досвід науково-бібліографічної, просвітницької і громадської роботи. Відбулися позитивні зміни в структурі Бібліотеки. Коли революція була в самому розпалі, 1 лютого 1906 року тут відбулася знаменна подія — відкриття українського відділу, якому незабаром було присвоєне ім'я Тараса Шевченка.

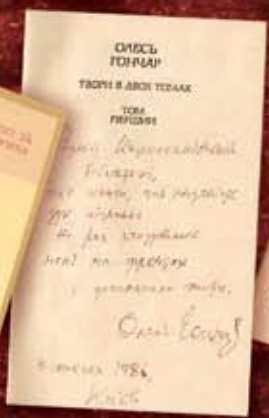
Орест Мартинович Габель (1851-1915), член правління ХГБ. Фото 1908 р.

КОЛЕКТИВ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ

ІМ. В.Г. КОРОЛЕНКА

ЕПОХА ДРУГА

У країні Рад

В. Р. Антонова

«РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ТРИМАЙТЕ КРОК!»

Бібліотека у 1917 – 1934 рр.

Лютневий переворот. Жовтнева революція. Громадянська війна. Нова державна політика. Часи, коли руйнувалися старі підвалини, а нові створювалися підчас жахливою ціною. Складний період для всієї країни: багаторазова зміна влади, націоналізація, денаціоналізація, політичні репресії. На фоні боротьби двох сил промисловий, науковий та культурний занепад, а потім — небачений підйом. У такий напружений, суперечливий обстановці створювалася історія нової Української республіки, першою столицею якої був Харків.

Після встановлення радянської влади перед правлячою партією постали нові політичні та економічні завдання, для виконання яких потрібно було об'єднати більшість населення, спрямувати всі сили на відбудову економіки, створення нового суспільства. У Харкові були реконструйовані старі та створені нові підприємства, швидкими темпами розвивалися нові галузі промисловості, у багато разів (порівняно з дореволюційним часом) підвищився випуск різних видів продукції.

Культурне життя у 20 – 30 роках ХХ ст. – яскрава сторінка історії Першої столиці. Революційний настрій викликав появу нових течій в освіті, культурі, літературі, мистецтві. Це був період справжнього ренесансу, період оптимізму і пафосу нового будівництва. Активно діяло Державне видавництво України. Друкувалися твори українських письменників, переклади російських та зарубіжних авторів. На початку 20-х років у Харкові розпочала роботу кооперативна видавнича та книготорговельна спілка. З 1922 року почала діяти Книжкова палата України.

Майже усі перетворення, що відбувалися в державі, відобразилися як в історії Харківської громадської бібліотеки, організації і переплануванні усіх напрямків її діяльності, так і в частій зміні її назви, статусу. У цей час Бібліотека плідно працювала. Криваві події Громадянської війни й бурхливі зміни в суспільстві не змусили працівників Бібліотеки припинити

обслуговування читачів і роботу з фондами. Про це свідчать звіти, які регулярно складалися щороку. З пожовтілих сторінок постає картина життя ХГБ: створення нових відділів та реорганізація дореволюційних, формування фондів, науково-методична та масова робота, взаємини з владою, читачами.

У перші післяреволюційні часи в управлінні Бібліотекою ще брало участь Правління, але фактично книгозбірня залишилася на руках завідувачки Н. І. Чепіги. Без перерви, з 1904 року Н. І. Чепіга перебуває на керівній посаді, і на цьому посту продовжує роботу в роки лихоліття, зберігши весь штат. У документах того часу відображені труднощі в придбанні нових книг і журналів, роботі з книгарнями та видавництвами. Про скрутне становище свідчать деякі пункти звіту про загальну діяльність Правління Бібліотеки за 1917 – 1918 рр. Підкреслюється нестача коштів на утримання книгозбірні, ремонтні роботи. Робота Бібліотеки неодноразово переривалася через відключення електроенергії та опалення.

«Кризис финансовый – общий: городской, земский, государственный: денежное обращение расстроено как никогда. Библиотеке придется биться в тисках, отстаивая свое право на существование» (зі Звіту за 1917 – 1918 рр.).

Але, незважаючи на фінансові труднощі, в цей період абонементна плата підвищена не була. Збільшили тільки заставну суму на книги, які видавали читачам додому. Підвищили й орендну плату за проведення культурних заходів у читальній залі.

«... удалось отстоять и провести запрещение давать зал под митинги и собрания с неограниченным числом посетителей в последнее время. В силу переживания момента требования на зал свести до минимума»

(зі Звіту за 1917 – 1918 рр.).

Вистояти Бібліотеці допомогли невеликі субсидії від державних та земських установ, а також благодійні внески приватних осіб.

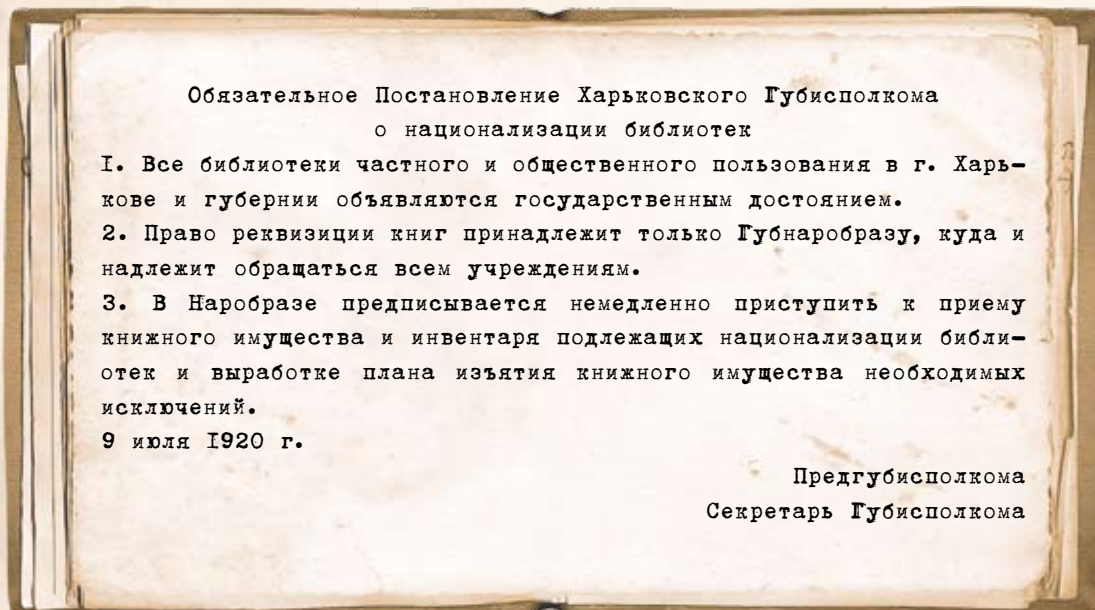
На кінець першого півріччя 1920 року кількість працівників Бібліотеки становила 50 осіб. Крім співробітників, які обслуговували читачів, працювали з каталогами та фондом, до штату входили робітники бухгалтерії, кур'єри, швейцар, двірник, прибиральниця. Матеріальний стан співробітників Бібліотеки був настільки важкий, що перевести їх на нові форми оплати треба було негайно.

«Эти незаменимые герои, с колоссальным терпением и выносливостью, твердо продолжают развивать это святое дело. Работая в невозможных условиях, страдая от голода и холода (три года библиотека не отапливается), они не только спасают библиотеку от разрухи, но даже превращают ее в лучшую библиотеку Федерации по постановке дела в ней. »

(Пролетарий. — 1923. — 24 марта.)

Створюючи нове, в радянській Україні рішуче ламали старе. У Харкові закривали й руйнували релігійні святині: монастирі, церкви. Було розкрадено багато історичних цінностей. Проте бібліотекам у 20 – 30-ті роки ХХ ст. приділялося багато уваги. Були видані навіть державні постанови про відповідальність за руйнування бібліотек та про націоналізацію книжкових зібрань.

Націоналізації підлягали приватні книжкові зібрання, власники яких емігрували за кордон, вилучалися книги з фондів деяких установ. У Харкові вилучена

та застаріла література бібліотек міста передавалася до фонду Харківської Радянської громадської бібліотеки (назва ХГБ у 1920 році). Можливість розібрати ці фонди з'явилася тільки наприкінці 1920-х — на початку 1930-х років. Бібліотека склала угоду з Укркнигою — представником Міжнародної книги — на розбір старих фондів. На цю роботу Міжнародна книга протягом трьох місяців виділяла по 1000 крб. Із розібраних книжок у Бібліотеці залишали видання, яких не було у фонді. А потім представники Міжнародної книги відбирали книги для експорту. Із книжок, які залишалися після попередніх відборів, утворювався обмінний фонд.

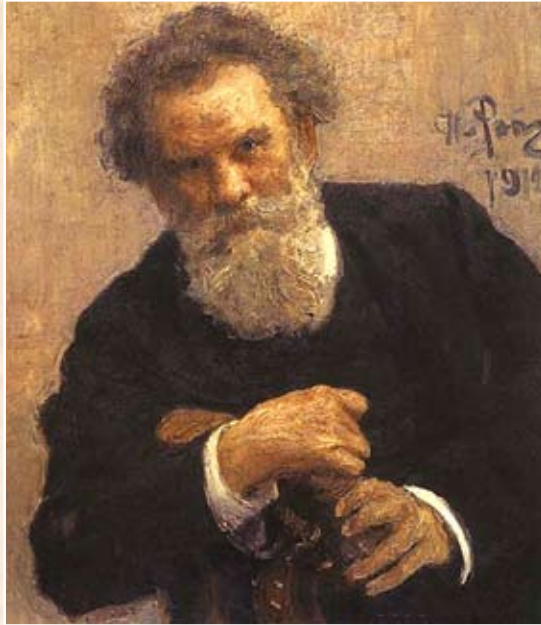
Робота з виявлення книжкових цінностей проводилася з початку 1934 року. Були виявлені стародруки XVI ст., рідкісні і цінні видання першої половини XIX ст., дореволюційні більшовицькі видання і перші видання творів В. І. Леніна та класиків марксизму, книги, знищені царською цензурою, нелегальні дореволюційні видання, книги з автографами, які мають історичне, громадське значення.

Статус державної бібліотеки (з листопада 1922 року) дозволив книгозбірні розпочати комплектування фондів новою літературою, придбаною за державні кошти. Літературу Бібліотека купувала через державні установи «ОГИЗ» (об'єднання державних видавництв), Партвидав, Укркнигоцентр, які мали свої магазини в Харкові. Закупка проводилася на підставі незадоволеного попиту читачів та цінності певного видання, що встановлювалася за анотацією або рецензією. У 1922 році Бібліотека отримала право на безкоштовний обов'язковий примірник всієї друкованої продукції, що видавалася на території СРСР, і з цього часу почала одержувати один, а з 1932 року — два обов'язкових примірники всієї поліграфічної продукції СРСР.

Перетворення, яких зазнала країна, зруйнували старі освітні та наукові традиції. Але, попри всілякі негаразди, у Харкові відкривалося багато загальноосвітніх шкіл, вищих навчальних закладів, бібліотек, різноманітних гуртків. Перша столиця активно включилася в боротьбу за ліквідацію неписьменності. У цій благородній справі Бібліотека була однією з перших. Тому не випадковим стало присвоєння книгозбірні у 1922 році імені письменника і громадського діяча В. Г. Короленка.

До Бібліотеки за знаннями прийшов новий масовий читач — робітники, червоноармійці, студенти школи Профосвіти, учні семирічок, співробітники державних установ, працівники торговельних та промислових підприємств, безробітні. Більшість читачів, як і в дореволюційні часи, становили студенти, тобто читачі

*Російський та український
письменник, журналіст,
публіцист і громадський діяч
Володимир Галактіонович Короленко
(1853 – 1921)
(з протрета роботи І. Ю. Рєпіна)*

«Бажаючи увіковічити серед робітників і селян пам'ять великого народного письменника В. Г. Короленка і продовжити і після його смерті справу освіти широких працюючих мас, Рада Народних Комісарів ухвалює:... 5. Назвати Харківську краєву книгозбірню – краєвою книгозбірнею імені В. Г. Короленка».

(З постанови Ради народних Комісарів
«Про увіковічення пам'яті В. Г. Короленка»,
18 січня 1922 року)

віком від 17 до 25 років. Найактивніше Бібліотеку відвідували чоловіки і хлопчики підлітки. У той час вівся облік відвідувачів і за національністю. Користувачами бібліотеки були представники 19 національностей, найбільше серед них було громадян єврейської національності.

«Несмотря на целый ряд переживаний работа в данный момент особенно интересна: дух захватывает от этой работы, и чувствуешь и находишь в ней некоторое удовлетворение — все же массы имеют возможность пользоваться необходимой им

книгой, и особенно отрадно, что так велика потребность в книге (из различных областей науки), что пробудился интерес к ней.»
(зі Звіту за 1921 — 1922 рр.)

Просвітницька діяльність Бібліотеки була спрямована на те, щоб дати якомога більше знань широким верствам населення. Вечорами в читальній залі проходили концерти, літературні вечори, читалися доповіді та лекції для усіх бажаючих. Із 88 заходів, проведених у 1923 — 1924 рр., 15 були безплатні, 71 — зі знижкою. Тематика лекцій була різноманітна: «Суд над фашизмом», «Химия жизни», «Сумерки русской литературы и искусства», «О гипнозе», «Теория относительности», «Половой вопрос и личность», «О Марсе». Лекції читали видатні вчені В. М. Бехтерев, М. П. Барабашов, О. В. Палладин та інші. Відбувалися концерти новоствореного Державного хору України (пізніше — Хор ім. Леонтовича) та Державного квартету ім. Вільяма.

Новий читач — робочий інтелігент — бажав дізнатися якомога більше, але не володів бібліотечною грамотністю. Щоб надавати таким читачам якісну допомогу, було організовано зовсім новий підрозділ — Консультаційний відділ, який дуже швидко став необхідною частиною книгозбірні. Спочатку у відділі давалися відповіді на запитання стосовно номера книги, надавалися відомості про окремі номери журналів тощо. Пізніше почали складати рекомендаційні списки літератури з різних галузей знання, рекомендувати читачеві, що читати з того чи іншого питання. Це стосувалося не тільки індивідуальних запитів, але й цілих організацій, у тому числі бібліотек вищих навчальних закладів Харкова, робфаків, провінційних книгозбірень. Консультаційний відділ перетворився на фактичного учасника навчального процесу освітніх закладів міста. Справа мала навіть небажані наслідки. Викладачі направляли студентів до Бібліотеки підбирати літературу практично «з нуля», тому співробітники консультаційного відділу були вимушені складати списки літератури до навчальних тем.

До завдань цього підрозділу належала й плакатна робота — інформування читачів про знаменні дати в житті держави, ювілеї. До Першого травня, наприклад, було підготовлено 11 плакатів.

Ось деякі з них:

Дальше в світ — шукать науки,
«Годі мліть зложивши руки,
Чужий розум нам підлога
В світ дорогу — в світ дорогу. »
І такий суто бібліотечний плакат:

«Что читать о празднике 1-го мая?»

Лепешинский — Пролетарский классовый праздник.

Зубков — Первое мая.

Раевский — История 1-го мая. »

Консультаційний відділ також організовував книжкові виставки, вечори «живої бібліографії». Останні проводилися щовечора, мали неабиякий успіх, для участі в них збиралося від 300 до 400 читачів. Бібліотекар робив огляд літератури з певної теми, читачі уважно записували, ставили запитання. На прохання читачів вечори «живої бібліографії» включали в себе не тільки бібліографічну інформацію, але й висвітлювали сутність питання. Для цього «...требовался лектор с ораторским дарованием, так как данная аудитория особенно требовательна — один-два неудачных докладчика могут погубить всю работу ». (зі Звіту за 1923 — 1924 рр.).

Квитки на вечори «живої бібліографії» для робочих інтелігентів розповсюджувалися через профспілкові організації заводів і фабрик, заклади професійної освіти.

Задля зближення з читачем консультаційний відділ поширив свої функції й запропонував новий вид послуг — листування з читачами. І мета була досягнута. «...читатель сблизился с библиотекой, идет к ней очень охотно, обращается часто и вполне непринуж-

денно».

(зі Звіту за 1923 — 1924 рр.).

Однак з часом виникла необхідність змінити характер листування. У звіті 1923 — 1924 рр. відзначалося, що «...характер переписки будет несколько изменен. Дело в том, что читатель стал обращаться и совершенно попусту, требуя, однако, ответа на все свои письма, — подчас нелепые, не стоящие внимания (имеется в виду не начинающий читатель, все обращения коего постоянно очень серьезны, хотя по форме неказисты). Предполагается отвечать на содержательные письма... ».

На початку 1930-х років на обласному радіо виступали працівники консультаційного відділу. Такі передачі являли собою і самостійні нариси, і освітні лекції, супроводжені оглядами літератури. Підтримувався персональний зв'язок з радіослухачами, які зверталися з різними питаннями щодо прочитаних книжок.

У консультаційному відділі розпочалося створення предметного каталогу. Це був новий напрям у діяльності Бібліотеки. Багато зусиль до організації, ведення й обслуговування каталогу доклав завідувач консультаційного відділу Б. О. Борович. Усі нові книги та журнали обов'язково мали отримати предметні рубрики. Предметний каталог користувався великим попитом читачів, які, навчившись

користуватися, багаторазово зверталися до нього. Доводилося навіть вживати заходів для обмеження використання каталогу читачами, оскільки вони не завжди обережно поводитися з картками.

Консультацій вимагали не тільки читачі. Майже щодня задля знайомства з предметним каталогом приїжджали бібліотекарі Харкова та інших міст України, Москви, Ленінграда. Вони уважно вивчали організацію каталогу, вимагали пояснень, які переростали в імпровізовані лекції. Співробітники відділу склали інструкцію з організації каталогу і список рубрик. Ці матеріали книгозбірня передала Харківській бібліотечній інспектурі для користування в округах. Також було підготовлено до друку видання «Принципи побудови предметового каталогу».

Завідуючий відділом Б. О. Борович доповідав про роботу підрозділу та організацію предметного каталогу в Москві в Центральному будинку Просвіти, Центральному Губернській бібліотеці, на Першій конференції наукових бібліотек УСРР та на Першому Всеукраїнському з'їзді бібліотечних робітників, який проходив у 1926 році у Харкові на базі Бібліотеки та за її активною участю. У зв'язку з підготовкою до з'їзду консультаційний відділ надавав допомогу працівникам інших бібліотек республіки. З цією метою організовувалися конференції та семінари. На з'їзді відділ представляв предметний каталог, листування з читачами, фотографії та діаграми. Великою популярністю користувалися виставки літератури з питань бібліотекознавства та книгознавства іноземними мовами. Консультації надавалися двічі на день, екскурсії проводилися чотири рази в день.

Консультаційний відділ вивчав читацькі уподобання, аналізуючи анкети, запропоновані читачам. Можна навести такі приклади читацьких запитів: «Література про ставлення Горького до Коцюбинського та Винниченка», «Все про Винниченка».

та його Сонячну машину», «Балетна термінологія», «Як консервуються, пакуються, перевозяться фрукти з-закордону», «Криті ринки — підручники й рисунки чужеземною мовою», «Об «обезьяньем процессе (рабочий, 17 лет)»», «Права иностранных подданных, проживающих в СССР (счетовод)», «Арабский стиль — костюм, орнаменты (учащийся)», «Дать описание разлива реки в беллетристике (для аспиранта И. М.)», «Литература про ацтеков (среднее образование, 19 лет, для самообразования)».

«Много хорошего можно сказать о нашей библиотеке, о работе ее Консультационного отдела, о внимании и предупредительности, с которыми относятся всегда сотрудники библиотеки к нередко капризному читателю. »

(Пролетарий. — 1923. — 24 марта.)

Читацькі інтереси вивчали також працівники Абонементу. Аналіз читацьких формулярів виявив найбільший попит на наукову літературу.

Активно працював пересувний фонд, який в одній зі статей назвали «бойовим відділом книгозбірні». Фонд обслуговував заводи, лікарні, парки тощо. Популярну літературу розподілили на невеличкі бібліотечки й пересували з одного підприємства на інше. Спробою наблизити книгу до читача стала читальня в міському парку, яка працювала у вихідні дні з 15 травня по 1 вересня з 11-ї до 20-ї години. Щодня її відвідувало понад 150 читачів. Книги видавали на відкритому повітрі. Не було ані кіоску, ані палатки, щоб захистити книги від дощу. Комісія з благоустрою міста відмовила в допомозі, а столи дозволяли поставити тільки за умови збереження газонів. Першого літа цю умову виконати було не важко: «... лето было жаркое, трава выгорела и «газоны» отсутствовали (зі Звіту за 1924 — 1925 рр.)». Наступного року влітку роботі Пересувного фонду дуже шкодили дощі, під час яких черговий ховав книги до сторожки, знімав плакати з дерев, а потім вертав все на місце.

«... еще задолго до открытия читальни, читатели топтались у этого места в ожидании газеты или книги, которую они в предыдущее воскресенье не успели дочитать. Теперь, когда необходимость продвижения книги в массу сознается всеми, хочется думать, что и этот способ устройства бесплатной читальни на воздухе встретит большую поддержку со стороны органов, могущих оказать ее».

(зі Звіту за 1924—1925 рр.).

Бібліотека підтримувала постійний зв'язок з підприємствами Харкова. Під час будівництва Харківського тракторного заводу обслуговувала робітників літературою. Після пуску заводу виникла потреба вдосконалити роботу заводської бібліотеки. Короленківці виїздили на завод для складання каталогів, упорядкування фонду. На «Велозаводі» та заводі «Серп і молот» влаштовувалися виставки літератури, до масових заходів складалися рекомендаційні списки літератури на допомогу в роботі заводських клубів.

Політизація та ідеологізація життя позначилася створенням у Бібліотечі Кабінету марксизму-ленінізму. Працівники цього підрозділу організовували тематичні

заходи, книжкові виставки, присвячені окремим подіям та періодам марксистсько-ленінської історії. Деякі виставки мали порівнювальні підрозділи. Наприклад, для виставки «Червона армія» для порівняння було підготовлено підрозділ «Царська армія», щоб показати безправне становище солдатів за часів царату. Для виставки «До міжнародного дня робітниць» — підрозділ про положення жінки до революції. Матеріали виставок читачі використовували для підготовки доповідей, статей, випуску стінних газет.

У СРСР приймалися закони та постанови про створення нових просвітницьких, наукових та культурних установ. Був ухвалений перелік заходів для забезпечення рівноправності мов і сприяння розвитку української мови, створений Науково-дослідний інститут Тараса Шевченка.

Розпочата українізація відобразилася на діяльності Бібліотеки. У плані на 1924 — 1925 рр. з'явився розділ «Українізація бібліотеки», що включав заходи з поповнення фонду українською літературою, проведення виставок, організацію курсів з вивчення української мови та літератури. Працівники українського відділу надавали консультативну допомогу в роботі з українознавства, брали участь у проведенні радянських свят у місті. До святкових подій у відділі готувалися тематичні виставки книг українською мовою, списки літератури, плакати. З метою

Літня читальня. Початок 1930-х років

пропаганди української літератури в Бібліотеці було влаштовано «ювілейну нішу», в якій вивішувалися плакати з бібліографічною інформацією про українських письменників у дні святкування їхніх ювілеїв, розгорталися виставки словників, підручників з української мови. У відділі створювався каталог книжок українською мовою та книг іншими мовами, в яких міститься інформація про Україну. На замовлення інституту Тараса Шевченка складалися рекомендаційні списки, влаштовувалися виставки. Інститут на прохання директора бібліотеки Н. І. Чепіги сприяв організації внутрішньої роботи відділу. Було розпочато й краєзнавчу роботу: створювалися краєзнавчий каталог та каталог літератури про регіон. Український відділ допомагав видавництвам УСРР у їх роботі — надавав списки літератури, складені на основі вивчення читальських замовлень.

У Харкові створювалися та реорганізовувалися творчі спілки письменників, художників і акторів, відбувалися заходи міжнародного рівня: архітектурні з'їзди, мистецькі виставки. Харківські митці брали участь у культурних заходах за кордоном (виставки української графіки в Брюсселі, ужиткового мистецтва в Парижі, книжкової графіки в Празі). Поряд з відомими вітчизняними діячами культури і літератури О. Довженком, Н. Ужвій, В. Маяковським (двічі у 1927 році виступав у Бібліотеці), С. Єсеніним, Б. Гмирею, І. Бугримовою, О. Мандельшта-

мом, О. Толстим, А. Гайдаром харків'яни приймали і зарубіжних письменників — А. Барбюса, Т. Драйзера та інших.

Зацікавленість світової громадськості подіями в СРСР сприяла відновленню міжнародних зв'язків Бібліотеки. Після довгої перерви Іноземний відділ почав отримувати іноземні періодичні видання. Найбільшим попитом користувалися літературні журнали, а також часописи з техніки, медицини, економіки та громадсько-політичні. Читачі цікавилися також рекламою іноземних фірм, вміщеною на сторінках цих видань. На звернення Бібліотеки до іноземних книгозбірень про надання допомоги в отриманні періодичних видань відгукнулися колеги з Америки, Австралії, Голландії та Венесуели. До відділу почали надходити бюлетені, звіти, брошури та інші матеріали. Поповнення фонду періодичних видань відбувалося також завдяки

допомозі Всеукраїнського товариства культурного зв'язку із закордоном. Велика кількість запитів читачів стосувалася допомоги у вивченні іноземних мов, попитом користувалися підручники та белетристика. Відділ запрошували на Бібліотечний з'їзд у Празі та на святкування 50 річчя Американської бібліотечної асоціації в Філадельфії. У 1926 році директор книгозбірни Н. І. Чепіга та завідувачка іноземного відділу В. О. Гассельбринк були відряджені до Німеччини, а науковий співробітник О. Д. Багалій-Татарінова — до Франції. Планувалося утворення гуртка з вивчення іноземного бібліотекознавства і бібліографії.

Не припиняв діяльності відділ «Judaica», який пропагував твори радянських єврейських письменників (виставка «Ленін в єврейській художній літературі»), організовував виїзні виставки в єврейських клубах, організаціях. Відділ постачав літературу єврейським культурним установам, проводив виставки книг, присвячених єврейським письменникам, наприклад «До 10-ліття з дня смерті Шолом-Алейхема».

У середині 1920-х років у Бібліотеці було створено відділ східної літератури, у фонді якого зосереджувалися видання мовами східних народів. Були одержані книжки з Азербайджану, Узбекистану, Грузії, Вірменії, Туркменістану. Здійснювалася бібліографічна робота. На кожну книжку складалося дві картки. Інформація на картки вносилася відповідною мовою, надавалася транскрипція та переклад російською мовою. На початку 1930-х років шляхом об'єднання східного, іноземного і єврей-

ського відділів був утворений відділ національностей та чужоземної літератури. У завдання відділу входило: масова робота «в нацменівських» клубах Харкова і серед «нацменівських» підприємств, установ, навчальних закладів, улаштування пересувних книжкових виставок, складання рекомендаційних списків літератури. До відділу надходили обов'язкові примірники з усіх республік СРСР та іноземна періодика за передплатою.

У Першій столиці вирувало музичне життя: відкрилася філармонія, було створено перше в УСРР нотне видавництво. У Бібліотеці працював з 1903 року нотний відділ, який обслуговував читачів, але не опрацьовував нотні видання. Як відповідь на події в музичному житті міста було створено науково-музичний відділ, який розпочав свою роботу 5 травня 1930 року. Дирекція Бібліотеки доручила завідувачу відділу Й. М. Миклашевському скласти картотеку літератури про музику. Відділ мав стати осередком науково-музичної роботи, музичної бібліографії, сприяти роботі нотних відділів у культурних закладах міста (наприклад, нотному відділу в Будинку літератури ім. Блакитного), брати участь у внутрішній роботі Бібліотеки. Відділ надавав допомогу в організації виставки та систематизації експонатів для Першої Всеукраїнської музичної олімпіади.

Одним із перших завдань радянської влади після закінчення Громадянської війни була організація системи шкільної та позашкільної освіти, створення єдиної трудової школи. Ці заходи підтримав широкий загаль педагогів. Бібліотека

включилася в навчально-виховний процес, розгорнувши роботу дитячого відділу. З метою виховання у маленьких читачів любові до літератури відділ проводив голосне читання книжок, організовував свята, присвячені українським, російським та зарубіжним письменникам, ставив спектаклі за літературними творами, в яких брали участь тільки діти. До спектаклів співробітники дитячого відділу шили костюми, виготовляли декорації. Дітей залучали й до бібліотечної роботи: до ремонту книжок, ведення записів, рекомендації книг читачам-однolitкам. Маленькі читачі видавали стінгазети «Юный актер», «Перо молодежи».

При дитячому відділі були організовані авіаційний та технічний гуртки, якими керували співробітники Бібліотеки, адже діти дуже цікавилися цією тематикою. Гуртки працювали двічі на тиждень, читалися книжки, робилися креслення та моделі з картону й фанери, щоб юні конструктори добре зрозуміли прочитане. Саме при дитячому відділі почав працювати перший у Бібліотеці гурток самоосвіти, що складався з трьох секцій: науково-політичної, літературної та секції ручної праці. Діти готували доповіді з різних суспільно-політичних, наукових, літературних тем, виготовляли закладки, настінні календарі та бібліотечні плакати, видавали стінну газету та журнал «Молодая мысль». Члени гуртка самоосвіти брали участь у святах Бібліотеки, екскурсіях до навчальних та наукових закладів Харкова. Суто ідеологічне спрямування мав гурток «Юний Спартак», який проводив для дітей читання на політичні теми, знайомив з біографіями В. Леніна, Л. Троцького, Х. Раковського та інших більшовицьких лідерів. Гурток організовував

тематичні літературні вечори з декламацією та музичним супроводом, ставив спектаклі. Між «Юним Спартаком» та літературним гуртком з «беспартійной окраской» розгорнулося змагання. Поступово всі члени літературного перейшли до «спартанського» гуртка. При дитячому відділі працювали також гуртки «П'ятирічки», «Безвірнику».

Співробітники дитячого відділу вивчали читацькі уподобання. Був підготовлений методичний посібник «Бесіда з читачем дитячої бібліотеки про прочитану книжку». Розроблялися анкети, аналізувалися формуляри дітей віком 11 – 12 років. З цього виходило, що на першому місці в читанні хлопчиків – пригодницька література, у дівчаток – романи. З часом, як свідчило анкетування, ці уподобання не змінювалися. Проаналізовані анкети дітей відправляли до Москви в Інститут методів позакласної роботи. Книжковий фонд дитячого відділу був практично єдиним на території України, який співпрацював з видавництвами.

«Вимоги, що виникають з ухвал партії щодо виховання й створення кадрів соцбудівництва висувають перед цілим культурним фронтом, зокрема перед Бібліотекою величезні завдання до корінної перебудови всієї культосвітньої роботи в напрямі ідеологічної перебудови людини соціалістичного суспільства першого року другої п'ятирічк».

(зі Звіту за 1932 – 1933 рр.).

У Бібліотеці існував читацький актив, який складався з читачів-ентузіастів. Добровільні помічники приходили через день. Допомога активу в роботі Бібліотеки полягала в організації екскурсій, чергуванні в читальній залі, випуску читацької газети, боротьбі з недисциплінованістю читачів, крадіжками та псуванням книжок. Члени активу вивісили скриньку для збору пропозицій від читачів. У читальному залі відбувся показовий «суд» над студентами, які крали книжки. Члени читацького активу проводили роз'яснювальну роботу серед читачів щодо збереження книжок. Читачі, які були помічені в псуванні книжок, позбавлялися на певний термін користування Бібліотекою або зовсім виключалися зі складу читачів, а їхні прізвища вивішувалися на «чорній дошці».

У 1930 році відповідно до Постанови РНК УРСР Бібліотеку — осередок української інтелектуальної та книгознавчої думки — було переведено до відання Упрнауки. Внаслідок цього книгозбірня стала називатися Харківською державною науковою бібліотекою ім. В. Г. Короленка. Наукову діяльність у Бібліотеці здійснювали практично усі підрозділи. Діяли комісії з раціоналізації та технормування і науково-методична, які займалися каталогізацією, науково-бібліографічною та видавничою роботою, обговорювали плани бібліотечних заходів.

Наукова робота Бібліотеки полягала в створенні каталогів різних типів, підготовці бібліографічних покажчиків, публікації статей. Співробітники бібліотеки Н. І. Чепіга, Б. О. Борович та О. І. Прозоровська були активними авторами часопису «Бібліологічні вісті».

Методична робота була спрямована перш за все на допомогу в організації діяльності бібліотек республіки, обстеження та інструктаж у бібліотеках під час службових відряджень. Розсилалися інструктивно-методичні листи, на підставі матеріалів обстежень складалися методичні вказівки. Аналіз та оприлюднення результатів обстеження мали позитивні наслідки. Наприклад, Богодухівську районну бібліотеку перевели в краще приміщення, забезпечили більш кваліфікованими працівниками. Бібліотеки Вовчанського та Зміївського районів на підставі листа про самоосвіту розпочали надавати консультації читачам.

У Бібліотеці організовувалися семінари з підвищення політичної та фахової кваліфікації. Для наукових працівників міста проводилися семінари з підвищення загальнобібліотечної та спеціальної науково-бібліографічної кваліфікації. У наукових гуртках наукові працівники вивчали діалектичний матеріалізм, а бібліотечні та технічні працівники опановували історію партії.

Наприкінці 1920-х років кілька разів порушувалося питання про реорганізацію бібліотек Харкова.

«Спеціальна нарада при секторі науки НКО ухвалила замість двох бібліотек, що є зараз в Харкові — Харківська Центральна Наукова бібліотека (колишня

Виставка до Дня друку. 1928 рік

Університетська) та ім. Короленка (колишня Громадська) — утворити єдину міцну «Всеукраїнську бібліотеку ім. т. Сталіна». Бібліотека мала бути однією з найкращих в СРСР. Постанова Президії ЦВК Союзу забезпечує цій бібліотеці обов'язковий примірник видань СРСР (поруч з бібліотеками Москви, Ленінграду, Тифлісу, Ташкенту, Києва)».

(Радянський книгар. — 1931. — № 24. — С. 31).

Навколо цієї пропозиції у пресі розгорнулася запекла боротьба. Висловлювалися думки «за» та «проти» об'єднання. Було названо й зацікавлену в злитті організацію — Інститут народної освіти, який «не має своїх фондів і зазіхає на фонди університетської бібліотеки, більша частина яких має відійти Інституту». (Комуніст. — 1928. — 26 сент.) Крапку в справі про об'єднання поставив народний комісар освіти М. О. Скрипник на засіданні Колегії 03. 05. 1932 р., яка розглядала питання «Про стан і перспективи роботи наукових бібліотек». Він запропонував в «цей об'єднаний ентузіазм дещо прикоротити». На думку М. О. Скрипника, неприпустимо об'єднувати дві такі різні за призначенням книгозбірні.

У 1930 році змінилося керівництво Бібліотеки. На посту директора Н. І. Чепігу змінив О. М. Кубланівський. Було розгорнуте соціалістичне змагання між бібліотеками Мелітополя, Києва, Полтави, Одеси. Проходило змагання і між відділами Бібліотеки. Його хід висвітлювався в стінгазетах. Було розпочато контроль за виробничою дисципліною, проведені семінари з бібліотечної техніки для молодших співробітників, створено преміальний фонд для нагородження переможців соцзмагання.

Політична боротьба, репресії, що набирали обертів, не минули й книгозбірні України. Наприкінці 1920-х років був розгорнутий так званий Бібліотечний похід за вилучення з фондів бібліотек ідеологічно невитриманої літератури. З ініціативи Бібліотеки 29 грудня 1929 року було проведено нараду з представниками Книжкової Палати, округових районних і профспілкових бібліотек у справі «чистки» книжкових фондів. Було ухвалено рішення організувати при Народному Комісаріаті освіти комісію для складання списків «шкідливої» літератури. Усі вилучені книжки перевозилися до ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

Тож на місце «визволених» після революції книг, були відправлені інші «в'язні». Щодалі ідеологічний пресинг ставав все жорсткішим. Літературу вилучали за списками та рекомендаціями, надрукованими в журналі «Красный библиотекарь». Один або два примірники вилучених книг залишалися в архіві Бібліотеки, а інші списувалися.

На початку 1930 року кілька харківських видань надрукували негативну інформацію щодо справ у Бібліотеці: «Бібліотека не привлекает к себе рабочего актива, не организовала ни одного культурного похода, ни одной выставки советских книг на предприятиях»; «в библиотеке много чуждой нам литературы. Советская литература популяризируется слабо. Не пользуется популярностью украинская книга. Были случаи, когда консультант Боровский [помилково, насправді — Борович] давал вместо просимой украинской русскую книжку, заявляя: «Я предпочитаю распространять русскую книгу». Этот же Борович наотрез отказался украинизироваться»; «штат делится на две категории — высший и низший персонал. Низшие — технические работники, или, как их называют здесь презрительно «девочками». Эти «девочки» — дети рабочих. Некоторые из них комсомолки, работают в библиотеке давно, но получают 39 руб в месяц. Высшие — это бибы, консультанты и завыв, получающие приличные оклады и к «девочкам» относятся грубо с пренебрежением. Подавляющее большинство высших — жены, сыновья, дочери бывших помещиков, купцов, белогвардейцев. Попали в библиотеку по проекции. В библиотеке практикуется «преемничество». На место уволившихся сотрудников принимают на работу их родственников. В качестве директора библиотеки

неизменно несколько десятков лет работает Чепыга. Заместитель — ее родная сестра Румницкая. »

(Харьковский пролетарий. — 1930. — 25 января.)

У газеті «Народний учитель» була надрукована стаття за підписом «Епштейн», де автор наголошував: «Самокритика в бібліотеці ледве-ледве животіє. Технічні робітники бібліотеки не осмілюються відкрито говорити про хиби. Бібліотека поповнюється новими робітниками, що працюють спочатку охотниками [добровільними помічниками]. В результаті такого поповнення штатів — вони засмічуються соціально-чужим елементом, майже нема партійців і комсомольців. Свіжого повітря в бібліотеку!».

(Народний учитель. — 1930. — 2 лютого)

Чи потрібні коментарі до цих, безумовно, замовлених, статей? У відповідь на нападки преси за вказівками партійної організації у 1931 — 1932 рр. у Бібліотеці виокремлюється в книгосховищі «шкідлива», контрреволюційна література, а також картки із загальнодоступних картотек. На картках на ідеологічно невитриману літературу ставиться позначка «лише для наукової роботи».

Настрій, який панував у Бібліотеці, постає зі сторінок звітів. Наприкінці 1933 — на початку 1934 року змінено керівництво Бібліотеки. Директором призначено Павла Степановича Сафронова — робітника, висуванця, який закінчив вищі курси політредакторів при Всеукраїнській асоціації науково-дослідних марксистсько-ленінських інститутів. Тоді ж зняли з роботи як класово ворожий елемент і кількох співробітників, серед яких був Б. О. Борович. На зміну їм прийшли наукові працівники, фахівці з окремих дисциплін, які зовсім не знали бібліотечної справи та бібліографії. Звіт за 1932 — 1933 рр. стверджував: «... значне освіження та оновлення складу робітників бібліотеки, зміцнення партійного проводу й збільшення партійного прошарку в ДЦНБК — організація партосередку, призначення на керівні посади партійців — колосально поправили громадську роботу, підвищили громадсько-політичну свідомість робітників і, саме через це, зміцнюючи їхню фахову кваліфікацію. ... Це позитивно відбилося й на науковій роботі Бібліотеки. Поглиблена праця над виставкою, присвяченою Горькому, ще поглибилася праця над Жовтневою виставкою ...».

(зі Звіту за 1932 — 1933 рр.)

Збільшення книжкового фонду, розширення бібліотечної діяльності вимагало додаткових площ. Це питання хвилювало керівництво Бібліотеки з двадцятих років.

Планувалося спочатку розширити книгосховище. На другу чергу намічалось будівництво великої читальної зали, нових приміщень для дитячого відділу, кабінетів для занять та трьох магазинів на нижньому поверсі, п'ять квартир для службовців бібліотеки. У 1927 — 1928 рр. Бібліотека одержала кошти тільки на будівництво нового книгосховища. За проектом архітектора О. М. Бекетова до

старого книгосховища добудували нову його частину. Але ця добудова лише частково вирішила проблеми з необхідними Бібліотеці площами.

Уривок зі звіту завідувачки відділу україніки О. Д. Багалій-Татаринової є яскравою ілюстрацією умов, в яких працювали бібліотекарі.

«Візьмемо елементарні умови роботи — приміщення. Відділ працює при битій дорозі до директора, бухгалтера, друкарниці, книгосховища, абеткового каталогу, поруч з телефоном усіх відділів нашої бібліотеки, проти Чужоземного відділу: під музику машинки, телефону, різноманітного тону голосів. Відділ дає довідки не лише з питань Україніки, а й такого практичного характеру: чи давно вийшов директор, куди пішов, як довго буде, кому здати пошту, де одержати гроші і т. ін. Зрозуміло, що по праці, співробітники відділу сумлінно напихають портфелі журналами, коректурою — продовжувати дома свій (лишається спитати в скільки годин) робітний день. Дехто з нас втратив уяву про дні відпочинку. Відділ звертає увагу адміністрації — якщо адміністрація найближчим часом не подбає про приміщення, то цим вона знімає відповідальність з відділу за його роботу.» (зі Звіту за 1929 — 1930 рр.)

Крім питань, пов'язаних з будівництвом, розроблялися технічні засоби для удосконалення обслуговування читачів. Так у 1934 році в читальній залі збиралися встановити індикатор, «... который будет показывать читателю, что требуемые им книги найдены. Под светящимся номерком будут подаваться эти книги. Дирекция библиотеки обещает закончить устройство этого индикатора к октябрьским праздникам». (*Харьковский рабочий. — 1934. — 3 ноября*).

Індикатор почав діяти з 1936 року.

Та незважаючи на негаразди складного періоду Державна центральна наукова бібліотека ім. Короленка — це визнане державне книгосховище й науково-бібліографічна та методично-бібліотечна установа всесоюзного значення. Про популярність і авторитет книгозбірні серед харків'ян свідчать газетні публікації того часу: «... читатель, если ты не состоишь подписчиком библиотеки, если ты еще не был в ее читальном зале, приходи туда в свободное время. Там, как нигде, ты отдохнешь телом и главное — душой. »

(*Пролетарий. — 1923. — 24 марта.*)

«Ну разве можно в одном коротеньком очерке рассказать об огромной культурной работе библиотеки? О ней вам расскажут успешно сдаваемые зачеты вузовцев, заполненные книгами вечера рабочих — и сотни читателей, систематизирующих по указанию консотдела свои знания».

(*Харьковский пролетарий. — 1925. — 27 ноября*)

«Трудно представить, что в этом обыкновенном доме на переулке им. Короленко скрыто восьмیارусное книгохранилище с общей площадью 8200 кв. метров. По длинным, залитым ярким электрическим светом, проходам снуют работники библиотеки. Специальные лестницы соединяют ярусы библиотеки, этого колоссального конденсатора миллионов запечатленных человеческих мыслей различных времен.»

(*Харьковский рабочий. — 1934. — 3 ноября*)

І. Я. Лосієвський НАПРОТИ ТЕЧІЇ

М. О. Габель. Фото 1909 р.

Маргарита Орестівна Габель... Серед імен короленківців — одне з легендарних, овіяне таїною. І спроба пізнати її веде нас до неповторної особистості прекрасної жінки, блискучого вченого-літературознавця, лектора та педагога, бібліотечного діяча, людини природної шляхетності, великого інтелекту та особистої привабливості.

Колишній директор ХДНБ ім. В. Г. Короленка Ніна Хомівна Семененко пригадувала, як вона, тільки-но прийшовши на роботу в Бібліотеку, вперше побачила Маргариту Орестівну (було це у 1944-му): сувора і неприступна (як їй спочатку здалося), величаво спокійна дама спускалась головними сходами і, побачивши її, зупинилась і заговорила з нею, доброзичлива й уважлива, з легкою доброю посмішкою на обличчі. Декілька слів — щоб підтримати неофітку, щирі побажання успіху на короленківській ниві, комплімент на її адресу — про гарний зовнішній вигляд, чудове пишне волосся... Хтось сказав про Маргариту Орестівну, і, можливо, ці слова мали негативний присмак, у дусі часу: «Поводить себе, як імператриця». Але за походженням Маргарита

Орестівна зовсім не з «колишніх», а ця величавість була проявом не гордоти та пихатості, а почуттям гідності, свідчила про довершеність, повноцінність її особистості. «Царственна, сувора і смішлива одночасно», — напише про неї письменниця Інна Гофф.

А от імператорів з імператрицями, увесь державний устрій Російської імперії в польській родині Габелів не полюбляли, тут були зовсім інші ідеологічні та життєві орієнтири. Як пригадувала Маргарита Орестівна, на квартирі, де мешкала родина, по стінах висіли портрети Чернишевського, Добролюбова, Писарева. Батько Орест-Октавіан (Орест Мартинович) Габель був революціонером-народником, соратником «полум'яних революціонерів» Сергія Степняка-Кравчинського та Віри Фігнер. І постраждав за свої переконання, ще у двадцять два роки вперше арештований — у Петербурзі. Тоді все закінчилось висилкою на Волинь, до батька. Подальші його спроби «ходіння у народ» призвели до каземату Петропавлівської фортеці та заслання до Сибіру. У Харкові, де йому дозволили проживання

О. М. Габель з дітьми Маргаритою та Юрієм. Фото 1909 р

після заслання, надзвичайно енергійний Орест Мартинович розгорнув велику діяльність — тепер вже не революційну, а культурну і громадську.

Доля Харківської Громадської бібліотеки стала справою останніх десятиліть його життя. О. М. Габель був одним з найактивніших членів Правління Бібліотеки, а його дружина Августина Станіславівна працювала тут разом зі старшими доньками — на абонементі, у робітничих філіалах. Душею роботи з організації філіальних відді-

лень Бібліотеки була Августина Станіславівна, яка повністю поділяла демократичні погляди чоловіка. Причетні Габелі і до діяльності Харківського товариства з розповсюдження у народі грамотності.

Настрої представників молодого покоління Габелів також були «напроти течії», революційні, тому царська влада знаходила «неблагонадійних» і серед них, арештовуючи та караючи.

Ось з якої родини походила Маргарита Орестівна. Зрозуміло, немає сенсу довго пояснювати, що палке бажання змінити народне життя на краще було у Габелів щирим, це — типова позиція представників демократичної інтелігенції останніх десятиліть існування Російської імперії. Саме на демократизацію країни було спрямовано Лютневу революцію 1917 року. Батькові Маргарити Орестівни «пощастило» піти з життя задовго до початку грандіозного соціального експерименту більшовиків, які вважали себе прямими нащадками російських революціонерів-демократів XIX ст. Однак створили вони похмуру кріпосну державу з голодоморами та концтаборами, де жилося, всупереч офіційним заявам та літературним агіткам, не набагато веселіше, ніж в імперській «тюрмі народів», проти несправедливих основ існування якої виступали Габелі.

Можна не сумніватися, що Маргарита Орестівна добре це розуміла і, згідно з традиціями своєї родини, жила і працювала «напроти течії», однак її опір був не політичним (тоді вже неможливим), а гуманістичним. Вона обрала позицію відстоювання культурних цінностей загальнолюдського значення, що є незрівнянно важливішими над усі пріоритети політичної повсякденності. Цей життєвий вибір їй вдалося реалізувати в науковій та педагогічній діяльності, в праці-служінні Бібліотеці.

А. С. Габель. Фото 1895 р.

Стіни Харківської громадської стали рідними для Рити ще у дитинстві. Сюди вона приходила з батьками, старшими сестрами, братом Юрієм. Бекетовська споруда, тоді ще зовсім нова, велика, світла, урочисто святкова, здавалася семирічній дівчинці казковим палацом, відкритим для всіх — багатих і бідних, обізнаних, вчених і тих, хто вперше прийшов за знаннями. І працювали тут, поряд з її близькими, такі ж дивовижні люди: усі вони ніби свіtilись чистим вогнем віри у свою просвітницьку місію. Так, ця робота повною мірою «відповідала пристрасному темпераменту батька», напише вона наприкінці свого життя, додавши, що управління ХГБ було налагоджено на демократичній основі, у керівництво потрапляли люди різних політичних поглядів і до щорічних зборів членів Бібліотеки зі звітом Правління та його перевиборами готувалися заздалегідь, як до засідань британського парламенту, а О. М. Габель завжди був готовий дати бій консерваторам.

Минуло багато років, зовсім іншою стала країна, — і Маргарита Габель прийшла до Бібліотеки працювати: наприкінці 1920-х її, молодого філолога, який вже розпочав викладацьку діяльність, прийняли за сумісництвом до відділу іноземної літератури. Слід зауважити, що вона мала добру освіту — гімназичну й університетську, володіла кількома іноземними мовами, а згодом успішно захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук.

Почалися 1930-ті. По бібліотеках, як і всюди, відбувалися кадрові «чистки», виявлялися «колишні», «вороги», ліквідувались фізично, їхні імена викреслювалися з книжкових сторінок, з каталогів, створювалися «спецхрани». І всі ці бузувірські заходи мали за мету перетворити «стару бібліотечну установу в бойовий штаб з пропаганди комунізму», як писали тоді в газетних передовицях.

Що можна було протиставити діям новітніх інквізиторів? Піти «напроти течії» так, щоб все ж таки зберегтись фізично? Ні, Маргарита Орестівна не проводила політичної роботи проти більшовицької влади, не вела підпільних гуртків, але в неї виникла прекрасна ідея відновити забуту традицію Харківської громадської, роботу, започатковану головою Правління Д. І. Багалієм, «правою рукою» якого був її батько: створити у Бібліотеці підрозділ пам'яток писемності та друку. Діяльність цього підрозділу, незважаючи на всі ритуальні ідеологічні формулювання у планах-звітах, спрямувати на збереження і розкриття справжніх, перевірених часом цінностей національної та світової культури. Такий підрозділ, на відміну від «спецхрану», не ховатиме від людей, а, навпаки, збереже для них книги і рукописи, створюючи колекції з найцінніших.

Про такий «острівець» світової культури мріяла Маргарита Орестівна Габель, і несподівано її підтримало бібліотечне та навіть наркомівське керівництво, до того ж вийшла постанова Раднаркому «Про відповідальність за збереження бібліотечного фонду» (підписана 14 вересня 1934 року). (фото № 7)

Звісно, у 1930-ті природа та характер дискусій у колективі Бібліотеки (як і загалом у колективах совєтської доби) були зовсім іншими, ніж на зборах членів Харківської громадської бібліотеки, але директорування П. С. Сафронова, при

якому заступником директора працювала М. І. Румницька, кадрова співробітниця книгозбірні ще з початку ХХ ст., є підстави вважати відносно «ліберальним».

Працівникам давали можливість професійно реалізовувати себе і не втрачати людського обличчя. Репресії не оминули Бібліотеку (короленківцям — жертвам тоталітаризму присвячений окремий нарис), але й демократичні традиції Харківської громадської тут не були забуті. А та обставина, що Маргарита Орестівна була літературознавцем-русистом, дозволила їй уникнути звинувачень у прихильності до «українського буржуазного націоналізму», з яким сталінська влада вела тоді жорстоку боротьбу. Видатні колеги і наукові консультанти М. О. Габель з провідних бібліотек України були затавровані як «апологети буржуазно-націоналістичного книгознавства». (фото № 9)

У січні 1934 року М. О. Габель очолила новостворену книгознавчу групу відділу зберігання фондів. Її помічниками стали найосвіченіші працівники Бібліотеки, справжні ерудити, ентузіасти бібліотечні справи, а постійним консультантом — її учитель і друг Олександр Іванович Білецький, великий український вчений-літературознавець, академік. Серед наукових консультантів був і видатний вітчизняний вчений-лінгвіст академік Леонід Арсенович Булаховський. З ініціативи Маргарити Орестівни цих метрів було запрошено й у групу наукових консультантів з питань розробки бібліотечної класифікації, схем систематичного каталогу Бібліотеки.

У книгознавчій групі все було «поставлено по науці», наче працювала ціла наукова інституція академічного типу, і саме такий практичний «академізм» дозволяв занурюватись у великі епохи в історії культури — далі, далі від неминучих зборів з агресивними безглуздими гаслами — до тих вічних книг, що вражають свободою, сміливістю та масштабом людської думки і творчості.

Книгознавці розпочали виконувати розроблену М. О. Габель програму, що передбачала три стратегічні напрямки діяльності — історичний, мистецтвознавчий і краєзнавчий. У бібліотечному книгосховищі та серед нових надходжень виявлялися рідкісні та цінні видання, вивчалися, описувалися та каталогізувалися окремі пам'ятки та цілі колекції стародруків, особливо цінних видань ХІХ — ХХ ст. (зокрема, поліграфічних шедеврів), книг з автографами, перших харківських друків, рукописних книг та архівних документів. Для фонду пам'яток було виділено місце у книгосховищі, огорожене ґратами. З того часу для працівників Бібліотеки слова ґрати і рідкісні книги стали синонімами, однак у першому не було аж ніякої зловісної символіки, на відміну від слова спецхран.

В. О. Горілий, завідувач відділу комплектування у 1930-і рр. Фото 1950

р.

О. І. Білецький, видатний вчений-літературознавець, академік, член ХГБ, постійний наук. конс. Б-ки. Фото 1920- рр

О. І. Білецький та М. О. Габель.
Фото 1920-х років.

Здається неймовірним, але у звітах книгознавчої групи, 1936 року переведеної до науково-методичного відділу, а у 1940-му реорганізованої у відділ стародруків та рідкісних видань, майже відсутня інформація про якісь ідеологічні заходи, згадується лише робота зі створення колекції «історико-революційних видань», яка, судячи зі звітів, також не була занадто політизованою, не випадково більшість з цих книжок і тепер знаходиться у фонді рідкісних видань.

Замість тріскачких «правильних» фраз ці звіти містять списки книг-унікумів, інкунабул, стародруків, видань Івана Федорова, прижиттєвих видань творів Шевченка і Пушкіна, рукописів, які

вдалося придбати для Бібліотеки за підтримки завідувача відділу комплектування Василя Олексійовича Горілого. Саме в ті роки, коли склалися зовсім інші — горезвісні списки, плани і звіти про знищення сотень тисяч людей, «напроти течії» виникають ці бібліотечні списки з іменами Августина Аврелія та Іоана Златоустого, Леонардо да Вінчі, Еразма Роттердамського та Томаса Мора, — і під усіма списками єдиний підпис — «С. Ставровський».

Ще одне легендарне ім'я. Йдеться про Сергія Миколайовича Ставровського, співробітника Бібліотеки, який працював спочатку у відділі іноземної та національної літератури, а у середині 1930-х перейшов до книгознавчої групи, де, будучи істориком за фахом (він закінчив історико-філологічний факультет Московського університету), знавцем живих і мертвих мов, зосередився на

С. М. Ставровський.
Фото 1920-х років.

вивченні та описі іноземних стародруків. Це був спеціаліст вищого ґатунку, надійний помічник Маргарити Орестівни в усіх справах. Разом вони вирішували питання подальшого розширення зібрань та створення нових колекцій, спільно готували великі загальнобібліотечні виставки, зокрема, пам'ятну Пушкінську виставку 1937 року. Сергій Миколайович був майже на двадцять років старшим за свого керівника, але між нею і цим неговірким старим чоловіком склався той рівень взаємопорозуміння, коли слова й не завжди потрібні. А якщо торкалися небезпечних тем, переходили на французьку. Обидва знали і любили світову літературу, особливо — класичну російську літературу XIX ст., крім того, Ставровський був родичем відомого письменника — спадкоємця її традицій Вікентія Вересаєва, що також не могло не зацікавити Маргариту Орестівну як літературознавця-русиста.

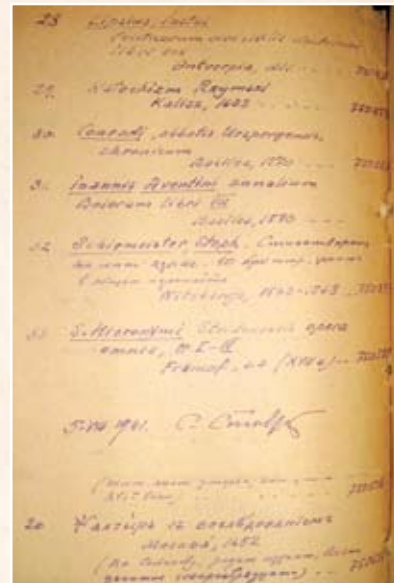
До 1930-х С. М. Ставровський викладав історію у московських та харківських гімназіях, потім — у школах, однак вимушений був

залишити улюблену справу — прийшли нові вчителі, які почали забивати дітям голови «класовою боротьбою», «соціально-економічними формаціями» та іншими псевдонауковими узагальненнями, фантомами «історичного матеріалізму». Але Ставровський залишився істориком — фіксатором та дослідником грандіозних історичних подій, свідком яких він був. Тільки обрав Сергій Миколайович інші, дуже небезпечні за тих часів форми самовираження — історичну хроніку, спогади.

Дивом зберігся цей унікальний людський документ під назвою «Літопис мого життя». П'ять об'ємних зошитів, близько двох тисяч сторінок, за кожен з яких автор заслуговував негайної страти за рішенням «трійки»... Для розстрілу достатньо було й того факту, що Сергій Миколайович — колишній білогвардієць, однак, на щастя, про це чомусь не дізналися, ніхто не доніс, «караюча рука пролетаріату» до нього, вже майже семидесятирічного, не дотяглася. Мало хто знав і про спогади, але М. О. Габель знала, а пізніше була серед тих, хто вирішував долю цього потаємного твору.

Ставровський написав велику родинну хроніку на тлі історичних подій 1870 — початку 1930-х років. Характерну назву має один з розділів, присвячених советській добі: «Чорні роки, або «Bestia triumphalis»». За словами мемуариста, він звернувся до цього жанру з тієї ж причини, з якої «заховався» у Бібліотеці: щоб «зберегтись завдяки воскресінню минулого життя» від «гнітючої мертвечини «соціалістичного раю»». У «Чорних роках...» знаходимо лаконічне визначення «советського режиму» (у лапках — авторський термін) як державного устрою, головною ознакою якого є «максимум насилля й омани», обґрунтоване ствердження, що «від комуністичного будівництва справжні селяни і справжні робітники нічого не виграють, а лише програють», тому що не належать до «кадрів надмірно розбухлої советської бюрократії». Ставровський був впевнений: вирішувати долю народу має право не «якась політична партія», а «саме народ, через своїх вільно обраних представників». Це написано Сергієм Миколайовичем у середині 1920-х, а у 1931 році він додав, що тоді ще не міг уявити собі, до яких «жахів державного капіталізму» призведе більшовицьке «знищення капіталізму», — «до справжнього рабства».

Немає сумнівів: писати таке у сталінському СРСР і роками зберігати рукопис — це подвиг мужньої, духовно нескореної людини. Ризикували життям і ті, хто знав про роботу Ставровського — новітнього літописця. Коли розпочалася Велика Вітчизняна війна, він залишився у Харкові, щодня приходив до Бібліотеки, до улюблених стародруків. Казав

Останній автограф
С. М. Ставровського,
5 липня 1941р.

Маргариті Орестівні: «Куди мені, старому, їхати. От коли б разом з книгами... Треба ж кому-небудь за ними доглядати».

Книжкові раритети залишалися на полицях, а незабаром прийшли окупанти. Ставровський вільно володів німецькою і допомагав Марії Іванівні Румницькій у спілкуванні з новою владою. Про всяк випадок найцінніші книжки — першодруки та деякі інші вони заховали під нижніми полицями стелажів. Ставровський тепер став головним хранителем фонду пам'яток (М. О. Габель було евакуйовано до Оренбурга, тоді — Чкалова), постійно перебував біля них, ніби стояв на варті. Йому, «колишньому», німці пропонували роботу перекладача, але він на це не погодився, залишаючись з книгами. Ставровський — патріот, який зі зброєю в руках захищав Батьківщину на фронтах Першої світової війни, не міг стати співробітником окупантів. Останнього разу його бачили в Бібліотеці наприкінці грудня — слабкого, схудлого, зовсім старенького на вигляд. У місті тоді лютував голод.

Сергій Миколайович помер голодною смертю в ніч на 9 лютого 1942 року. Світла йому пам'ять.

* * *

Справу С. М. Ставровського продовжили колеги-короленківці, які зберігали колекції Бібліотеки у роки німецько-фашистської окупації. Після визволення Харкова повернулася до міста Маргарита Орестівна Габель, і у 1944 році вже знову працювала у Бібліотеці на посаді завідувача відділу стародруків, рідкісних видань і рукописів (назва цього підрозділу неодноразово змінювалася у середині — другій половині ХХ ст.). (фото № 12)

У відділі з'явилися нові працівники. Провідними спеціалістами, помічниками і близькими друзями Маргарити Орестівни стали філолог, бібліограф і поет Ірина Василівна Знаменська та літературознавець, у майбутньому педагог, кандидат філологічних наук, доцент Харківського педагогічного інституту Галина Олександрівна Васильєва. До 1946 року книгознавці, як і усі працівники ХДНБ ім. В. Г. Короленка, були зайняті на загально-бібліотечних роботах — розборі та каталогізації книжкових фондів. А у наступні три з половиною роки під керівництвом М. О. Габель було повністю упорядковано фонд пам'яток, підраховано його втрати під час війни. Книгознавці розпочали вивчення колекцій. Працювали вони у приміщенні площею у вісім квадратних метрів, але тісноти майже не відчували: разом були духовно близькі люди.

Однак у серпні 1949 року, під час організованої сталінськими ідеологами державного націоналізму «боротьби з безродними космополітами» М. О. Габель, полька за походженням, донька австрійського підданого, вимушена була залишити роботу в Бібліотеці «за власним бажанням». Звільнено її було й з Харківського педагогічного інституту, де вона викладала, але з драконівським формулюванням — звинуваченням у всіх смертних гріхах, зокрема, у пропаганді «буржуазно-естетської методології». Іронія історії: революціонерами і «неблагонадійними», за даними царської охоранки, були її батьки та сестри, такою ж стала і Маргарита Орестівна при «народній» владі за оцінкою советських спецслужб.

Проте в родині Габелів за правду завжди стояли до останнього, і Маргарита Орестівна відразу — і, можливо, вперше у своєму житті — розпочала відкриті дії «напроти течії». Важко повірити, але того ж вікопомного 1949 року вона домоглася зняття із себе безглузких звинувачень партійних невігласів та інститутського керівництва і поновлення на посаді. Але ані до педагогічного інституту, ані до Бібліотеки вже не повернулася, зв'язавши свою подальшу науково-педагогічну діяльність з Харківським бібліотечним інститутом (тепер — Харківська академія культури). Так завершився яскравий період в історії заснованого нею відділу — період, який бібліотечні ветерани і досі називають габелевським.

Пішовши з Бібліотеки, Маргарита Орестівна не стала стороннім спостерігачем, завжди приймаючи близько до серця її негаразди та успіхи, консультувала працівників. Про короленківські новини дізнавалась найчастіше від І. В. Знаменської, колишньої своєї дипломниці (у Харківському університеті кінця 1930-х), колеги по роботі у відділі, де Ірина Василівна продовжувала працювати до виходу на пенсію у 1974 році. Дружила Маргарита Орестівна з Вірою Григорівною

Трамбидькою, вченим секретарем ХДНБ ім. В. Г. Короленка і викладачем Харківського бібліотечного інституту, у 1950 – 1954 роках репресованою, ув'язненою ГУТАБу. Нерідко приходила до М. О. Габель Інна Сергіївна Гончарова, ще одна колишня її студентка, завідувач відділу патентів, пізніше – заступник директора з наукової роботи Бібліотеки.

*Пушкінська виставка 1937 р.
Екскурсію проводить Г. В. Фрізман.*

Повоєнне коло друзів М. О. Габель — окрема тема, і тут також знаходимо вражаючі приклади гідного життя «напроти» або «поза течією», поза ідеологією та обрядами, насадженими тоталітарним режимом. Це були представники справжньої, а не офіційної гуманітарної еліти Харкова, серед яких, крім вже названих, лінгвісти С. І. Дорошенко та О. М. Фінкель (останній — ще й талановитий поет і перекладач), книгознавець і літературознавець І. Я. Каганов, працівник Бібліотеки, а пізніше її науковий консультант; ще один короленківець — історик Г. В. Фрізман і літературознавець М. В. Черняков. Усі вони викладали у провідних харківських вузах.

Т. В. Знаменська, донька Ірини Василівни, пише у своїх спогадах: «... у ті страшні повоєнні роки це було єдине у своєму роді коло людей,

об'єднаних науковими, духовними інтересами, інакомисленням та виключною довірою один до одного. Тут можна було говорити про все: про літературу — неофіційно, про політику — полемічно, небезпечну правду. [...] У домі М. О. Габель панувала атмосфера творчості. Кожної суботи або неділі збирались у неї друзі. Ерудиція, дотепність учасників перетворювали ці зустрічі на свято».

У другій половині 1940-х тут читали і передавали один одному зошити мемуарів С. М. Ставровського. Після цього, за свідченням І. В. Знаменської, відбулася таємна «рада»: треба було вирішити, що з цим робити. Ніби просто до них (насправді — не знаючи, до кого потраплять його рукописи у майбутньому) звертався Ставровський у передмові: «Як людина, що отримала спеціально-історичну освіту, я добре розумію, яке значення мають документи, подібні до мого «Літопису», для історика. [...] Тому кожного, хто знайде мого «Літописа», прошу не викидати його, не рвати на цигарки, а передати у розпорядження якої-небудь наукової установи (краще за все якого-небудь університету) з тим, щоб обізнані люди могли його добре використати».)

*Ірина Шашкова.
Фото 1938 р*

Неважко здогадатись, що це — звернення до нащадків, представників майбутніх поколінь з епохи історичних змін, бо зовсім неможлива річ — знайти таку «розумну» установу у сталінські часи і пізніше, поки існували КПРС та СРСР, коли подібні твори із задоволенням прийняли б лише у КДБ. Не тільки розповсюдження, але й збереження «Літопису...» було смертельно небезпечним, до того ж майже увесь габелєвський «гурток» складався з «космополітів» або кандидатів у «космополіти», всі вони наприкінці 1940-х очікували обшуку, арешту, заслання (смертну кару тоді ще не відновили). Де заховати величезний рукопис? Момент був драматичний: відповіді на це питання не знайшли, і було прийняте колективне рішення: архів Ставровського спалити.

Але рукописи не горять. Ми не знаємо, як це сталося, хто таки не зміг зни-

щити і заховав, зберіг і передав на Захід унікальну пам'ятку, що свідчить про духовну перемогу людини над злим часом. Можливо, спалено було зошити-чернетки, а основний текст, як припускає російський дослідник В. О. Седельников, вивезла у 1943 році з Харкова на Захід рідна небога Ставровського Н. М. Смідович. Так чи інакше, п'ять товстих зошитів було знайдено наприкінці 1950-х у Празі і великий фрагмент мемуарів Сергія Миколайовича Ставровського побачив світ у 14-му випуску відомого історичного альманаху «Минувшее».

Серед інших потаємних, безцензурних творів, що читали і знали напам'ять члени габелєвського «гуртка», були «Окаянные дни» Івана Буніна, вірші Анни Ахматової та Осипа Мандельштама. А ще — твори невідомої поетеси Ірини Шашкової. Таке літературне ім'я обрала собі Ірина Василівна Знаменська (уроджена Шашкова), поет справжній, але... без публікацій: жодного вірша не було надруковано за життя автора. Чудовий лірик, вона також

*Ірина Знаменська і Неллі Симонова.
Кінець 1940-х років.*

була рідкісним для ХХ ст. зразком поета-громадянина і, зрозуміло, зверталася до громадянської лірики, не сподіваючись на публікації. А коли виникла загроза обшуку, Ірина Василівна передала свої рукописи на зберігання близькій подрузі по Бібліотеці, по життю — І. С. Гончаровій.

Друзі цінили поетичний дар Ірини Шашкової, про що свідчить складена ними велика «самвидавча» її збірка — «Стихотворения» 1952 року, в чудовій матер'яній оправі. Текст машинописний, заборонені слова — «конвой», «тюрма», «ссылка» та інші — тут замінено крапками, є навіть строфи з крапок...

Вірші Ірина писала з дитинства, переважно російською мовою; нам відомі лише кілька її українських поезій. За своєю творчою конституцією Ірина Шашкова формувалася як поет, який орієнтувався переважно на класичні форми російської поезії ХІХ століття. Разом з цим, на її творчості — вже на віршах 1930-х років позначився неабиякий вплив модерністської поезики — Блока й Ахматової, Єсеніна і Пастернака, Маяковського.

Усе подальше життя Ірини Шашкової пройшло під чорним знаком біди: її батька арештували 7 вересня 1937 року, і того ж року розстріляли. Матір — «як члена родини ворога народу» — забрали у 1938-му, 19 червня. Єлизавета Петрівна померла 30 квітня 1950 року, після повернення зі заслання. Василь Порфирійович Шашков був реабілітований посмертно.

Лірика Ірини Шашкової другої половини 1930-х і подальших десятиліть, як і хроніка С. М. Ставровського, стає новітнім літописом, автор якого чесно розповідає про свій час — без інакомовності та недоводок :

... Чернотой отечной,
зменным шевеля хвостом,
все та же очередь. Бессрочно
круженье снега под дождем.
Не принимают передачу
и выдают в крови белье.
Отходят молча. Здесь не плачут, —
здесь всех бессониц колотье.
А там, вверху, двойным застенком
решетки со щитами, там
все тот же грубый окрик: — К стенке! —
Да переклички по часам.
(«У стен тюрьмы», 1938)

У 1937 році, після арешту батька, Ірина на студентських зборах відмовилася визнати його «ворогом народу», і тому була виключена з університету. Пізніше, після відомої заяви Сталіна про те, що «син за батька не відповідає», Ірину Шашкову було поновлено на філологічному факультеті, який вона закінчила у 1941 році.

Зі спогадів бібліотечної колеги і подруги Ірини Василівни, колишньої завідувачки інформаційно-бібліографічного відділу Тетяни Григорівни Шерстюк: «Ірина була трохи старшою за мене. Ми вже познайомились [у 1944 році], кілька разів поговорили, і якось я відразу до неї прив'язалася. Мені до душі були її стриманість і, разом з цим, уміння пошуткувати, інтелігентність, доброта. Середнього зросту, цілком класична зачіска, натхненне обличчя. [...] Ірі прищастило: Маргарита Орестівна щиро ділилася з нею своїми знаннями, ерудицією, умінням працювати з книгою, особливо зі стародруками. Треба підкреслити, що й сама Ірина була високоерудованою людиною. Філолог за фахом, вона прекрасно знала історію літератури, загальну історію, фольклор».

Ірина Василівна стала книгознавцем і бібліографом, дослідником книжкових пам'яток різних епох. З її ініціативи та за її участю було створено чимало бібліотечних колекцій.

Після 1949 року, коли М. О. Габель пішла з Бібліотеки, працювати тут Ірині Василівні стало трудніше. Новий завідувач відділу Олексій Іванович Черкашин відразу ж почав виявляти у складі сформованих колекцій «ідеологічно шкідливу» літературу, і, наприклад, найповніша колекція видань «срібного віку», створена М. О. Габель і І. В. Знаменською, зменшилася майже вдвічі. І через тридцять років потому голос Ірини Василівни тремтів, коли вона розповідала про цей жах: новий завідувач стоїть на драбинці біля полиць, знаходить видання творів Гумільова чи Мережковського і з класовою ненавистю кидає їх просто на підлогу, а Ірина Василівна підбирає опальні книжки, яким тепер не місце в колекціях пам'яток... А головними напрямками діяльності відділу тепер були поповнення і пропаганда колекцій прижиттєвих і рідкісних видань праць «класиків марксизму-ленінізму», створення колекції книг письменників-лауреатів Сталінської премії і т. п. Ясна річ, подібне робили — повинні були робити — у відділі й раніше, але новий завідувач, «ідейний», впевнений комуніст, діяв з особливою ретельністю.

Ірина Василівна рятувалася від цієї повсякденної несвободи, продовжуючи писати вірші «у стіл», і її жарти мали присмак гіркоти:

Приходит тюремщик — святой Алексей,

чело отражает победу идей,

идеи растут, громоздят этажи...

Кружи, мое бедное сердце, кружи.

«Сижу за решеткой лет десять подряд ...», 1957)

Слід відзначити, що робота у відділі все ж таки дещо зблизила цих двох різних людей. О. І. Черкашин студентом Харківського бібліотечного інституту проходив стажування у відділі стародруків та рідкісних видань, і його наставниками були М. О. Габель і І. В. Знаменська. Згодом і Олексій Іванович Черкашин став справжнім знавцем книги, визнаним у колі спеціалістів.

Але знав би «святий Олексій», названий у тому ж вірші навіть лагідно «Альошей», які вірші писала тоді, в останнє сталінське десятиліття, Ірина Шашкова... Коли поети славили «батька усіх часів і народів», вона бачила і відтворювала словом справжній зміст того, що відбувається :

... Ты споришь с Богом словом и судом —
благословляет пытками и смертью.
Бог всех убил бы — мертвых и живых,
убил бы дважды, укрепленный властью.
Он уколоб, он гнусен и труслив,
он прячется, и он грузин, к несчастью.
(«Крик голых веток под моим окном... », 1944)

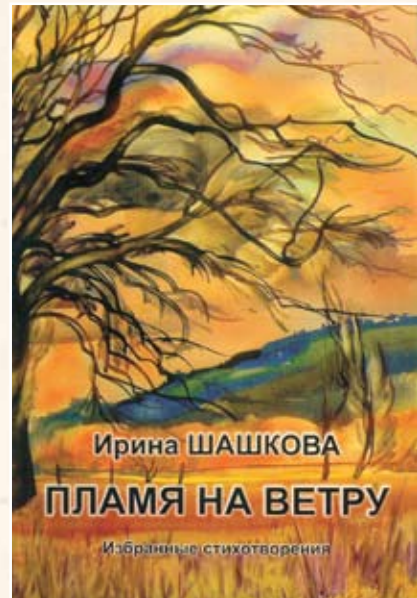
Неважно здогадатися, хто цей «Бог», який, будучи звичайним смертним, підмінив собою церковного Бога. Ні, він зовсім не «Бог» і не диявол, а людина, один з найгірших людей у світі, великий злочинець, убивця і тиран.

Ще за життя Сталіна Іриною Шашковою були написані десятки віршів, де викриваються кремлівський «вождь» і створений ним людиноненависницький режим: «Вновь началось и продолжилось. Боже! / Сорок девятый как тридцать седьмой... » — поезія 1949 року про цькування «безрідних космополітів», ганебну і жахливу істерію, яка охопила тоді країну. Вірш «Родина» — проти розповсюджених у советському суспільстві антисемітських настроїв.)

Гордилась я, а вот не смею быть,
я не хочу сегодня русской зваться.
Россию зла могу ли я любить?
Могу ли жить — и ею не терзаться?

.....
Я не хочу! Я не могу понять,
как справиться с позорною бедою.
Мне так же надо родину искать,
как и тебе, бездомному изгою.
(«Родина», 1949)

Політичні цикли Ірини Шашкової 1951 — 1952 рр. назавжди залишаться в історії внутрішнього протистояння сталінізму («Я не могу, я не могу, — мне надо... », «В дворцах и сениях, под охраной пушек... », «Суд совершен. Обмануто потомство... », «Крик», «Тамерлан», «Нас обманули яркие слова... », «Суд» та ін.). І тільки у «Тамерлані» та деяких віршах, присвячених подіям Великої французької революції, поетеса звертається до езопової мови. Над викривальними віршами

у робочих зошитах Шашкової нерідко знаходимо неймовірно за тих часів крипти-
тоніми присвяти: «И. С[талину]», «И. С[талину]».

А ще — цикли віршів, присвячених пам'яті закатованого батька, віршів-листів до подружки-каторжанки В. Г. Трамбицької. Написала Шашкова і про сталінські «спецхрани» — один з найбільших в Україні був створений у ХДНБ ім. В. Г. Короленка:

И книги стали узниками тоже,
и бьется слово тщетно за стеной,
и человек, на палача похожий,
их запирает на засов двойной.
Так нашу память выбелить желая,
вычеркивая всюду имена,
навыворот историю читая,
в тюрьму бросают книги, но глухая,
враждебная в них скрыта тишина.

Того ж 1952 року Іриною Шашковою було розпочато поему «Летопись» про голодомор 1932 — 1933 рр. Вона повернулася до цього замислу десять років потому, однак поема залишилася незакінченою, слова відступили перед траурною тишею. Збереглися вступ і три глави, наведемо кілька рядків із вступу, які звучать як заповіт: «И если голос наш услышан будет / через века — мы будем тем горды, / что нашу правду передали людям. / Мы под землей оставили следы». Є підстави припускати, що назва поеми — «Летопись» — виникла після ознайомлення автора з однойменним мемуарним твором С. М. Ставровського.

Ірина Шашкова була з тих небагатьох поетів — прозорливців і сміливців — які, живучи у СРСР, вже тоді писали правду про себе і свій час, однак вимушені були приховувати свої крамольні зошити від «стукачів». Тютчевської поради («Silentium!») вона дотримувалася лише частково: свої думки, почуття і мрії Шашкова ховала від багатьох — до строку, але мовчати не могла:

... Где наш язык? Зачем нам лгали с детства,
что можно жить открыто и светло?
Где наш язык, подобный грому меди?
В начале мира Слово было Бог.
Измызгали его и изгадели,
первоначальный исказили слог.

(«И жизнь не дрогнула, и сердце не упало... », 1950)

Нещодавно вийшла перша поетична збірка Ірини Шашкової «Пламя на ветру. Избранные стихотворения», підготовлена до друку співробітниками відділу рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка та харківського видавництва

В. Г. Трамбицька ,
вчений секретар ХДНБ
ім. В. Г. Короленка.
Фото 1947 р.

Ірина Шашкова.
Портрет роботи
О. Старини.
1970-ті роки.

М. О. Габель, І. В. Знаменська
з донькою Тетяною.
1970-ті роки

«Курсор». Книга складається з трьох розділів: у першому — «Строгое сердце» — репрезентована любовна лірика Шашкової 1934 — 1961 рр. — світла й скорботна сповідь великого серця. Другий розділ — «Запретная речь» — містить 73 поезії 1938 — 1984 рр., які є унікальним явищем в історії російської нелегальної поезії ХХ ст. Серед них, крім згаданих, — вірші, присвячені «справі лікарів-убивць», цькуванню та смерті Бориса Пастернака, придушенню «московською любов'ю» народних повстань в Угорщині 1956 року та Чехословаччині 1968-го, кривавій афганській авантурі старезних кремлівських правителів («Царской славы невзрачной... », 1983): «Вот в Афганские степи / посылаем детей / и живем все нелепей, / и живем все подлей».

Ірина Шашкова-Знаменська в останні роки життя.

Третій, останній розділ книги — «Ночной прибой» — це переважно медитативна, філософська лірика (1955 — 1987 рр.), а також поема «Человек» (1953). Більшість творів Ірини Шашкової, які складають збірку «Пламя на ветру», надруковано вперше.

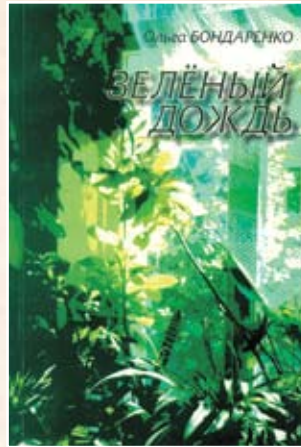
* * *

Завершуючи цей нарис, з любов'ю і вдячністю згадаємо ще одну нашу колегу-поетесу, яка писала і жила не «напроти» — «поза течією». Ольга Тимофіївна Бондаренко, працівник Бібліотеки з сорокарічним стажем (з вересня 1945 року), високоосвічений бібліограф та лектор, світла і тиха людина, співуча душа, майстер поетичної мініатюри (таких поезій вона написала за своє життя майже кілька тисяч). У творчості О. Бондаренко образно віддзеркалюється чистий вогонь любові, роздуми про сутність та призначення людини, спокійне, впевнене протистояння — не шляхом боротьби, а своїм єством, своїм життям — злу у всіх, навіть прихованих його проявах, пошуки Бога. Чотири — вісім рядків акумулюють цілий космос, і відразу пригадуються Басьо та інші східні поети малих форм. Космос ніби простих, але «складно-простих», високих думок і почуттів.

Ольга Бондаренко.
Фото 1940 р.

Тисячелеття для Бога —
Всього лиш миг!
Он судит нас не слишком строго —
Он к нам привык ...
И для Него поступки наши
Порой смешны,
Но он не зря роняет чаши.
И дарит сны.

Ставши «поза течією», Ольга Тимофіївна була живим спростуванням колись відомої ленінської максими про те, що, мовляв, жити у суспільстві і бути незалежним від суспільства не можна. За великим рахунком ця маленька слабка жінка прожила саме таке життя — тяжке, не дуже щасливе, але саме таке. Не поспішала за вдачею, не робила кар'єри, не вірила в комуністичні байки, цілком захоплена величчю і красою природи, людською красою, зовнішньою і — що їй ще більше хвилювало — внутрішньою. Її любили усі — від технічної робітниці до директора. Спілкуючись з людьми, Ольга Тимофіївна непомітно і легко робила складну справу лікування душ, і люди ставали кращими. Колеги — з тих, які мали, як тоді говорили, активну життєву позицію, жаліли її, називали Божою людиною (і це правда!), але саме вона, простий бібліограф, а не будь-які керівники, залишалась моральним арбітром у колективі. До неї йшли за порадою, соромились саме перед нею (коли було за що — перед Богом), дякували за добрі слова і вірші. Наведемо ще один з них — можна стверджувати, точнісінький автопортрет Ольги Бондаренко, випадковим фоном якого стала агітаційна метушня під час чергових Жовтневих свят (текст датований 7 листопада 1987 року).

Плакаты, лозунги, призывы,
Над каждым домом вьется флаг.
И только тоненькая ива
Не откликается никак ...
Её не трогает шумах,
С утра затеянная здесь,
И только ветер тихо, тихо
Несет ей солнечную весть.

І. В. Дмитриченко

РЕПРЕСОВАНІ ЛЮДИ. Б. О. БОРОВИЧ

Двадцять років ХХ ст. були часом розквіту для бібліотечної справи в Україні. Саме в цей час було відроджено українську бібліотекознавчу школу, закладено теоретичний фундамент цієї науки, проводилася активна науково-методична та практична робота, розроблялися бібліотечні технології тощо.

За радянської влади бібліотечна справа обов'язково мала бути частиною державної політики і це стало гальмом для її розвитку. Постанови партійних і державних органів докорінно змінювали призначення бібліотек, перетворювали їх з культурно-освітніх установ на центри пропаганди. Для посилення ідеологічного впливу на читацький попит від бібліотекарів вимагалось пропагувати, розповсюджувати серед читачів ідеологічно витриману та агітаційну літературу.

Провідні фахівці бібліотечної справи у перші роки радянської влади не сприйняли принципу партійності відносно формування фондів бібліотек, політизації культурно-освітньої роботи. Вони продовжували сповідувати демократичні ідеали формування фондів бібліотек та наголошували на неможливості застосування партійних догм при доборі та рекомендації книжок, вважали, що фонди бібліотек мають відображати різні точки зору.

У цей час у публічних бібліотеках формувалося нове покоління бібліотекарів, які не мали навіть середньої освіти та професійної кваліфікації, але повністю розділяли ідеологію нової влади.

Серед бібліотекарів запроваджувалися кадрові «чистки», якими впродовж кількох десятиліть методами репресій і терору винищувалися найкращі фахівці. Бібліотекарів «старої школи» з дореволюційною освітою — справжніх знавців своєї справи звільняли з роботи, оскільки вони вважали своїм призначенням культурно-просвітницьку діяльність, а своїм обов'язком — надавати допомогу читачам у задоволенні їхніх інформаційних потреб, а не примушувати читати літературу догматичного змісту.

У березні 1921 року Наркомосом було подано у комісію, до функцій якої входило здійснення «чистки особового складу радянських установ», список неблагонадійних для радянської влади осіб. Відомо, що серед них було прізвище відомого бібліотечного діяча Б. О. Боровича, завідувача консультаційного відділу Харківської громадської бібліотеки, консультанта Наркомосу з бібліотечної справи, члена педагогічної ради і лектора школи для підготовки позашкільних представників Всеукрдержвидаву.

Борис Осипович Борович, визначний представник вітчизняної культури 20-30-х років минулого століття — бібліотекознавець, бібліограф, книгознавець, видавець, педагог, журналіст, мистецтвознавець, філолог. Він був дуже відомою людиною у Харкові, бажаним гостем на усіх бібліотечних форумах України та Росії. Як фахівця з організації предметного каталогу Бориса Йосиповича було запрошено до Америки. Значне місце у його спадку належить питанням практичної організації роботи бібліотек

та каталогів, обслуговуванню та вивченню читачів, видавничій та педагогічній діяльності тощо. Борович розглядав бібліотеки як культурні та освітні центри, незалежні від ідеологічного впливу, відстоював принцип безпартійності бібліотечних закладів.

На жаль, саме трагічна доля Боровича є типовою для багатьох короленківців у 30-ті роки. Через ідеологічні та політичні заборони матеріали про Б. О. Боровича та його професійну діяльність впродовж тривалого часу були недоступними. Тільки наприкінці ХХ ст. вони повернулись зі спецхову.

Відомості про Б. О. Боровича виявлені у процесі дослідження історії консультаційно-бібліографічного відділу Бібліотеки, яким він керував протягом 1920 – 1931рр. Дослідниками підготовлене видання «Видатний український бібліотекознавець Б. О. Борович (1883 – 1938)», яке побачило світ у 2005 році.

Борис Осипович Борович народився 19 листопада 1883 року у м. Одеса Херсонської губернії. Єврей, з міщан, освіта незакінчена вища. Існує припущення, що Б. О. Борович закінчив у 1899 році Одеське комерційне училище та три курси університету. Свою бібліотечну діяльність він розпочав у 1905 році в Одесі. З 1916 року мешкав у Харкові. Саме цей період життя Б. О. Боровича визначено як найбільш плідний. У цей час він був активним учасником подій, що відбувалися в культурному житті міста. З 1917 року Борович — член Харківської громадської бібліотеки. Він співпрацює з ХГБ, читає тут лекції, бере участь у зборах та засіданнях Правління.

У грудні 1917 року Борис Осипович засновує і керує приватною культурно-просвітницькою установою «Труд», яка об'єднала видавництво, книжковий склад та крамницю. Книжковий магазин Боровича був незвичайний. Клієнтам (індивідуальним та колективним) пропонувалися найкращі новинки літератури. Головним тут було задоволення освітніх потреб, а не комерційний зиск.

У час, коли більшість приватних видавництв існували завдяки виконанню партійних вказівок, за 11 років у видавництві «Труд» не вийшло жодного видання ідеологічного спрямування. Для Боровича головними були питання народної та позашкільної освіти, бібліотечної справи, освітньої ролі бібліотек, клубної та виховної роботи. Своїм завданням у видавничій справі він вважав популяризацію наукових знань, розширення світогляду, підвищення політичної, економічної, художньої та професійної культури своїх співвітчизників. І саме такі видання виходили найбільшими тиражами у його видавництві.

«Він не тільки видавав шкідливу літературу через своє видавництво «Культурно-просветительская организация «Труд», але і плякати і навіть такі, як «Над вольной мыслью богу неугодные насилие и гнѣт: она в душе рождѣнная свободно, в оковах не умрѣт».

(Бібліотекар у соціалістичному будівництві. — 1931. — №2.)

Зміна політичного ладу, боротьба за незалежність, Громадянська війна — це фактори, що швидко змінили пріоритети та завдання бібліотек. Тому ХГБ, що була майже єдиним центром просвітництва у місті та губернії, мала брати на себе все нові й нові функції.

Саме в цей час, у вересні 1920 року Борис Осипович Борович став працівником Харківської громадської бібліотеки, а з жовтня цього ж року очолив новий відділ — консультаційний. Завдання перед відділом були поставлені дуже широкі, а можливості були обмежені. Відділу довелося розпочати роботу при майже повній відсутності приміщення

Група співробітників консультаційного відділу Бібліотеки.

Перша ліворуч Ольга Багалій.

Початок 1930-х років

та устаткування. Відчувалася гостра нестача кадрів. Необхідність видавати довідки читачам протягом усіх десяти годин роботи завантажувала весь наявний штат, і фактично не було кому вести планомірну внутрішню роботу. Окрім звичайного обслуговування, надання довідок та консультацій, велося організоване листування через поштову скриньку. У відповідях на листи читачів рекомендувалися книги, надавалися поради з методики читання. Консультаційний відділ організовував семінарські заняття, вивчав досвід роботи масових бібліотек України, працівники відділу брали участь в нарадах з питань бібліотечної справи тощо.

З метою формування бібліографічної культури читачів консультаційний відділ з ініціативи Боровича двічі на місяць проводив вечори «живої бібліографії», на яких були

присутні 300 — 400 зацікавлених відвідувачів. Борович особисто готував і проводив книжкові ярмарки, екскурсії, літературні вечори. Саме такою Борович уявляв громадську бібліотеку — улюблене місце відпочинку, культурного спілкування, місце, де розуміють та шанують книгу.

У червні 1926 року на базі Бібліотеки відбувся Перший Всеукраїнський бібліотечний з'їзд. Під час його роботи консультаційний відділ проводив практичні заняття для слухачів бібліотечних курсів, організував виставку літератури з бібліотекознавства, яка мала великий успіх серед делегатів з'їзду. Б. О. Борович брав активну участь в обговоренні багатьох питань, що порушувалися, виступав з доповідями.

Саме завдяки Боровичу, цій яскравій, неординарній особистості, про роботу консультаційного відділу у 20-х роках знала вся бібліотечна спільнота України та Росії. Робота відділу широко висвітлювалася пресою. Виявлено понад 70 таких публікацій. «Исключительную роль играет в жизни библиотеки консультационный отдел, созданный в конце 1920 года. К услугам отдела обращается ежедневно до 150 человек в среднем: тут и лектор, которому нужно спешно подготовиться к лекции, тут и представители центральных учреждений, которым необходимы цифровые и иные данные для законодательных работ, тут и студент-рабфаковец, тут и рабочий. Большое количество кружков, культкомиссий, группы молодёжи, ищущие самообразования, обслуживаются Конс. Отделом, как письменно, так и устно».

(Книгоноша. 1923. — № 5).

Відділ на чолі з Боровичем став головним у Бібліотеці, його значимість та популярність дедалі збільшувалися, було започатковано багато новацій. Але головною розробкою Боровича та його колег-однодумців вважається предметний каталог. Це був перший предметний каталог на теренах Радянського Союзу. Сучасні фахівці бібліотечної справи це явище назвали феноменальним, оскільки предметний каталог бібліотеки — це дуже складний довідковий апарат.

«Начиная свою работу по предметному каталогу, мы не имели никаких готовых правил, никаких канонов, никаких стесняющих норм: это иногда затрудняет работу, поскольку приходилось самим изобретать и додумываться, но это зато и чрезвычайно помогало ставить её рационально, это помогало всегда увязывать её с живыми потребностями живой жизни».

(З матеріалів до 40-річчя Бібліотеки. Консультаційно-бібліографічний відділ. — Машинопис, 1927 р. З архівного фонду М. О. Габель)

Свою ідею Борович втілював у життя та завзято відстоював на численних бібліотечних з'їздах, конференціях, нарадах, керував курсами для наукових бібліотек і спеціалізованими семінарами з питань методики організації предметного каталогу. У 1923 році завідуючий відділом оприлюднив досвід роботи з організації предметного каталогу серед бібліотечної громадськості Москви. Боровича запросили додатково зробити ще три офіційних доповіді в Рум'янцевському музеї, Московській центральній публічній бібліотеці та Центральному Будинку Просвіти для зацікавлених бібліотечних працівників міста та округу.

Предметному каталогу Борис Осипович присвятив кілька книг та багато статей. Для бібліотечних фахівців Радянського Союзу вони стали практичними посібниками в щоденній роботі. Але з часом ці видання були занесені до переліку заборонених до друку.

Звісно, все нове викликає шквал критики, але згодом предметний каталог виборов собі визнання. Усі книги, що виходили у Радянському Союзі і одержувалися Бібліотекою, відображалися в предметному каталозі. Тому будь-яка довідка за каталогом надавалася за півхвилини.

«Мы эту работу начали в полном одиночестве, ибо не было у нас никакой поддержки, но, как это всегда бывает в таких случаях, вокруг слышались злобные викрики и насмешки.... Атмосфера вокруг этого каталога, царившая в г. Харькове и даже вне его, лишь больше сплотила отдельных работников Консультационного Отдела и заставила их работать над предметным каталогом ещё интенсивнее».

(З матеріалів до 40-річчя Бібліотеки. Консультаційно-бібліографічний відділ. — Машинопис, 1927 р. З архівного фонду М. О. Габель) Екслібрис Борович

Багато бібліотек підхопило ідею створення предметних каталогів, оскільки на той час цей каталог був ідеальним інструментом для своєчасного, швидкого, безпомилкового задоволення потреб читачів.

Предметний каталог був дуже популярний серед читачів і активно ними використовувався. Вже у 1929 році картки каталогу були зношені і працівники консультаційного відділу вимушені були створити рекомендаційний варіант предметного каталогу шляхом дублювання карток з актуальних рубрик.

Завдяки практичним розробкам, інструктивним матеріалам та списку предметних рубрик, розроблених Боровичем, за Харковом закріпився статус центру предметної каталогізації.

Сумно, що доля предметного каталогу була такою ж трагічною, як і доля самого Боровича. Навіть у стінах рідної Бібліотеки він зазнав гонінь та засудження. У ті непрості роки багато фахівців різних галузей під тиском комуністичного режиму вимушені були зрадити своїм переконанням, а іноді і своєму світогляду в обмін на життя. Борович до таких не належав.

«...Борович, хоч скільки його не били і не б'ють, досі не заявив про своє роззброєння..., не заявив, що... він хоче стати на інші позиції. Значить, треба бити без жалю і далі».

(Довгань К. Проти еклектики та ревізіонізму в книгознавстві, за більшовицьке переозброєння. К., 1932)

Вперше Боровича заарештували в 1921 році за неправдивим обвинуваченням, а протягом 1930 – 1936 рр. у радянській пресі його жорстко критикували як реакційно-буржуазного теоретика бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства, небажаного партії видавця, за антимарксистські й антиленінські погляди та антипартійні позиції.

«Нерозуміння проблеми партійності зустрічаємо у багатьох «теоретиків»-бібліотекознавців... Але з цілком відкритим виступом проти партійності зустрічаємося у бібліотекознавця Б. О. Боровича».

(Фельдштейн М. За партійність у бібліотекознавстві)

На початку 1932 року Боровича було звільнено з Бібліотеки разом з шістьма колегами, які працювали разом з ним протягом всього часу існування консультаційно-бібліографічного відділу. Це: О. Д. Багалій-Татарінова, І. М. Ткаченко, С. М. Яшпан, Е. М. Уткіна, Р. Р. Волковиська, Н. І. Панаріна. У звіті Бібліотеки за 1932 рік немає жодного з цих прізвищ, а у структурі установи відсутній консультаційно-бібліографічний відділ. Так було знищено головний відділ Бібліотеки і ще протягом десятиліття читачі дуже гостро відчували його відсутність.

Пізніше, за наслідками чисельних перевірок діяльності Бібліотеки, було фактично знищено предметний каталог, якому Борович присвятив дванадцять років свого життя.

Про те, яким фахівцем був Борис Осипович Борович, красномовно свідчить його багатий та різноплановий творчий доробок. Але зрозуміти, якою він був людиною дуже важко. Що було головним у його житті, окрім роботи? Спогади сучасників, зібрані

колегами-нащадками по крихтах, свідчать, що Борис Осипович багато працював, знав та любив мистецтво, був шанованою та інтелігентною людиною. Відзначають його відкритість та бажання допомагати тим, хто цього потребує. Працівники консультативного відділу на чолі з Боровичем організували вечірні чергування в нічліжці для безпритульних дітей, розмістили там бібліотечку та проводили читання. У комуні глухих також проводилися читання, а потім організовувалися відвідування безкоштовних концертів у Бібліотеці.

Збереглися численні свідчення того, яким керівником був Борис Осипович. Протягом усього періоду свого керівництва відділом він піклувався про своїх підлеглих: вимагав розширення штату відділу, поліпшення матеріального становища співробітників та покращення умов їхньої праці, підвищення професійного рівня фахівців свого відділу, наголошував на необхідності відряджень за кордон для вивчення стану бібліотечної справи.

Довідка Державного архіву СБУ допомогла встановити, що у 1937 році Борович працював книгознавцем Харківського інституту охорони здоров'я студентів і вчених, продовжував публікуватися. 14 червня 1937 року Боровича заарештували вдруге. У березні 1938 року для подальшого ведення слідства його перевели в Київ у розпорядження 4 відділу Управління держбезпеки НКВС УРСР. Його звинувачували у тому, «що він був одним із керівників антирадянської терористичної організації, яка існувала на території України, і проводив активну роботу по створенню антирадянських меншовицьких груп для боротьби проти радянської влади, особисто завербував 6 чоловік. Крім того, створив терористичну групу з метою вчинення терактів стосовно керівників ВКП(б) і радянського уряду». Ці звинувачення стали підставою винесення Військовою колегією Верховного суду СРСР вироку Боровичу. Прізвище Борович (Фінкельштейн) Борис Осипович наводиться у сталінських «розстрільних» списках від 12 вересня 1938 року за категорією «1», що означає — розстріл. Вирок був виконаний 23 вересня 1938 року у Києві.

Тільки через 55 років, 12 серпня 1993 року Борис Осипович Борович був реабілітований на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». У публікаціях останніх років серед інших бібліотекознавців вітчизняної школи 20-х років ХХ ст. все частіше визначне місце приділяється Б. О. Боровичу. Сучасні дослідники цитують його роботи, наголошуючи на унікальній актуальності їх і в наш час. Це є свідченням того, що ім'я Б. О. Боровича заслужено повертається до нас із небуття.

Н. П. Борисенко

ЗАГРАТОВАНІ КНИГИ, АБО КНИЖКОВИЙ ГЕНОЦИД

У нас поезія ценилася дорого,
у нас за неї убивають.
О. Мандельштам

Спеціальна позначка рівня доступу до підцензурної літератури, так звана «шайба»

Книги, як і люди, мають свою історію, власну долю. Історія деяких книг складна і трагічна. Вони потерпали в лихі години війн, революцій, репресій — були приречені на знищення або на довготривале заслання.

Сьогоднішньому читачу важко уявити, що в нашій історії існував період дозованого читання. Це явище було результатом пануючої ідеології, коли правильною вважалася лише одна, визначена владою, політична думка. Ніде і ніколи в світі цілеспрямоване духовне обмеження з одного боку і насилля з іншого не набувало такого всеосяжного характеру.

З перших днів встановлення радянської влади саме літературі відводилася важлива роль у зміні соціальної свідомості і формуванні людини нового типу. Бібліотеки мали допомагати більшовицькій владі насаджувати комуністичну ідеологію.

Для виконання цього завдання був необхідний орган нагляду за інтелектуальною власністю суспільства з охоронно-цензорськими функціями. Такою установою став Головліт (Головне управління зі справ літератури та видавництва), створений 6 червня 1922 року. Під наглядом Головліту перебували всі книжкові фонди республіканських бібліотек, у тому числі і Харківської громадської бібліотеки, яка на той час була однією з найвпливовіших просвітницьких установ та мала потужний інформаційний ресурс. Головліт СРСР готував списки видань, які необхідно вилучати з бібліотек, бо вони «перешкоджали утвердженню більшовицького режиму» в країні. Окрім союзних списків, Головліт УСРР видавав і республіканські списки творів, виданих в Україні. Не рідкістю були такі розпорядження Головліту: «Вилучити в оперативному порядку»; більше того, накази про конфіскацію літератури надавалися по телефону, про що свідчили позначки в каталогах спецсховів. Так почалася кампанія з очищення бібліотечних установ від «ідеологічно-шкідливої» та «ворожої» літератури, яка не відповідала основним ідеологічним засадам радянської влади.

Упродовж 20-х років XX ст. по всіх бібліотеках прокотилися хвилі масових вилучень (1922, 1923 — 1924, 1926, 1929 роки), загрожуючи перетворити всі книгозбірні в один великий спецфонд. Цьому сприяли не лише списки Головліту,

а й окремі документи Головного політично-освітнього комітету (Головполітосвіти): накази, розпорядження, інструкції про порядок вилучення контрреволюційної, антихудожньої, «шкідливої» літератури.

Які це були книги? До заборонених передусім віднесли твори зарубіжних філософів Декарта, Канта, Спенсера, Маха, Платона, Шопенгауера (які, до речі, потерпали і від царської цензури), а також класиків російської літератури, зокрема, нравственно-религиозные рассказы Л. Толстого, І. Гончарова, І. Тургенєва, «архискверного», на думку В. Леніна, Ф. Достоевського, В. Соловйова. Під заборону потрапили твори М. Лескова, Л. Андрєєва, І. Буніна і навіть А. Конан Дойля! Звичайно, вилучалися Євангеліє, Коран та інша релігійна література.

Не минула тяжка участь і твори українських авторів. Перший удар тоталітарного режиму прийшовся на книги українських письменників. Під каральний меч потрапили М. Хвильовий — український прозаїк, поет, публіцист, один з основоположників пореволюційної української прози; Г. Косинка, твори якого нібито сповідували куркульську ідеологію та «націоналізм»; С. Пилипенко, один із фундаторів радянської байки в Україні, який очолював Спілку селянських письменників «Плуг» упродовж усього часу її існування; а також Д. Фальковський, О. Влизько, А. Крушельницький, К. Буревій та ін. Твори цих та багатьох інших діячів української культури потрапили до «заборонних» списків і були „ув'язнені» на тривалі роки.

Масив вилучених видань з часом збільшувався. Їх стало так багато, що упорядкування, а головне — вирішення питання про їхнє зберігання та використання, призвело до створення спецховів.

Спецфонди створювалися здебільшого в державних наукових бібліотечних установах. Згідно з Кодексом законів про народну освіту, затвердженим ВУЦВК, Харківська громадська бібліотека з 1 листопада 1922 року стала державною центральною у регіоні. Пізніше їй надається статус наукової. Бібліотека на той час мала одне з найбільших книгосховищ, займала провідне місце в культурному житті міста і країни. Державним науково-методичним комітетом Народного комісаріату освіти готувалися списки видань, що підлягали вилученню з усіх бібліотек загального користування та переробці на паперових фабриках. Один примірник приречених творів реко-

Примерные списки книг к инструкции по очистке библиотек.

Беллетристика. Список № 1.

Примеры книг и авторов, которые следует удалить из библиотек.

«Лубочные» книжки—такого характера, как «Английский милорд Георг», «Бова-королевич», «Ерусалам Лазаревич», «Франциск Вендиан», «Гуак или непреоборимая верность», «Громобой, витязь новгородский», «Заднепровская ведьма», «Татарский наездник Япанча», «Пан Твардовский» и тому подобные издания Балашова, Бриллиантова, Земского, Коноваловой, Сытина и др. *).

Лубочные песенники, как, «Ах ты, теща», «Жидочки», «Люблю я женский пол», «Тарарабумбия» (тех же издательств).

«Выпуски» бульварных романов, как-то: «Авантюрист Казанова», «Воздушное сражение», «Гарибальди», «Нат Пинкертон», «Ник Картер», «Пещера Лейхтмейса», «Тайны германского двора».

«Уголовные романы»: Бело, Берте, Боря, Буагобе, Буве, Габрию, Горона, Леблана, Матте, Монтепена, Понсон дю-Террайя, Фере, Шаветта.

Романы и повести, дававшие приложения к журналу «Родина», изд. Баснари (допустимы из них только сочинения Кретьера), и к газете «Свет», изд. Комарова.

1. Аверченко, Арк.
2. Аверченко, Б. (все сочинения).
3. Амори, граф (все).
4. Алмазов, Б. (кроме «Роланд»).
5. Апраксин, А. (все).
6. Бебутова, кн. (все).
7. Бренко-Бренковский, Н. (все).
8. Буревий, В. (все).
9. Вербицкая, А. (все).
10. Вилли (все).
11. Волконский, М. (все).
12. Гейнце, Н. (все).
13. Головин, К. (Ораковский) (все).
14. Дмитриев, Д. (все).
15. Дубровина, Е. (все).
16. Евстигнеев, Н. (все).

17. Захар-Млазок (все).
18. Зотов, Р. (все).
19. Зорин, А. (все).
20. Игуа, П. (все).
21. Кассири, И. (все).
22. Корсали, М. (все).
23. Кондратьев, И. (все).
24. Красницкий, А. (все).
25. Крестовский, В. В. (допустимы «Петербургские трущобы»).
26. Крыжановская-Рочестер, В. (все).
27. Лаяно-Данилевская (все).
28. Лейский, В. (все).
29. Литвин, С. (все).
30. Маркевич, В. (все).
31. Мар, Анна (все).
32. Мещерский, В., кн. (все).
33. Назарьева, К. В. (все).
34. Намирович-Данченко, Вас. («Племя и Шинка», «Вперед», «Рядовой Перу-чов», «Скобелов и другие рассказы и повести из русско-турецкой войны»).
35. Нагродская, Е. (все).
36. Павлов, А. (все).
37. Петров, Григ. (все).
38. Петров, П. (все).
39. Пазухин, А. (все).
40. Погодский, А. (все).
41. Пономарев, И. (все).
42. Половой, Н. («Клятва при гробе го-споднем»).
43. Самарин (все).
44. Соколов, А. А. (все).
45. Сальгари, Э. (все).
46. Соловьев, Всеволод (все).
47. Тори—«Когда наступил мрак».
48. Тхоржевский, К. (военные рассказы).
49. Уайзмен («Фабрица»).
50. Фаррар («На заре христианства»).
51. Фейнман, С. (не классик, а совре-менный романист) (все книги).
52. Хрущов-Сокольников (все).
53. «Пестил» альманахи («Розовый», «Ли-лотый» и пр.).
54. Шаховская, Л. (все).
55. Шардин, А. (все).
56. Шкляровский, А. (все).

Списки заборонених книжок

мендувалося пересилати для зберігання «в бібліотечний архів» (тобто в спецфонд) Державної наукової бібліотеки у Харкові.

Так наша бібліотека стала притулком для «ув'язнених книг», які не можна було видавати широким колам читачів, та центром роз'яснювальної роботи з їх вилучення. Саме тут сконцентрувалася заборонена література, до якої раніше був вільний доступ. Ідеологічні заходи нового уряду обмежили користування нею. На жаль, навіть, якщо книга потрапляла до спецхову, це не гарантувало їй збереження, бо серед заборонених видань так само проводилися «чистки», вилучалися дублети, списувалися як застарілі цінні видання, що вважалися «підозрілими».

Офіційно спецхову в Бібліотеці ніби не існувало. У розкладі роботи та у звітах про нього не згадується. Література, яка надходила до спецхову самостійно оброблялася фахівцями, які повинні були бути ідеологічно благонадійними.

В архівних документах Бібліотеки серед планових завдань на 1925 рік знаходимо першу згадку про процес вилучення: «Согласовать работу с Губполитпросветом. Консультационная работа под руководством Губполитпросвета. Изъятие книг по спискам». Вилучення було доручене консультаційному відділу. На ідеологічно невитриманих книжках ставилася позначка «лише для наукової роботи». Таку літературу видавали за спеціальним запитом.

Досвідченим фахівцям було складно працювати — пристосовуватися до нових умов роботи, не розуміючи, як

можна не дозволяти читати твори Л. Толстого, Ф. Достоевського, В. Соловйова ...

У пресі з'являються публікації про негативну роботу Бібліотеки. Автор статті «Буржуазно-націоналістичне охвістя в бібліотеці», надрукованої в газеті «Соціалістична Харківщина», пише, що в ХДНБ ім. Короленка кілька років «у керівництві орудувала буржуазно-націоналістична зграя. Вона всіма способами шкодила, забивала поліції ворожим мотлохом». Звинувачувався нещодавно призначений директор Сафронов, який «безоглядно потурав ворожому охвістю, що лишилося від його попередників». Перелічуються співробітники, які не за-слуговують на політичну довіру: завідувачий групою комплектування Заліпко, консультант літератури з легкої промисловості Сегалович, бібліотекар відділу іноземної літератури Мент, яка прибула з Америки. Автор намагається переконати,

37. Про перевірку книжок з окремих галузей знання та мистецтва.

(№ 704 від 17/XI—34 р.).

Звертаю увагу всіх управлінь та відділів НКО, що в ряді книжок з окремих галузей науки і мистецтва, які по заголовку нібито суто фахові, трапляється протаскування націоналістичних фашистських теорій.

Так, наприклад, управління мистецтв НКО виявило, що в книжці Франца Мікорея „Основи диригентської науки“ (видання 1929 р.) нахально викладена фашистська расова теорія.

Наказую:

1. негайно вилучити цю книжку з усіх бібліотек, широко повідомивши про це музичні школи, театри, самодіяльні гуртки.

2. Доручаю всім начальникам управлінь, завідувачам відділів, залучивши до роботи директорів науково-дослідних інститутів, університетів, вишів, технікумів, бібліотек, організувати перевірку книжок з окремих галузей знання та мистецтва, щоб вилучити з вжитку класово-ворожу націоналістичну літературу, систематично повідомляючи про такі книжки Головліт.

Комісії по перегляду книжкових фондів організувати цю справу.

Нарком Освіти УСРР В. Затонський

Наказ Наркома Освіти УСРР
В. Затонського

виявленню «неблагонадійних» людей з антирадянськими настроями.

У наказі заступника НКО УРСР Хаїта від 30 січня 1935 року «Про наслідки обстеження ХДНБ ім. В. Г. Короленка» зазначалося, що консультант відділу каталогів, науковий співробітник Малець пропонував читачам «твори імігранта-нацдемівця Антоновича та інш. » У зв'язку з цим наказувалося забезпечити ідеологічну «чистку» довідково-бібліографічного апарату й установити належний порядок зберігання політично «шкідливої» літератури. Співробітники консультативного відділу вже не могли впоратися з такою масштабною роботою. Для цього

що неможливо «довіряти роботу на такій важливій ідеологічній ділянці непевним і сумнівним людям».

Можна лише уявити собі, настільки складною була атмосфера в Бібліотеці. Саме з цього часу почалися кадрові, етнічні репресії серед бібліотекарів, які тривали ще довгий час, винищуючи найкращих фахівців.

У січні 1930 року у ХДНБ ім. В. Г. Короленка організовано консультативний пункт з перевірки роботи бібліотек щодо вилучення книг. Зі звітів книгозбірні дізнаємося, що її співробітники надавали допомогу бібліотеці 12-ї трудової школи та бібліотеці фабрики ім. Тінякова, а саме: роз'яснювався порядок вилучення книг, відбиралися заборонені твори.

Книгозбірні неодноразово перевірялися. Не обходило це лихо і нашу Бібліотеку. У «трійку» перевіряючих обов'язково входив представник НКВС, думка якого при обстеженні була вирішальною. Після перевірки 1932 року у книгосховищі виокремлено «шкідливу» літературу. Одночасно вилучаються каталожні картки на цю літературу з усіх каталогів. Співробітники держбезпеки стежили за правилами допуску до книг зі спецфонду ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Іноді читацькі формуляри допомагали

Штамп Лише для наукової роботи
на заборонених книжках у фонді
Бібліотеки

Твори та ім'я Миколи Хвильового залишалися забороненими аж до останніх років існування тоталітарного режиму в Україні

була створена спеціальна група бібліотекарів. У 1935 році з книгосховища ХДНБ ім. В. Г. Короленка було вилучено та здано до спецхову 17400 примірників та 6748 примірників з інших бібліотек. У книгах обліку бібліотечного фонду (топографічній книзі) було перевірено 200 тис. книг. На вилучених із книгосховища і переданих до спецхову примірниках проставлено штамп «спецфонд».

В окремих випадках у топографічних книгах бібліотекарі заклеювали записи «класово-ворожих» книжок, які не можна було залишати навіть у спецхові. Ця робота була спрямована на те, щоб не залишилося жодного нагадування про існування забороненого видання.

Будь-яка політична подія в країні в період панування тоталітарного режиму позначалася «чисткою» бібліотечних установ. Так, після вбивства С. Кірова у 1934 році, почалися «чистки», які повністю повторювали арешти «ворогів народу». Саме їхні книги або книги, де згадувалися їхні імена, вилучалися із бібліотек. Це були всі твори Л. Троцького, 11 праць

. Зінов'єва, книги з історії Комуністичної партії, в яких згадувалися імена політичних діячів. Зараз важко навіть уявити, що кожному, у кого знаходили книги Л. Троцького, загрожувало ув'язнення на десять років.

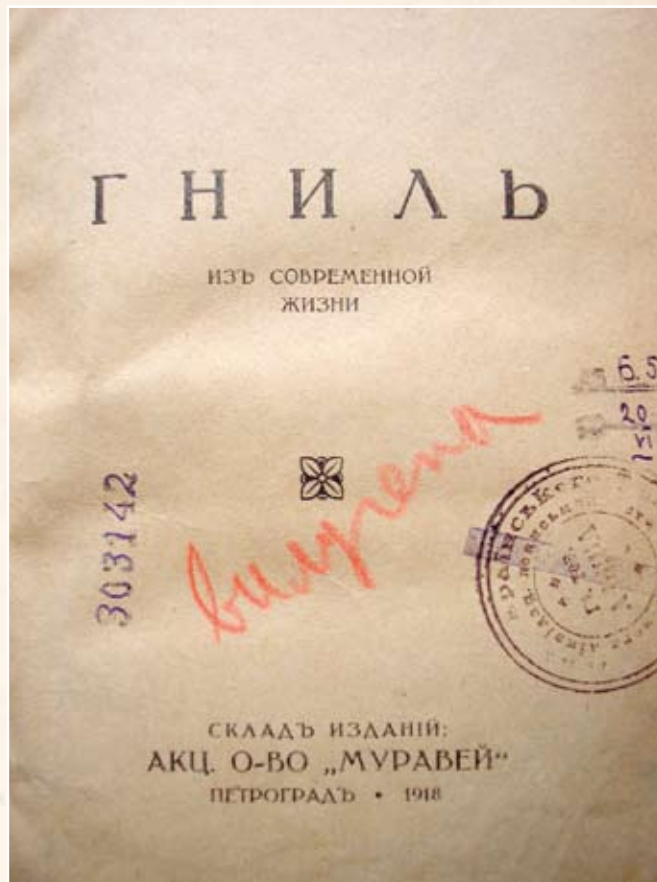
Багато талановитих поетів і письменників, як це не було важко, намагалися пристосуватися — писали на замовлення. Анна Ахматова присвятила цикл віршів Й. Сталіну. Хоч вона й старалася — вірші вийшли поганенькі. У цей же час на неї прийшов донос: «Ахматова — неизлечимый антисоветский человек». Два документи одночасно потрапили до Й. Сталіна. Що ж переважило? Нецирі вірші взяли верх, хоча переслідування поетеси не припинилися. Це лише один приклад того, настільки доля творів митців, так само як і їхнє життя, залежала від примхи однієї людини-диктатора. Лише одне слово «сволочь», написане Й. Сталіним на книзі Андрія Платонова, вирішило долю не лише книги, а й самого автора.

На репресивну машину працював величезний апарат чиновників. Зі списків, одержаних від НКВС (Народний комісаріат внутрішніх справ), НКДБ (Народний комісаріат державної безпеки), відбирали не лише усі друковані твори і публікації, що мали відношення до репресованих, а й ті, де була будь-яка згадка про них.

Головліт на цьому етапі підготував велику кількість списків різного роду небажаної літератури. Усі списки обговорювалися на засіданнях політбюро ЦК КП(б)У. Ось лише деякі з тих, що були введені в дію у 1938 році: «Бібліографія

книжок ворогів народу» (Список № 3); «Бібліографія буржуазно-націоналістичної літератури» (Список № 5); «Бібліографія зрадників зі статтями та портретами ворогів народу» (Список № 6); «Бібліографія політично-економічної літератури» (Список № 7). Ці списки надходили і до ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Спецфонд зростав. Не маючи достеменних відомостей, можна вважати, що було репресовано десятки тисяч книг. Упродовж 30-х років Бібліотека була змушена працювати під гаслом «У кожній книзі зачаївся ворог»... У період 1938 – 1939 рр. до бібліотек надійшло 199 наказів про вилучення книг: заборонено 1860 авторів (7809 назв творів), 4512 окремих книг, 2833 збірки, 1299 назв книг відправлені на переробку.

Масштаби духовного терору були настільки великі, що органи цензури не встигали фіксувати всіх змін, які впливали на складання списків. Якщо в перших списках вказувалися автор, назва забороненого твору, видавництво, рік, мова видання, то пізніше стали обмежуватися одним записом «Всі твори, за всі роки, всіма мовами». Справа ускладнювалася тим, що статті, проза й вірші репресованих діячів містилися в журналах, антологіях, підручниках. Ці автори писали передмови та коментарі до творів Т. Шевченка і Лесі Українки, І. Франка й І. Карпенка-Карого. Що було робити? Розуміючи, що вакханалія вилучення може взагалі залишити бібліотеки без книг, було вирішено викреслювати та виправляти заборонене. Бібліотекарі не могли збагнути, як можна нівечити книги... Вони зверталися до органів цензури і просили хоча б виконувати положення «о неприкосновенности обязательного экземпляра, хранящегося в библиотеках, не подвергать их исправлению». На жаль, цензурні органи були невблаганні. Під пильним наглядом цензорів бібліотекарі викреслювали та замальовували імена ворогів народу, вилучали і заклеювали портрети, твори, окремі статті, глави... Вилучені сторінки здавали у спецфонд, а в бібліотеках, де такого фонду не було, зовсім знищували,

Одна з заборонених книг з поміткою Вилучена.

Ч 266190	ВІДДІЛ ✓	Кільк. примір	Час набуття	Місце видання	Рік	Ціна крб. к.	Примітки
Автор		1	8/11-1931	Л.Квіч	1930	1 55	8
Назва	Суражна українська проза. Вип. 1.		3-й випуск 6 (1930) — 1931				
	За ред. Євгена Курчича.						
	Львів.						
	Ст. 162. [27]						

складаючи акт. Лише в окремих випадках бібліотекарі на свій страх і ризик зберігали книги від понівечення.

Головліт у своєму наказі визначив техніку викреслювання: «... Все исправления в книгах производит на месте в библиотеках, силами библиотечных работников под наблюдением цензоров. При удалении предисловий или целых статей обязательно производит соответствующие вычерки на титульных листах, оглавлениях, обложках книг. Исправления производит тщательно и аккуратно с тем, чтобы, с одной стороны, нельзя было прочесть вычеркнутых слов или фраз, а с другой, чтобы не портить внешнего вида и содержания книг».

Серед багатомільйонного фонду ХДНБ ім. В. Г. Короленка зустрічаються репресовані книги, які постраждали від ідеологічного вандалізму. В одному томі з «Вибраних творів» Івана Франка за редакцією Е. Куліка та з передмовою П. Колесника виданого у 1936 році, вирізані титульний лист і передмова П. Колесника (с. 5 – 16) та зміст (остання сторінка). Навіть виданню «Сталіну від квітучої України» — збірці хвалебних віршів — не вдалося уникнути суворого покарання: шість сторінок вирізані, вісім склеєні, у змісті ці сторінки ретельно замальовані, щоб не можна було прочитати ім'я автора. Найбільше постраждала відома серія „Сокровища мировой литературы«. Єдина причина — участь у підготовці видання репресованих перекладачів та авторів передмов.

За ґратами сталінських казематів опинилися В. Підмогильний, Є. Плужник, Б. Антоненко-Давидович. Це стало основним приводом для вилучення їхніх творів, що підтверджують зауваження цензорів Головліту до творів Б. Антоненко-Давидовича. У графі «Причини вилучення» читаємо: «Зазначений автор — ворог. Твори його белетристичного характеру, не мають ніякої цінності, не відповідають сучасності. Вважаємо за потрібне вилучити всі твори цього

автора, просимо затвердити їх вилучення». Зрозуміло, що прохання Головліту не залишилося поза увагою партійних структур. Під тотальну заборону також підпадають твори письменників, поетів, вчених, партійних працівників — В. Атаманюка, В. Бобинського, М. Волобуєва, Остапа Вишні, О. Досвітнього, М. Ірчана, М. Яворського, Л. Юркевича, Д. Яворницького, М. Тугана-Барановського, Д. Донцова, О. Шульгіна, Т. Шевченка та інших. Отже, вилучався самотній пласт української літератури та наукової думки, довідкові видання, що вийшли в період національного відродження на Україні.

Заборонені книги були завжди. При кожній владі існував певний порядок і умови книжкового обмеження. Але саме радянська влада зробила механізми цензури найдосконалішими.

Було б безглуздо і неправильно звинувачувати бібліотеки в тому, що вони позбавили читачів найціннішої літератури як художньої, так і наукової. У цьому незбагненному процесі багатолітнього інтелектуального обкрадання народу слід звинувачувати тоталітарний режим. «Чистки» фондів бібліотек негативно позначилися на активності читачів того часу, оскільки підбір літератури у фондах не задовольняв їхніх інтересів. Репресіями був знищений висококваліфікований бібліотечний персонал, що негативно вплинуло на розвиток бібліотек.

Ще довго репресовані книги разом з авторами чекали на реабілітацію. Продовжувалося вилучення книг і поповнення спецсховів за різними списками. Зворотний процес, тобто повернення вилучених книг до відкритого обігу, починається у 60-ті роки ХХ ст. Останній перелік не рекомендованих творів, який надійшов до ХДНБ ім. В. Г. Короленка, датований 1988 роком. Як це не парадоксально, але саме завдяки існуванню спецсхову в Бібліотеці збереглися від фізичного знищення тисячі видань.

Повернення книг почалося після 1990-х років — 130 тис. примірників зі спецсхову ХДНБ ім. В. Г. Короленка одержали довгоочікувану свободу і повернулися до читачів.

. Я. Лосієвський

ФАКТИ І ЛЕГЕНДИ ЧАСІВ ОКУПАЦІЇ. НЮРНБЕРЗЬКИЙ ПРОЦЕС

Харків під час окупації. Фотознімок 1942 р.

у перші місяці окупації активно співпрацювали з німцями, сподіваючись, що після звільнення України від сталінського тоталітаризму розпочнеться відродження української державності й культури (як відомо, до планів фашистського диктатора входило створення на території України держави-сателіту), пізніше згадували новий порядок як репресивний режим надзвичайного безправ'я населення.

Про Бібліотеку у цей період ходило чимало легенд, і перша з них виникла в останні місяці 1941 року. Житель Лубен Михайло Лисогоров ретельно записував до свого щоденника (зберігається в ХДНБ ім. В. Г. Короленка) і достовірні факти, і плітки, що ходили в народі. Зафіксував він і оповідь своєї сестри Олександри про останні советські дні Харкова у жовтні 1941-го. Вона жила в місті, але не все, про що розповіла, бачила на власні очі, також повторювала плітки, перемежовуючи їх з реальними подіями:

«Все горить, люди на клунках серед площ сидять... Будинок Госпрому серед руїн цілий стовбиче — люди не дали зірвати. Зірвано навіть мости

Тепер важко собі уявити, як існувала і навіть працювала Бібліотека під час півторарічної німецько-фашистської окупації — другої за її історію. Вперше німці увійшли до Харкова у квітні 1918 року і, за свідченнями очевидців, були приємною протилежністю більшовикам, які відступали, — не нав'язували свою ідеологію, дуже коректно поводити себе з населенням. Фашистський режим, націонал-соціалістична ідеологія значною мірою змінили німців, і нові окупанти були зовсім не схожі на попередніх. І навіть ті харків'яни, які

у місті. За водою ходять аж на річку. Взірвана по-варварськи й бібліотека ім. В. Г. Короленка, де [тоді] студенти зацікавлювалися. По вулицях безліч обгорілих машин, тракторів, тролейбусів, трамваїв. Зробивши руїну, більшовики виступили. На Холодній горі лише побились, і ось — німці в Харкові...».

Як ставитися до цієї інформації? Про висаджені в повітря мости — це правда. І Бібліотека дійсно зазнала великих пошкоджень у жовтні, перед окупацією Харкова, однак звістка про підлив її більшовиками, та ще й разом з читачами-студентами, не відповідає фактам. Появу і розповсюдження подібних чуток, скоріше за все, було ініційовано окупантами та їхніми добровільними місцевими помічниками.

А от інша легенда — про мужніх та стійких жінок-бібліотекарок, які працювали без електричного світла і тепла, при свічках, голодували, але книги зберегли, — є дуже близькою до того, що відбувалося насправді.

... Червона армія відступала з великими втратами, фронт швидко наближався до Харкова. Але ще міцною була віра: наші — сильніші у світі і тому, як у популярній тоді пісні Дунаєвського і Лебедєва-Кумача, ворогу не гуляти по республіках наших. До того ж повідомлення Совінформбюро були справжньою дезінформацією, а тих, хто знав і говорив правду, називали панікерами і віддавали до суду воєнного трибуналу. Тим часом німці почали бомбування стратегічних об'єктів — насамперед, заводів, але постраждали і житлові квартали. Вночі 31 серпня бомби рвалися зовсім близько від Бібліотеки — на початку проспекту Сталіна (нині — Московському), на провулку та вулиці Короленка...

3-го вересня Бібліотека зазнала перших воєнних втрат: від німецької бомби, що впала на розі проспекту Сталіна і Слюсарного провулка, в головній бібліотечній будівлі у багатьох вікнах було вибите скло.

З плану роботи ХДНБ ім. В. Г. Короленка на третій квартал 1941 року: «З перших днів Великої Вітчизняної війни радянського народу проти германського фашизму бібліотека перебудувала всю свою роботу відповідно до завдань воєнного часу...». У звіті за цей квартал йшлося про підпорядкування роботи «інтересам оборони нашої країни».

Бібліотечні працівники організували тридцять пересувних читалень для військових госпіталів, «монтажі» про боротьбу Червоної армії з німецьким фашизмом. І, як завжди, комплектували книжкові фонди, поповнювали каталоги і картотеки, відкривали виставки та проводили інші заходи з актуально-політичної

та історико-патріотичної тематики, зокрема, присвячені Вітчизняній війні 1812 року. Наприкінці липня було відкрито велику книжкову експозицію до 100-річчя з дня смерті М. Ю. Лермонтова.

Мобілізація розпочалася ще 23 червня, тисячі харків'ян пішли на фронт добровольцями. У вересні, після київського «котла» і виходу німців на рубежі Харківської області, розпочалася евакуація населення, однак виїхати вдалося далеко не всім, хто цього хотів. Першочерговим завданням влади була евакуація великих заводів і фабрик, найважливіших інституцій та вузів, партійних установ, а також партійного та державного архівів, ар-

хівів НКВС, суду і прокуратури (чимало документів не встигали вивезти і спалювали).

ХДНБ ім. В. Г. Короленка та університетську — найбільші книгозбірні міста, Художній музей, інші провідні культурно-просвітницькі установи Харкова вирішили не евакуювати, незважаючи на те, що тут зберігались колекції пам'яток культури національного і світового значення. Це було важко пояснити після війни, особливо в контексті проявів особливої турботи про папірці партійних і каральних органів. Тоді більшість документів, що відображають події цих передокупаційних місяців, було засекречено, як і документи, що свідчать про деяке пожвавлення національного культурного життя у Харкові першого року окупації.

Так безпартійні рядові працівники та їхні керівники, які не залишили свою Бібліотеку, переважно — жінки середнього та похилого віку, були забуті «рідною» владою, покинуті нею напризволяще, як і величезні книжкові скарби, що вони зберігали. Зазначимо: умови життя і праці у Харкові із середини жовтня 1941 року інакше як нелюдськими назвати не можна: незважаючи на наявність у місті сотень тисяч жителів, було виведено з дії усе міське господарство, зокрема, системи водопостачання та опалення, каналізація.

Велика біда прийшла у Бібліотеку за кілька днів до появи німців, 16 жовтня. Під час чергового німецького бомбування центру міста кілька запальних бомб упало на бібліотечне подвір'я та дах бекетовської споруди, почалася пожежа на горищі, яку вдалося швидко загасити. Однак о сьомій вечора біля фондосховища впала п'ятсоткілограмова фугасна бомба, створивши величезну воронку і частково розірвавши його фундамент. Будівля нахилилася, впали дві бокові стіни нової, нещодавно збудованої частини фондосховища: північна стіна — вздовж шести поверхів, крім цокольного, а східна стіна — наполовину по вертикалі.

Цю страшну картину ще довго спостерігали харків'яни: відкрита металева конструкція, гуляє вітер між стелажми... На бекетовській споруді з'явилися сотні тріщин та тріщинок.

Тоді ж впали стіни, обвалився дах іншої — двоповерхової будівлі Бібліотеки, де також зберігалися книги. Наступного дня працівники прибрали книги з крайніх стелажів, куди потрапляли дощові краплі та сніг.

18 жовтня евакуювався директор П. С. Сафронов, і з цього дня заступник директора М. І. Румницька фактично виконувала обов'язки керівника Бібліотеки. «Поодинокі науковці, які залишилися [у Харкові], нормальної праці не вели, але дбали про збереження бібліотек і лабораторій», — пише історик окупаційного періоду Любов Дражевська.

Вже з перших днів чинності нового порядку бібліотечні фонди міста привертати увагу різних відомств, установ та організацій Третього рейху. Особливий інтерес, зрозуміло, викликала ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Харків ще недавно був столицею України, і фонди найбільшої книгозбірні міста були «по-столичному» вичерпно укомплектовані науковою та довідковою літературою за всіма галузями знання, а також містили багаті зібрання рідкісних видань. У цей час тут знаходилися і книжкові колекції та архівні фонди, перевезені у липні-серпні 1941 року з Києва та інших міст України. Тоді сподівалися, що вистачить часу для організації їх подальшого транспортування на Схід, але все склалося зовсім інакше: більша частина цих скарбів загинула, окремі пам'ятки та колекції потрапили на Захід.

Відомості про дії фашистських окупантів у Харкові містяться в матеріалах з архівів Верховного військового командування фашистської Німеччини та оперативного штабу рейхсляйтера Альфреда Розенберга, копії яких зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України у Києві; харківських матеріалах Надзвичайної Державної комісії з встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх поплічників і заподіяної ними шкоди громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам та установам СРСР; матеріалах Державного архіву Харківської області та архівних фондів ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

Архівні документи, і особливо спогади Марії Іванівни Румницької «Бібліотека в період окупації», написані невдовзі після визволення Харкова, дають уявлення про те, як Бібліотека вистояла, про «бібліотечну кампанію» фашистської окупаційної влади. Тепер відомо, що існувала програма з освоєння бібліотечних

скарбів України, розроблена чиновниками кількох міністерств рейху, які залучили до цієї справи відомих німецьких вчених, висококваліфікованих експертів з різних галузей знання.

Окупанти розшукували книжкові рідкості, насамперед, німецького походження, але фахівці, які спеціально приїжджали до Бібліотеки з Берліна, більш за все полювали на карти та атласи, інші джерела советської наукової інформації, зокрема воєнно-стратегічної тематики, з питань промислового потенціалу країни, про природні ресурси окремих регіонів тощо, а також виявляли єврейську літературу мовами іврит та ідиш і літературу, що висвітлювала ідеологію більшовицького режиму. Такі книжки забирали назавжди, поряд із книжками — в'язнями «спехранів» (дублети підлягали знищенню на місцях) — для досліджень в інститутах Третього рейху. Нацистські лідери були ініціаторами цих розвідок (тема-

*Фондосховище ХДНБ ім. В. Г. Короленка.
Рани війни*

тика яких була розроблена в 1942 році) і всіляко підтримували їх, поставивши завдання «наукового» обґрунтування переваги націонал-соціалістичної доктрини над будь-якими ідеологіями Заходу і Сходу.

Зі спогадів М. І. Румницької :

«24 жовтня [1941 року] німці увійшли до Харкова.

25 жовтня німець Френц, офіцер СС особливого відділу Міністерства закордонних справ о 9-й годині ранку опечатав усі двері Бібліотеки і забрав ключі».

Починаючи з перших місяців окупації Харкова, бібліотечні операції проводилися переважно офіцерами та солдатами зондеркоманди штурм-банфюрера СС барона Еберхарда фон Кюнсберга. Саме вони другого дня після того, як увійшли до міста, 25 жовтня 1941 року, опечатали ХДНБ ім. В. Г. Короленка та ЦНБ Харківського університету. «Колони Кюнсберга» — це був батальйон СС особливого призначення Міністерства закордонних справ Німеччини, безпосередньо підпорядкований рейхсміністру Йоахиму Ріббентропу. Роти цього батальйону рухалися разом з військами і були призначені для відбору і вилучення архівних, бібліотечних і музейних цінностей, відправлення їх до Німеччини.

Офіцери та солдати з «колон Кюнсберга» господарювали у Бібліотеці з 25 жовтня 1941-го до середини січня 1942 року. З 28 жовтня Френц дозволив працівникам виходити на роботу і, перш за все, вони почали переносити книги

з напівзруйнованого фондосховища до інших приміщень. Ця робота тривала і взимку, під час дуже великих морозів, коли опалювальна система у Бібліотеці не працювала. Вдалося перенести понад 1, 2 мільйони примірників. Основну частину бібліотечного фонду було врятовано завдяки само-відданій праці М. І. Румницької та її підлеглих — Л. І. Вовк, О. В. Гаврилової, Є. Ф. Долинської, Г. Д. Клявіної, Т. І. Малець, Є. О. Мартинової, Г. В. Марченко, М. П. Мяркої, В. О. Новикової, Є. О. Панченко, Д. К. Приступи, Н. І. Радченко, Н. О. Розальйон, О. Ф. Самаріної, І. Н. Сорокіна, С. М. Ставровського, О. Н. Тараховської, О. М. Уткіної, Л. Я. Цеврій, Т. С. Штефан, М. Л. Яковлевої та інших. Штат Бібліотеки становив у роки окупації від 25 до 36 осіб.

У грудні 1941 року за розпорядженням Френца працівники відібрали колекцію географічних карт XVIII — XX ст. (10518 примірників) і майже всі географічні атласи, карти України XVIII — початку XX ст. Основну частину колекції карт складали видання 1920 — 1930-х років. Усі ці документи згодом було відправлено до Берліна — до Міністерства закордонних справ Німеччини.

Із спогадів М. І. Румницької дізнаємося, що наприкінці 1941 року численні відвідувачі Бібліотеки, які були представниками різних німецьких відомств, «цікавилися літературою за всіма галузями знання як російською, так і німецькою мовами. Головним чином, виданнями з геодезії, геології, військових дисциплін, географії, а також довідниками, адресними календарями, телефонними книгами, белетристикою німецькою мовою для військових частин. [...] Досить часто приїжджали з Німеччини науковці, бібліографи, бібліотекарі, серед них — ті, які знали російську мову. Іноді вони лише знайомилися з нашими каталогами, вивчаючи за їх допомогою фонди».

Фахівцем, який ретельно досліджував фонди ХДНБ ім. В. Г. Короленка — найбільшої бібліотеки СРСР, що вдалося захопити німцям, — був науковий співробітник Берлінської бібліотеки Александер Гімпель. До 1917 року він працював у Імператорській публічній бібліотеці у Санкт-Петербурзі.

Співробітники Бібліотеки були змушені надсилати літературу до Берліна на замовлення німецьких вчених, промисловців, військових фахівців, чиновників, дипломатів, представників спецслужб. Наприкінці 1941-го та на початку 1942 року, згадує М. І. Румницька, замовлялися «книги з геології й корисних копалин Західного Сибіру, Казахстану, басейну р. Нижня Тунгуска, праці Томського державного університету, Азово-Чорноморського університету, [література про] Середню Азію, Красноярський край, нафтові родовища Азербайджанського краю; «Чувашія за 15 років у цифрах»; «Про посівні площі СРСР у 1939 році»;

*Марія Іванівна Румницька.
Початок 1930-ті роки*

«Алфавітний список поштових підприємств Союзу РСР» та інші». Це свідчить про те, що загарбники добре готувались до освоєння «нових територій»... Вилучали «шкідливу» літературу не лише окупанти, а й представники місцевої влади — за вказівкою міської управи.

У Бібліотеці було відкрито абонемент для німецьких військових, а також офіцерів і солдатів італійського військового підрозділу, що розташувався у приміщеннях книгозбірні. Взяті книги назад найчастіше не поверталися.

Починаючи з січня 1942 року, після від'їзду Френца до Німеччини, Бібліотека перебувала у підпорядкуванні штандорткомендатури. Як свідчать короленківці — укладачі акта від 26 серпня 1943 року, «кількість вилучених книжок під час перебування ключів у німецького офіцера Френца та штандорткомендатури, в часи відсутності співробітників, поррахувати не можна. Вважаємо — до 400 прим[ірників] стародруків з мистецтва». З цього приводу слід відзначити, що вже у листопаді-грудні 1941 року працівники отримали 15 додаткових вихідних, коли за розпорядженням Френца їм заборонялося заходити до бібліотечних приміщень.

У советській пресі воєнного часу, у газеті «Красная звезда» в листопаді 1942 року було опубліковано (у факсимільному відтворенні) письмову заяву оберштурмфюрера СС доктора Нормана Ферстера — одного з кюнсбергових яструбів,

Ветерани Бібліотеки. У центрі - М. І. Румницька. 1941 р

полоненого під Моздоком. Серед його зізнань, які він зробив 10 листопада 1942 року, є й таке: «У Харкові, в Бібліотеці ім. Короленка, відібрано та відправлено до Берліна декілька тисяч цінних книг у розкішних виданнях»

У лютому 1942 року з Берліна прибув офіцер, співробітник Міністерства зовнішніх справ, щоб забрати советський «спецфонд» — літературу обмеженого користування (20 тисяч примірників). Однак частину «спецфонду» (дореволюційні видання, дублети) з ініціативи М. І. Румницької вдалося відокремити і залишити у Бібліотеці.

Представники іншого німецького відомства переглянули та відібрали близько трьох тисяч примірників технічних журналів. Забрано було також майже чотири тисячі примірників наукової літератури, в основному, повоєнного періоду; дві з половиною тисячі видань художньої літератури німецькою мовою, понад тисячу примірників іноземних журналів (64 назви).

З другої половини 1942 року основним організатором «бібліотечної кампанії» в Україні стає так званий штаб впровадження — Оперативний штаб Альфреда Розенберга, рейхсміністра окупованих «східних областей».

У Києві постійно перебувала головна робоча група штабу Розенберга, у Харкові та інших містах України були сформовані місцеві робочі групи. На відміну від варварської, безсоромно грабіжницької діяльності «колон Кюнсберга», роботу штабу Розенберга було поставлено на «наукову» основу, але результат був один — розграбування національних книгосховищ. Однак навіть у листуванні співробітників штабу Розенберга можна знайти фантастичні твердження, ніби робили це німці заради збереження колекцій для... «подальшого використання з метою вгамування культурного голоду українського народу...» (так писав керівник харківської робочої групи Венднагель своєму шефу Г. Вінтеру в березні 1943 року).

Представники Оперативного штабу Розенберга розташувалися у Харкові за адресою: вул. Сумська, 48. ХДНБ ім. В. Г. Короленка вони відразу визначили одним з основних «об'єктів дослідження». Ці самозванці-куратори брали з Бібліотеки не лише книги, а навіть столи, стільці, крісла для приміщень харківської робочої групи, де влаштовувалися книжкові виставки з метою пропаганди фашистської ідеології. Місцева робоча група розпочала систематичне обстеження каталогів та фондів Бібліотеки у червні 1942 року. Спочатку відбирали соціально-економічну літературу. Усім цим керував у червні-липні представник штабу Розенберга Сколауде. «Він проводив у Бібліотеці весь робочий день, — свідчить

М. І. Румницька, — мав окремий штат для цієї роботи. У серпні досліджувати фонди Бібліотеки починає інший представник штабу Розенберга — Томсон, бібліограф за фахом, який у

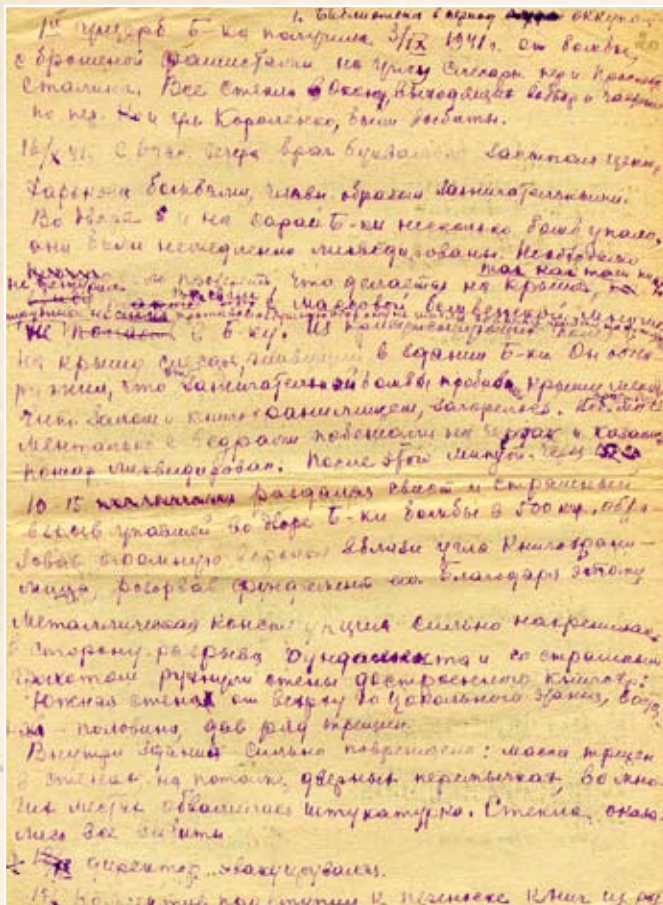
1910 році працював в одній з бібліотек Прибалтики, досконало знав російську мову. Тепер робота значно поживавішала: Томсон «з усіх галузей знання

запрошував фахівців. Вони за систематичним каталогом відбирали кращу змістовну наукову літературу советського періоду. Далі Томсон реєстрував її, а каталожні картки для неї виймав з алфавітного каталога [...]. Ці книги розставлялися на полиці за порядком номерів, визначеним Томсоном...».

Результати цієї роботи у цифрах відображують звіти, які Бібліотека щомісяця надсилала до бібліотечної секції відділу освіти Харківської міської управи. У звіті за вересень 1942 року вказано: «Для штабу Розенберга подано 8026 книг», за листопад: «Видано книг та журналів 1668. Для штабу Розенберга — 9985. Разом 11653». Підсумки цієї роботи, що виконувалася відповідно до інструкції керівника харківської робочої групи про відбір советської ідеологічної літератури, були викладені у річному звіті: «Для штабу Розенберга [...] подано 34654 кн[ижок]». Штати Бібліотеки збільшилися у 1942 році на 11 осіб, які були прийняті «для роботи за завданням штабу п. Розенберга».

Серед архівних документів харківської робочої групи штабу Розенберга зберігся і профіль комплектування но-

вого «спецфонду», до якого відбиралася переважно більшовицька ідеологічна література і який, на думку фашистських ідеологів, мав стати альтернативою «спецфондам» сталінського режиму. Ця література поки що не вилучалася у повному обсязі з бібліотек, але зберігалася окремо як резервний фонд Східної книгозбірні Розенберга у Берліні (пізніше переведеної до Радцбора) і лише навесні 1943 року окупанти почали готувати її для відправки до Німеччини. Відомо, що фонд цієї фашистської бібліотеки перевищував півмільйона книжок.

М. І. Румницька. Бібліотека під час окупації.
Спогади. Рукопис

Керували роботою з харківськими книжковими фондами начальники місцевої групи штабу Розенберга Венднагель (червень 1942-го — травень 1943 року) та Шмідт (останні місяці окупації). За цей час з фондів ХДНБ ім. В. Г. Короленка було відібрано десятки тисяч видань. Незадовго до першого визволення Харкова, 6 лютого 1943 року, Венднагель дав розпорядження спакувати для відправки до Німеччини майже 30 тисяч примірників з книжково-вих партій, створених Сколауде і Томсоном. Разом з цим працівники Бібліотеки одержали вказівку спакувати й ... весь систематичний каталог Бібліотеки.

Згадає М. І. Румницька:

«Я щодня, коли проходила біля штабу Розенберга, дивилася, чи є на будинку фашистський прапор [...]. 11 лютого [1942 року] прапор зник, і я з полегшенням зітхнула: книги й каталог врятовано».

Незабаром до міста увійшли війська Червоної Армії, це був святковий день. Короленківці, як і всі харків'яни, сподівалися, що фашисти пішли назавжди. У Бібліотеці почала працювати читальня для червоноармійців і харків'ян, на стінах з'явилися агітаційні плакати і портрети «вождів».

Але радість була передчасною. Вже наступного дня після визволення Харкова, 17 лютого, німці з великою інтенсивністю бомбардували центр міста, біля Бібліотеки було знищено багато будівель, і сама бібліотечна споруда хиталася, як картковий будиночок, але стіни витримали.

Другий акт Армагеддону настав для короленківців 10 березня, коли авіаційна бомба влучила у велику читальну залу, де тоді знаходилося майже 200 тисяч книг, винесених з головного фондосховища, розбомбленого у жовтні 1941 року. На ці книжки впали балки, уся ліпна підвісна стеля, цегла, шматки даху. Бомби вибухали і біля Бібліотеки, і, як свідчить М. І. Румницька, від «стрясання по всій будівлі меблі, каталожні шафи перевернулися, картки, книги, папери, глина, штукатурка, скло — все змішалось...». Тисячі книг тоді було назавжди втрачено або деформовано.

11 березня на західну околицю Харкова увірвалася дивізія СС «Рейх». У середині березня у Харкові знову господарювали фашисти, розлючені, більш жорстокі, ніж попередні. За свідченнями очевидців, есесівці влаштували повний погром у приміщеннях Бібліотеки. Будинок № 16 у провулку Короленка 15 березня було спалено. Тут загинули сотні тисяч примірників книг з різних бібліотек, у т. ч. і з фондів ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Серед них були й тисячі примірників, які відібрали розенбергівці для відправки до Німеччини.

У березні 1943 року виникла загроза повного знищення книжкового фонду Бібліотеки. 18 березня перед її головним будинком на провулку Короленка офі-

Перед поверненням фашистів...

Один з примірників
острозької Біблії друкаря
Івана Федоровича 1581 р.,
який було збережено
під час окупації

цери та солдати німецької жандармерії, разом із кількома хлопцями, яких вони схопили на вулиці, розпалили величезне вогнище з книг. Майже повністю згоріла унікальна колекція східної літератури — близько 30 тисяч примірників! Працівникам вдалося приховати лише невелику її частину, що після війни увійшла до фонду стародруків та рідкісних видань. Варвари мали намір продовжити акцію і далі, тобто хотіли викинути з вікон Бібліотеки на брукувіку майже всі її книги, та М. І. Румницька стала на перешкоді цьому. Вона звернулася до військового коменданта Харкова, внаслідок чого міська управа видала Бібліотеці охоронну грамоту. У той день разом з Марією Іванівною протистояли варварам її колеги Є. О. Мартинова та О. Ф. Самаріна.

Виявилося, що ХДНБ ім. В. Г. Короленка, як і раніше, входить до складу найважливіших об'єктів, куратором яких залишався штаб Розенберга. 20 березня 1943 року у Бібліотеці знов з'явився Венднагель з помічниками. А 18 квітня вони таки забрали систематичний каталог — 13 каталожних шаф, 802 шухляди, до 1, 2 мільйони карток. Свідчить М. І. Румницька: каталог «поставили на платформу машини і повезли на вокзал. На наш протест відповідали: «Закінчиться війна, ми вам його повернемо», а на клопотання міської управи перед штабдорткомендатурою сказали, що повернуть через два тижні». Бібліотека

назавжди втратила найважливішу частину свого довідкового апарату...

Остання операція Венднагеля у Бібліотеці проводилася у квітні-травні 1943 року. 22 квітня він дав розпорядження про видачу представникам штабу Розенберга партії вже відібраної літератури (7, 5 тисяч примірників). Працівникам Бібліотеки М. І. Румницькій, Л. В. Анахіній, Е. О. Панченко, О. Ф. Самариній вдалося повторно переглянути ці книги і більшу частину (майже 5 тисяч) з тих чи інших причин залишити.

Починаючи з квітня 1943 року, німецьке військове командування фактично вже не втручалось у бібліотечні справи, що повністю підпорядкувалися міській управі й штабу Розенберга, представник якого Споркет у травні стає головним адміністратором Бібліотеки. Він проводив тут цілий день, контролював режим роботи працівників, давав дозвіл на вихід з Бібліотеки серед робочого дня тощо. В останні місяці окупації Споркет налагодив роботу з бібліографічними списками російських та українських видань у латинському алфавіті. Ці списки направляв з Києва Томсон, який увійшов до головної робочої групи штабу

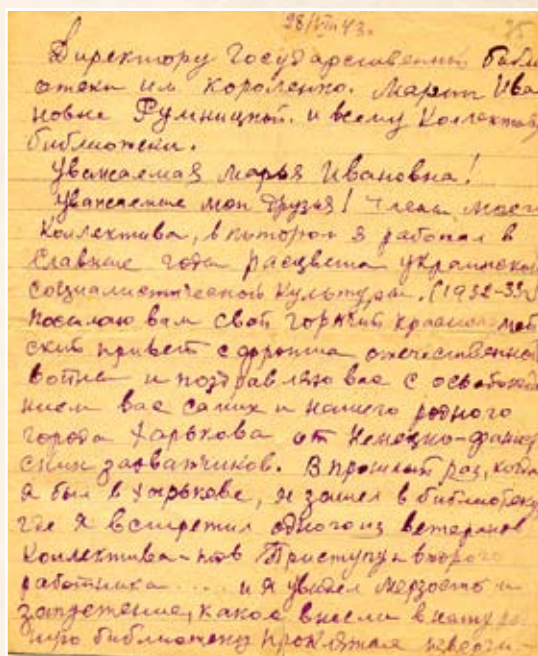
Розенберга. Книги, необхідні рейху, спочатку розшукувалися у київських бібліотеках (Томсон в основному працював у Бібліотеці ім. ВКП(б), тепер — Національна парламентська бібліотека України). Потім списки надходили до ХДНБ ім. В. Г. Короленка та інших бібліотек Харкова. Є багато свідчень тому, що працівники Бібліотеки всіляко намагалися стати на перешкоді виконанню запитів Томсона, хоча й змушені були безпосередньо виконувати цю роботу, відібравши з травня по середину серпня лише 674 книги.

23 серпня 1943 року Харків було визволено від фашистів, над будинком Міської ради переможно замайорів червоний прапор, а 26-м серпня датований акт про втрати книжкового фонду та інші збитки, завдані Бібліотеці під час окупації. Акт підписали виконуюча обов'язки директора М. І. Румницька, завідувачі відділів Л. В. Анахіна та О. Ф. Самаріна, бібліографи Т. І. Малець та Є. О. Мартинова. У цьому, можна сказати без перебільшення, історичному документі перелічені всі етапи діяльності, усі «подвиги» окупантів, вказані приблизні обсяги втраченої літератури. Зрозуміло, що акт складався по «гарячих слідах», пізніше історики внесли в ці дані певні корективи, обґрунтувавши, що протягом 1941 — 1943 рр. Бібліотека втратила близько 530 тисяч примірників, і це складає більш ніж 27 % її майже двохмільйонного довоєнного фонду.

Загинули шедеври вітчизняного друку — Акафісти (Київ, друкарня Лаври, 1636), Октоїх (Львів, друкарня Братства, 1644), Требник (Львів, друкарня Братства, 1695), Служебник (Львів, друкарня Братства, 1702); почаївські видання 1760 — 1790-х рр. ; московські видання кирилівського шрифту XVIII ст. ; книги гражданського шрифту XVIII — першої третини XIX ст., зокрема, прижиттєві видання творів великих письменників.

Втратила Бібліотека й кілька сотень іноземних стародруків. Частина з них, можливо, загинула, інша могла опинитися у складі «кількох тисяч» цінних та розкішних книг, про які писав Н. Ферстер.

Як свідчить укладена у Бібліотеці картотека «Втрачені видання», окупанти встигли зробити значні вилучення в таких колекціях пам'яток друку, як

Один з примірників острозької Біблії друкаря Івана Федоровича 1581 р., який було збережено під час окупації

прижиттєві й рідкісні видання творів класиків світової літератури (твори німецьких та французьких письменників XVII – XX ст.); рідкісні ілюстровані видання XVII – XVIII ст. («стародруки з мистецтва», про які згадується в бібліотечному акті від 26 серпня 1943 року).

Окрім згаданої колекції східної книги, згоріло унікальне зібрання книг для дітей та юнацтва (близько 95 тисяч примірників), до якого увійшли перші українські та російські видання XIX – початку XX ст. Однак короленківцям вдалося зберегти найціннішу частину фонду стародруків та рідкісних видань – інкунабули, друки XVI ст., зокрема, примірники острозької Біблії 1581 року – видання Івана Федорова.

У 1941 – 1943 рр. у ХДНБ ім. В. Г. Короленка тимчасово зберігались книжкові фонди ряду бібліотек, музеїв, інших установ та організацій, особисті бібліотеки відомих діячів науки та культури. Більшу частину цих зібрань, які надійшли до Бібліотеки незадовго до окупації, зберегти не судилося. Фашисти все ж таки встигли відправити до Німеччини колекцію Історичної бібліотеки у Києві, книги з бібліотеки Харківського відділення Спілки радянських письменників України та інші. А от бібліотечний фонд Харківського педагогічного інституту іноземних мов, бібліотека Палацу піонерів, фонд обласної дитячої бібліотеки, що тимчасово були розміщені в ХДНБ ім. В. Г. Короленка, згоріли в пожежі 15 березня 1943 року.

Колекція стародруків Історичної бібліотеки є однією з найдорожчих втрат української культури в роки Другої світової війни. Книги були перевезені з Києва до Харкова для подальшої евакуації, але залишилися в окупованому місті під наглядом працівників ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

Із спогадів М. І. Румницької: «У березні [1942 року] один з німецьких офіцерів приїхав і запропонував видати йому 3000 книг з Київської історичної бібліотеки – надзвичайно цінної, рідкісної, унікальної літератури». У більш докладних мемуарних нотатках Марія Іванівна ось що розповідає про пограбування «київських скарбів»:

(Список книг)

Регістрація бібліотек бібліотеки ім. Короленка в м. Харкові

«Це були стародруки — дивовижні видання. Коли прийшли загарбники, ми їх перенесли з ящиків до відділу обробки й прикрили різними книгами. У кінці лютого [1942 року] в Бібліотеці з'явилися два фашисти і почали вимагати 3000 книг, перевезених з Києва. Треба було віддати. [Анастасія] Омеляненко вирішила декілька книг розсунути по полицях (з мого дозволу). Але, на жаль, нам це не вдалося, бо загарбники нищпорили скрізь, оглядали всі полиці, і, знайшовши декілька книг, нагримали на Омеляненко, звеліли все вийняти, погрожуючи мало не розстрілом за приховування хоча б однієї книги».

Свідчення дещо суперечливі, однак, можна зробити висновок: представники групи Кюнсберга, які наприкінці 1941 — на початку 1942-го року спеціально розшукували київські книжкові колекції для відправки до Німеччини, зуміли «вийти на слід» зібрання Історичної бібліотеки і в кінці лютого чи на початку березня знайшли його в Харкові. Невдовзі книги було відправлено до Німеччини.

Вже через декілька днів після визволення Харкова, 30 серпня 1943 року, на загальних зборах працівників Бібліотеки йшлося про необхідність розпочати розшук літератури, яку «з України багато вивезено німцями». На жаль, протягом усього повоєнного часу до фондів ХДНБ ім. В. Г. Короленка повернулося лише 12 видань з десятків тисяч вивезених до Німеччини. Ці книги надійшли 1985 року з Мюнхена, від приватної особи. Ще одне видання зі штампом ХДНБ ім. В. Г. Короленка передав житель Донецька, ветеран війни Ф. А. Баландюк. В роки війни цю книгу він знайшов у німецького офіцера, «язика», якого взяв у полон. Німець розповів Ф. А. Баландюку про «чудову бібліотеку у Харкові», куди він потрапив у грудні 1941 року, і, соромлячись свого вчинку, просив повернути книгу до книгозбірні.

Понад півмільйона втрачених книжок... Вражаюча цифра, але вона могла бути вдвічі, втричі більшою. У березні 1943-го випадково побачивши на полицях пропагандистську советську літературу, осатанілі окупанти вже готові були спалити весь книжковий фонд, увесь бекетовський «палац», не

дивлячись на те, що це довершена архітектурна споруда. Безперечно, мав рацію український поет Микола Бажан, коли писав у грудні 1943 року на сторінках газети «Известия», що такий великий обсяг збереженого фонду у Бібліотеці ім. В. Г. Короленка — «незважаючи на весь німецький грабіж і руйнування» —

Харків. 23 серпня 1943 р.

велика заслуга «старенької бібліотекарки» Марії Іванівни Румницької. Додамо: й усього невеликого колективу Бібліотеки, королєнківців, імена яких згадуються у нашій оповіді.

Це були найтяжчі часи в історії ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Долі мужніх людей, яких не змінили приниження і фізичні страждання, постають з лаконічних рядків спогадів М. І. Румницької: «Треба було винести більш ніж один мільйон [книжок з напівзруйнованого фондосховища] у жахливих умовах: страшний мороз, протяги, голод». Кадрові працівники, яких любили та поважали колеги і читачі, — Олена Василівна Гаврилова та Сергій Миколайович Ставровський померли голодною смертю. І ще вісім королєнківців не дожили до 23 серпня 1943 року.

А після війни М. І. Румницькій довелося знов пройти через приниження й образи — допити у советських спецслужбах: звісно, вона багато знала і зробила у роки окупації, брала на себе прийняття рішень, адже хтось мав це робити, коли всі начальники знаходилися далеко за лінією фронту. Похилий вік, вдячність людей і, можливо, добрі слова Миколи Бажана у газетній статті врятували її від гіршого — арешту зі звинуваченням у «співробітництві» чи «пособництві» ворогу. Марія Іванівна продовжувала працювати у Бібліотеці на посаді старшого бібліотекаря до 15 грудня 1949 року, коли її було звільнено у зв'язку з тривалою хворобою.

... А тоді, у серпні-вересні 1943-го, до Бібліотеки почали надходити вітальні листи з фронту — від її колишніх співробітників, читачів, а один з читачів і друзів —

Харків визволений. Серпень 1943 р.

відомий український письменник Олександр Ільченко незабаром надрукував у газеті «Литература и искусство», присвячений Бібліотеці нарис «У Петровському провулку», сповнений любові до неї і людей, які тут працювали. Наведемо цитату :

«Через лінію фронту долітали найстрашніші чутки про долю королєнківської скарбниці. То ми дізнавалися, що бібліотеку розбомбили, то запалили, то йшлося про розбиті книгосховища. І все це було правдою. Чули ми в Москві легенду про героїчну бібліотекарку, котра вийшла в Харкові

* * *

[illegible]

укових цінностей, культурно-побутових установ, монастирів і церков на теренах СРСР, і двічі зосередив увагу на матеріалах про ХДНБ ім. В. Г. Короленка. У повному обсязі ним було представлено текст згадуваної письмової заяви полоненого оберштурмфюрера СС Нормана Фестера від 10 листопада 1942 року, де німець свідчив про відправку до Берліна кількох тисяч цінних книг з Бібліотеки ім. В. Г. Короленка. Відчувається, що матеріали до процесу готувалися поспіхом, без детальної перевірки, і тому була залишена без корегуючого коментаря недостовірна інформація Ферстера: «Інші книги знищено», — тобто увесь книжковий фонд Бібліотеки!

М. Ю. Рагінський також цитує текст ноти народного комісара закордонних справ СРСР В. М. Молотова від 27 квітня 1942 року, де вказується, що «гітлерівці на окупованій ними советській території повсюди розгромили і здебільшого спалили книгосховища, від невеликих клубних і шкільних бібліотек до найцінніших зібрань...» І далі :

«Немає краю знущанням гітлерівських вандалів над пам'ятками та осередками української історії, культури і мистецтва. Досить згадати як приклад постійних спроб принизити національну гідність українського народу, що окупанти, розгромивши бібліотеку ім. В. Г. Короленка у Харкові, замостили брудну вулицю книгами з цієї бібліотеки — для зручності проїзду німецьких автомобілів».

Ураховуючи, що молотівську ноту датовано 27 квітня 1942 року, слід вважати, що подія, описана у попередніх рядках, трапилася між

24 жовтня 1941-го і серединою квітня 1942 року. Зрозуміло також, що інформація про неї прийшла до Москви з окупованої території, але, як можна припустити, не від короленківців, тому що в детальнішій хроніці Бібліотеки часів окупації — спогадах М. І. Румницької такого факту не наведено. Однак у брошурі А. М. Евентова «Будинок, в якому ми росли. Нарис про Бібліотеку ім. Короленка» читаємо: «Пригадується страшна звістка, що якось дійшла до нас через лінію фронту з окупованого Харкова: німці в осінню сльоту вистилають брук книгами нашої славетної бібліотеки...».

Складається враження, що звістка ця — не вигадка, має реальну основу і її джерело — свідчення харків'ян. Нам вдалося прояснити це питання, звернувшись до краєзнавця Л. Р. Алксніс, котра жила в Харкові у роки окупації. На свої очі Леонтина Робертівна бачила пізньої осені 1941 року, як німецькі фургони їхали просто по книгах, що лежали на бруку біля входу до Бібліотеки. І харків'яни тоді говорили між собою: фашисти зробили це навмисне, щоб не ковзали в мокрій сніговій каші колеса автомобілів та гусениці танків.

Як тепер відомо, серед доказів на Нюрнберзькому процесі було чимало таких, що будувались і на легендарних матеріалах. Але окупаційний період в історії ХДНБ ім. В. Г. Короленка — це не міф, не легенда. У нас досить доказів — достовірних документів (а серед них і фотознімок напівзруйнованого фон-

досховища Бібліотеки, представлений серед матеріалів Нюрнберзького процесу), що свідчать проти «культурних» загарбників, свідчать про значні, непоправні втрати. І про те також свідчать, що, завдяки духовній стійкості і героїчній праці короленківців Бібліотека згідністю зустріла час великих випробувань, пережила катастрофу, вижила і продовжила своє існування, наповнюючись книгами і читачами.

Видання про Бібліотеку.
Харків, 1946 р.

. Я. Лосієвський
ПОДОЛАННЯ РУЇНИ

*Харків. Вулиця Сумська.
Після визволення міста.*

На загальних зборах працівників Бібліотеки 30 серпня 1943 року, де були присутні двадцять шість королєнківців, виступила М. І. Румницька:

«Ми повинні працювати чесно, енергійно заради відновлення нашого зруйнованого міста ... Ми повинні привести до ладу Бібліотеку, налагодити роботу з обслуговування читачів у нашій Бібліотеці, а також допомогти районним бібліотекам... ».)

Незабаром до Раднаркому УРСР було надіслано інформацію з короткою, але вражаючою характеристикою втрат ХДНБ ім. В. Г. Короленка і проханням підтвердити право Бібліотеки на отримання обов'язкового примірника всіх видань, що друкуються на теренах країни.

І вже у вересні уряд розпочав фінансування відбудовно-ремонтних робіт у Бібліотеці. Протягом наступних семи років головним завданням колективу книгозбірні стало подолання руїни.

Вже в перші дні після визволення міста Бібліотека відчинила свої двері для читачів — наукових працівників і фахівців, робітників, службовців, студентів та інших. В одному з уцілілих приміщень почала працювати читальня на 30 місць, у другому — міжбібліотечний абонемент. Через тиждень був сформований підсобний фонд читальної зали у кількості п'яти тисяч книжок.

Прикмета того часу — велика кількість військовослужбовців і працівників комунальних служб серед читачів (і це спостерігається аж до 1947 року). Напівзруйнований Харків тоді здавався містом-привидом, і королєнківці з великим ентузіазмом включились у масштабну роботу з його відбудови. Бібліотека працювала щодня по 13 — 15 годин. Виконувалися численні замовлення і довідки для працівників комунального господарства — з питань будівництва, налагодження водопроводу, каналізації, електромереж, обладнання трамвайного і тролейбусного парків тощо. Книжкові фонди більшості бібліотек Харкова і регіону було знищено, тому надзвичайно складним виявилось завдання, яке стояло перед королєнківцями: підняти з руїни свою Бібліотеку й водночас — допомогти усім. Слід зазначити, що допомога, яку надавала ХДНБ ім. В. Г. Короленка, виходила за межі регіону (наприклад, у 1945 році 26 тисяч дублетних примірників було надіслано до чотирьох обласних бібліотек у Західній Україні).

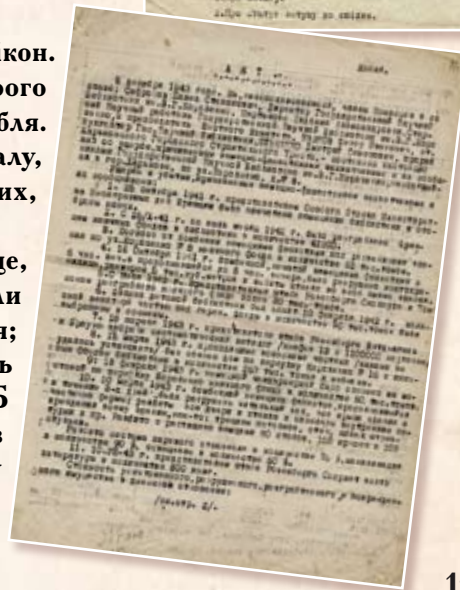
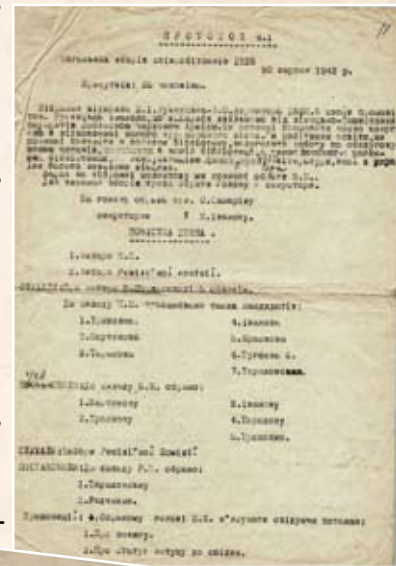
До кінця 1943 року, у серпні — грудні читачі Бібліотеки отримали близько тридцяти тисяч книжок. Немає сенсу порівнювати цей та інші показники обслуговування (601 читач, близько 4 тисяч відвідувань) з передвоєнними — мільйонними книговидачами. Лише в середині 1944-го вдалося відкрити другу читальну залу, але загалом це було тільки сто читацьких посадкових місць. Не один рік Бібліотека заліковувала рани війни...

Найбільш детальний опис втрат ХДНБ ім. В. Г. Короленка містить акт від 6 грудня 1943 року, укладений Павлом Степановичем Сафроновим, який був відновлений на посаді директора Бібліотеки, його колегами та прорабом Харківського міського будівельного тресту. Крім великих втрат книжкових зібрань та колекцій, довідкового апарату, тут перелічені усі господарчі збитки, вказана вартість втраченого Бібліотекою майна. Документ красномовно свідчить: не тільки книгосховище — вся Бібліотека була схожою на тяжкопораненого, який потребує термінового комплексного лікування. Знесені стіни, вкрадені або вщент розбиті меблі й світильники, зламана підйомна машина та інша бібліотечна техніка, зруйновані системи опалення, вентиляції, водопроводу, каналізації, електроосвітлення...

Розпочалася відбудова Короленківської скарбниці. Вистачало коштів, однак мало було робочих рук: сильні і здорові чоловіки ще не повернулися з фронтів, а укомплектовані міські будівельні бригади потрібні були всюди і, вже працюючи у ХДНБ ім. В. Г. Короленка, нерідко переривали роботу на тижні, місяці... Тому й у 1944-му беке-товська кам'яниця та нова частина фондосховища залишалися такими, якими побачив їх восени 1943 року журналіст А. М. Евентов — автор нариса «Будинок, в якому ми росли»:

«... Пронизливий холод вривається в порожні дірки вікон. Там, де була чудова ліпна стеля, — шматок осіннього сірого неба... Під ногами глина, щебінь, бита цегла, знівечена мебля. Ось усе, що залишилось від прекрасного читального залу, з яким у кожного харків'янина зв'язано стільки приємних, хвилюючих спогадів».

Без стін, як і за часів окупації, стояло фондосховище, вітер гуляв між порожніми стелажми, а книжки лежали у всіх приміщеннях Бібліотеки, починаючи з вестибюля; у 1944-му значну частину перенесли у підвали. І навіть на початку наступного року — року Перемоги — ХДНБ ім. В. Г. Короленка працювала без опалення і майже без освітлення, вечорами при свічках. (Повністю систему опалення буде налагоджено лише у 1949 році.)

Незважаючи на такі незручності й труднощі, наприкінці 1944 року було поновлено довоєнну структуру Бібліотеки й у найближчі роки вона залишалася без суттєвих змін: дирекція, дев'ять суто бібліотечних підрозділів та адміністративно-господарча частина. Продовжили роботу відділ обслуговування та книжкових фондів (до його складу входили, поряд з іншими секторами та групами, сектор міжбібліотечного абонементу і масово-бібліографічна група — прообрази відповідних відділів у май-

бутьньому), відділ комплектування, відділ реєстрації та каталогізації, науково-бібліографічний відділ, до якого входила група центрального довідкового апарату; відділ іноземної літератури та літератури мовами народів СРСР (колишня назва — відділ іноземної та національної літератури), відділ стародруків та рідкісних видань, відділ фондів спеціального зберігання, методичний кабінет з бібліотекознавства, філіал для дітей та юнацтва.

Позитивні зміни у Бібліотеці відбувалися поступово, хоча і не так швидко, як бажалося її працівникам і читачам. Знову звернемось до брошури А. М. Евентова:

«У горішній частині приміщення [ХДНБ ім. В. Г. Короленка] працюють теслярі, штукатури, пічники, склярі. На сходах і в коридорах обох поверхів — жвавий рух. До відремонтованих і прибраних приміщень переносять книжкові шафи і стенди. Чутно дзвін пилки і стукіт молотків — ремонтують дах.

Оглядаємо кілька кімнат, куди незабаром будуть переселені читальні і центральний довідковий апарат. Що й казати — про колишню затишність і комфорт поки що важко і мріяти. Стіни обдерті, стеля пощерблена, закопчена. Але з якою гордістю дивляться навколо робітники Бібліотеки: ми перебуваємо в приміщеннях, де вже вставлено скло в обох рамах і можна дозволити собі приємність скинути пальто, зняти рукавиці і перегортати сторінки, не дмухаючи на пальці». Будівельники виправили та поставили на місце бібліотечну «Пізанську башту» — фондосховище, частково відновили його фундамент, зробили стелю над великою читальною залою, у 1944-му розпочали, а наступного року завершили кладку стін та засклення фондосховища. Однак і у найближчі роки тривали реставраційні та ремонтні роботи у великій читальній залі, яку ще довго було закрито для читачів, недієздатною залишалась частина фондосховища, а півмільйона книжок були звалені в штабелі у підвалах. Бібліотека обслуговувала читачів у приміщеннях із загальною пропускною спроможністю 250 — 300 чоловік на день. У зв'язку з продовженням ремонтних робіт кожна читальня неодноразово переїжджала з одного приміщення до іншого. Слід відзначити, що вже у 1945 році розпочала роботу читальна зала для наукових працівників.

Нарешті, у 1948 році фондосховище було повністю відбудоване, по стелажах розставлено і впорядковано півтора мільйони примірників, і з того часу основні книжкові фонди Бібліотеки знову стали доступні харків'янам і читачам з інших міст. За цим історичним фактом — самовіддана праця 148 бібліотечних працівників. У журналі «Україна» директор Бібліотеки П. С. Сафронов у статті до 60-річчя з дня заснування Бібліотеки писав, щоб подолати руїну, «потрібне було не лише фахове уміння, а й велике фізичне напруження... З особливою вдячністю треба згадати віддану працю ентузіастів Бібліотеки товаришів М. О. Габель, Є. А. Мартинової — найстарішого співробітника дитячого філіалу, Н. Ф. Семененко, В. Г. Трамбичкої, Б. І. Вексельман, О. О. Омеляненка, О. І. Нікітіної, О. А. Тарасової — вони не шкодували сил для відбудовування Бібліотеки, зруйнованої німецько-фашистськими загарбниками».

Можна додати чимало імен, згадати Олега Володимировича Балаценка, у майбутньому — провідного працівника відділу зберігання фондів, який серед короленківців отримав неофіційне почесне звання «головного ангела-хранителя» книжкових скарбів Бібліотеки, високопрофесійних бібліографів Марка Рафаїловича Зайчика і Тетяну Григорівну Шерстюк, героїнь одного з попередніх нарисів О. Т. Бондаренко та І. В. Знаменську і багатьох інших. Усю свою родину залучив до роботи з книжковими фондами короленківський завгосп Марк Гаврилович Гурченко, чия донька — Людмила Гурченко, славнозвісна актриса театру і кіно, згадує про це у книзі «Мое доросле дитинство»: «Які у батька були обов'язки [у Бібліотеці], ніхто не знав. А тільки ми з мамою цілими днями допомагали йому сортувати книжки, котримі були забиті всі підвали Бібліотеки до самої стелі... Так батько з мамою за одну зарплатню вдвох приводили до ладу Бібліотеку. А голод був все більш нестерпним і в місті, і в селі — був рідкісний неврожай».

Красное знамя, 1944, 10 вересня.

Рекаталогізація фонду Бібліотеки. 1944 р.

Для того, щоб мати максимально точне уявлення про книжкові втрати ХДНБ ім. В. Г. Короленка у роки війни, короленківці провели фронтальний переоблік фондів — перший за всю історію Бібліотеки,

*Рекаталогізація фонду Бібліотеки.
Середина 1940- рр.*

отримавши також зведені дані по обсягах колекцій, за мовними та змістовними (галузевими) ознаками видань. На кожному примірнику проставлявся штамп: «Перевірено 1948 р. », хоча реально цю роботу, ускладнену традиційною форматною розстановкою книжок, було завершено лише у 1951-му. На той час загальний обсяг фондів Бібліотеки вже перевищував довоєнний показник і складав понад два мільйони примірників (порівняємо: у 1940 році — 1,9 мільйона).

Надзвичайно активною у другій половині 1940-х років була діяльність Бібліотеки з розширення книжкових зібрань. Тодішні

основні джерела поповнення фондів — це Всесоюзна Книжкова палата (безкоштовний обов'язковий примірник), Центральний колектор наукових бібліотек (платний обов'язковий примірник), обласний бібліотечний колектор, видавництва та друкарні, книжкові крамниці, бібліотеки та установи різного відомчого підпорядкування. Чимало дублетів зі своїх фондів надіслали провідні бібліотеки СРСР, починаючи з Бібліотеки ім. В. І. Леніна у Москві, значними були й надходження з державних книжкових фондів, що дозволило певною мірою заповнити прогалини у бібліотечних зібраннях, ліквідувати лакуни, які створила війна. Наприклад, вдалося придбати річні підшивки советських газет та журналів, які, звісно, не могли потрапити в Бібліотеку під час німецько-фашистської окупації Харкова. Розпочала надходити до ХДНБ ім. В. Г. Короленка і книжкова продукція новостворених «країн народної демократії» — через Українське відділення Спілки культурного зв'язку з закордоном.

З 1949 року вступив у дію новий порядок комплектування провідних бібліотек країни, затверджений Радою міністрів СРСР. Згідно з ним Бібліотека отримувала вже не безкоштовний обов'язковий примірник, а два види платного обов'язкового примірника: всесоюзний — від Центрального колектора наукових бібліотек і республіканський — від київського обласного колектора.

Навесні 1950 року було завершено реставрацію та обладнання великої читальної зали — у тому вигляді, який їй надав академік архітектури О. М. Бекетов у 1901 році. Розбіжностей було небагато, зокрема, втрачені люстри замінили на нові, але «під старовину», придбані М. Р. Зайчиком у Москві. Наприкінці квітня велика читальна зала прийняла перших читачів. І закономірно, що у 1950 році вперше було обслужено

більше читачів, ніж до війни — 21 тисячу за рік (275,5 тисяч відвідувань), видано — більше 1 мільйона примірників книг.

Поступово відновлювалися усі напрямки діяльності Бібліотеки: крім названих, це — санітарно-гігієнічна обробка фондів, формування системи каталогів і картотек, заходи з популяризації книги, науково-дослідна, бібліографічна та методична робота.

Бібліотека втратила значну і найважливішу частину своєї каталожної системи, з цим не можна було миритися, і у другій половині 1940-х королєнківці з підвищеною інтенсивністю розробляють систему генеральних і читачьких алфавітних та систематичних каталогів, створюють тематичний каталог художньої літератури, краєзнавчий каталог «Харківщина», низку каталогів центрального довідкового апарату.

Читальний зал наукових працівників і спеціалістів. 1946 р.

Ще за два роки до того, у 1944-му, на засіданні вченої ради було заслухано й обговорено доповідь М. О. Габель «Основні принципи побудови схем систематичного каталогу ХДНБК», а у 1945 році вчена рада Бібліотеки затвердила доопрацьовані та нові схеми систематичного каталогу. Оскільки довоєнний систематичний каталог було вивезено фашистами у Німеччину, працівники приділяли особливу увагу роботі зі створення дублетного карткового репертуару, адекватного обсягам книжкових фондів. І вже у 1949 році такий картковий масив був у цілому сформований; поряд із генеральним, у Бібліотеці з'явився і читачький систематичний каталог. Зазначимо, що у роботі з організації каталогів і картотек взяли участь харківські вчені і фахівці, викладачі вищої школи, журналісти.

Відроджувалася і поширювалася наукова діяльність королєнківців, які були постійними учасниками конференцій і нарад бібліотечних працівників (зокрема, у Києві та Москві), самі виступали як організатори наукових заходів — конференцій, семінарів, лекцій з питань бібліотечної та бібліографічної роботи. Наприклад, у 1950 році в ХДНБ ім. В. Г. Короленка відбулася теоретико-бібліотечнознавча конференція «Методи пропаганди передових знань у бібліотеці». У другій половині 1940-х було відновлено й наукові дослідження — з питань бібліотечної класифікації (у координації з фахівцями Бібліотеки ім. В. І. Леніна у Москві), історії бібліотечної справи і за книгознавчою тематикою. Вчений секретар В. Г. Трамбицька підготувала до захисту кандидатську дисертацію з історії Бібліотеки (не захищена у зв'язку з тим, що авторку було репресовано).

Побачили світ нові наукові видання ХДНБ ім. В. Г. Короленка — бібліографічні покажчики, присвячені І. І. Мечнікову (1945), вченим-дарвіністам (1946), О. М. Островському (1948), О. С. Пушкіну (1949), декабристам (1950); методичний посібник «У великій дружбі з книгою. Про досвід передових бібліотек Харківщини» (1950), а також наукові статті з бібліотекознавства та бібліографознавства.

Методичний кабінет з бібліотекознавства надавав допомогу десяткам міських, районних, сільських і колгоспних бібліотек, спрямовуючи свою діяльність на підвищення професійного рівня бібліотечних працівників регіону.

Пушкінська виставка 1949 р.

Серед важливих і цікавих фактів з історії Бібліотеки цього періоду згадаємо і такі. З 1-го червня 1944 року відновив свою роботу філіал для дітей та юнацтва, а на його базі — літературний та «газетний» гуртки і гурток друзів книги. У зв'язку з тим, що фонд дитячої літератури ХДНБ ім. В. Г. Короленка був спалений фашистами, філіал отримав цільові надходження літератури з державних книжкових фондів СРСР.

28 серпня 1944 року Указом Президії Верховної Ради СРСР директора Бібліотеки

Павла Степановича Сафронова було нагороджено орденом Знак Пошани.

У березні 1945 року Бібліотеку було підпорядковано Комітетові у справах культурно-освітніх установ при Раднаркомі УРСР.

У 1945 році короленківці організували методичні радіоконсультації з бібліотекознавчих питань. З 1948 року читачі отримали можливість оформляти попередні замовлення на літературу; розширено групу обслуговування і консультування біля читальських каталогів. Цього ж року завершено роботу з упорядкування колекцій, що складала фонд рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

* * *

Друга половина 1940 — початок 1950-х років були складним, сповненим протиріч, жорстоким часом, який сучасні історики СРСР визначають як період пізнього сталінізму, подальшої герметизації репресивного режиму, посилення ідеологічного тиску на усі ланки культурно-просвітницької та наукової роботи. Тому мова піде тепер про іншу руїну — в душах та умах людей. Ту руїну, котру і нині не вдається подолати, і знову, вже у 2011 році люди несуть на демонстраціях портрети советських ідолів-тиранів.

Для того щоб відчувати реальну громадську атмосферу тих літ, слід урахувати, що в країні вже росло друге покоління людей, які народилися при Советах, і нічого, крім советського способу життя, не бачили. І серед читачів Бібліотеки, і серед самих короленківців багато було тих, хто вірив вождям і жив, так би мовити, у межах

створеного ними соціального міфу. Важко тепер, у ХХІ столітті, в це повірити, але більшість довідок, які виконувалися в ці роки, були присвячені «класикам марксизму-ленінізму». А найбільш характерні довідки — за темами «Сталін — це не бути війні», «Сталін — творець усіх наших перемог» і т. п.

Згідно з постановою ЦК КП(б)У «Про стан бібліотек на Україні і заходи до поліпшення їх роботи» (прийнята 8 липня 1945 року) бібліотеки республіки залучалися до «комуністичного будівництва» у період «переходу від соціалізму до комунізму» і розглядалися як поплічники партійних комітетів, як центри політичного і культурного виховання трудящих. Під особливим ідеологічним контролем партійних кураторів і короленківців-партійців було обслуговування читачів та їхній склад, книжкові фонди і каталоги, масові заходи. До того ж контроль здійснювався за висловлюваннями і поведінкою, особистим життям як бібліотечних працівників, так і читачів. Влада намагалася приборкувати й думки людей, з чим пов'язаний обов'язок кожного бібліотекаря (як і науковця, робітника та усіх інших) постійно працювати у гуртках з вивчення історії більшовизма та сучасної політики.

Роботу в ХДНБ ім. В. Г. Короленка було організовано «методами соціалістичного змагання та ударництва». Що ж, будемо об'єктивними: в умовах, коли треба було найшвидше відбудувати Бібліотеку, тобто в екстремальних умовах, такі методи сприяли успішному вирішенню цього стратегічного для короленківців завдання.

А от інші «методи» руйнували великі демократичні традиції Бібліотеки — ті, що йшли від Харківської громадської. «Народний» режим обмежував доступ громадян до джерел зі своєї історії, навіть історії після «Великого Жовтня» 1917 року. Для відповідності бібліотечних каталогів ідеологічним вимогам у 1949 році короленківців примусили розділити алфавітний каталог на дві частини: видань до 1948 року — для обмеженого користування, — і видань з 1948 року — для широкого загалу читачів. Лише наприкінці 1950-х обидві частини каталогу було знову об'єднано. Тоді ж у ХДНБ ім. В. Г. Короленка було прийняте рішення «рішуче і категорично відмовитись від так званого принципу повного відображення фондів у читачьких каталогах» — не лише у систематичному, який створювався як рекомендаційний, але й в алфавітному! На зміну цьому «ганебному» принципу прийшов принцип «більшовистської партійності». Особливим, звісно, було піклування адептів режиму про ідейний рівень і зміст каталогів, котрі доступні читачам. Головною в кожному розділі читачького систематичного каталогу була партійно-методологічна частина, а коли у 1950 році вийшла робота І. В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства», це нове «невичерпне» методологічне

Експозиція до 70-річчя з дня народження І. В. Сталіна. 1949.

джерело з'явилося майже за кожною рубрикою систематичного каталогу. І абсурдність подібних рішень в питаннях каталогізації була очевидною далеко не для всіх.

Наведемо два бібліотечні документи, що свідчать про гнітючу політизовану й ідеологізовану атмосферу кінця 1940-х — початку 1950-х років. Перший документ — це наказ директора ХДНБ ім. В. Г. Короленка від 16 вересня 1949 року, коли розгорялась «боротьба з безродними космополітами» і як наслідок — розпочалися заходи з обмеження іноземного культурного впливу:

«Відповідно до наказу Комітету в справах культурно-освітніх установ за № 3 від 22. 08. 49 р. наказую: (фото № 10, 11)

1. Іноземну літературу видавати за клопотанням директорів установ, інститутів, організацій з моєю резолюцією таким категоріям читачів: докторам і кандидатам наук, доцентам та іншим науковим співробітникам, дисертантам, педагогам, діячам мистецтв.

2. Іноземну літературу видавати лише в читальний зал».

Другий документ — директорський наказ — від 21 лютого 1950 року, який також з'явився не з особистої ініціативи Г. А. Мірошніченка. Наказ цей став ще одним «сталінським ударом» по каталогах Бібліотеки:

«Щоб очистити читацький алфавітний каталог від ідеологічно шкідливої літератури, як-то: монархічної, білогвардійської, есерівської, націоналістичної, педологічної й релігійної, — призначаю комісію в складі таких товаришів: [прізвища]. Завдання: за два місяці очистити алфавітний каталог, починаючи з 1 березня 1950 року».

Чи не правда, цей документ дуже схожий на списки «небажаної советської літератури», що складались у Харкові під час німецько-фашистської окупації? Коментарі зайві, хіба що цидеронівське «O tempo, o mores!» — «O часи, o звичаї!».

У ХДНБ ім. В. Г. Короленка, однак, працювало чимало високоосвічених людей, які не були ідеологічними фанатиками, войовничими сталіністами. Вимушені виконувати подібні вказівки партійних і державних мракобісів, вони намагались зменшувати силу цих «сталінських ударів» по бібліотечній справі, по книжкових фондах, каталогах, читачах. Але навіть подумати страшно, до якого абсурду могли призвести і, скоріше за все, призводили такі вказівки у масових бібліотеках...

Як і в усіх бібліотеках СРСР, в Короленківській книгозбірні щороку готувалися великі книжкові виставки та «вітрини» до днів народжень вождів, інших політичних дат, присвячені «Великій сталінській п'ятирічці», постановам партії і уряду, черговим виборам без вибору. Це, наприклад, тематичні «вітрини», в назвах яких змінювались лише цифри: «23 роки без Леніна під керівництвом Сталіна» (у 1947 році) та експозиції до кожної річниці з дня виходу «Короткого курсу ВКП(б)», авторство якого приписав собі «вождь усіх часів і народів», хоча насправді був лише його головним редактором. Не минула Бібліотеку і грандіозна кампанія назустріч 70-річчю І. В. Сталіна у 1949 році; святкування ювілею вождя перетворилось у всесвітню комуністичну і просоветську оргію.

Але, як ми вже побачили, це — не єдине, чим жила Бібліотека у перші повоєнні роки. Проводилися заходи до ювілейних та пам'ятних дат, політично не заангажованих: виставки, присвячені Шекспіру і Гете, Пушкіну та Гоголю, Шевченку та Лесі Українці, Франкові, Коцюбинському, Чехову, Короленкові. Наприклад, експозиція «Пушкін і Україна», відкрита у січні 1947 року, у складі якої були розділи «Перебування Пушкіна на Україні», «Твори, написані в ці періоди», «Українські переклади творів Пушкіна». У підготовці цієї експозиції брав участь академік О. І. Білецький, постійний науковий консультант і друг Бібліотеки. Зазначимо, що, як і у довоєнні роки, ХДНБ ім. В. Г. Короленка організовувала виїзні читальні у міському парку, на заводах Харкова, проводилися екскурсії, лекції, присвячені видатним письменникам, художникам, композиторам, а також традиційні конференції читачів. У стінах Бібліотеки виступали відомі лектори з Києва, Москви, Ленінграда. Відновлювалися традиційні для Бібліотеки комплексні форми просвітницької роботи — «лекція-виставка», «лекція-концерт» та інші, активно використовувалися засоби масової інформації.

Такими були роки післявоєнної відбудови Бібліотеки імені В. Г. Короленка, яка, незважаючи на великі втрати воєнного часу, піднялася з руїни, підтвердила свій статус однієї з провідних бібліотек країни. Короленківцям вдалося відновити і посилити інформаційний потенціал книгозбірні, опанувати нові форми бібліотечної роботи.

Працівники Бібліотеки(у центрі -директор Г. А. Мірошніченко).

В. Мирошнікова

ОПОРНА БАЗА ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ІДЕОЛОГІЧНІЙ РОБОТІ

(1950 — 1980 рр.)

50 — 80 роки минулого століття мали для бібліотек характер певної стабільності. Безумовно, були хрущовська «відлига», епоха Л. Брежньєва, перебудова М. Горбачова. Проте особливості цих періодів принципово не вплинули на організацію бібліотечної роботи. Так само, як у довоєнні і повоєнні роки, бібліотеки суворо дотримувалися політики КПРС, якою б вона не була, тобто, як сказано у відомому анекдоті радянських часів, «коливалися разом з лінією партії». Усю бібліотечну роботу наскрізь пронизувало всюдиусще поняття «пропаганда». Недарма книгозбірні в ті часи офіційно називали «опорними базами партійних організацій в їх ідеологічній роботі». Існувала система пропагандистської діяльності, яка включала безліч напрямків. Їх перелік очолювала «пропаганда марксистсько-ленінської спадщини, літератури про життя та діяльність класиків марксизму-ленізму та видатних діячів комуністичного руху»*. На другому місці за порядком, але не за значенням, була пропаганда матеріалів і рішень партійних з'їздів, пленумів, постанов КПРС і КПУ. Саме вони становили основу усієї пропагандистської роботи. З ідеологічних партійних настанов великого значення надавалося також «пропаганді Морального кодексу будівника комунізму, діяльності комуністичних партій у зарубіжних країнах, інтернаціональному і військово-патріотичному, атеїстичному вихованню». У 70-ті роки, коли суспільний строй в СРСР начебто досяг стану розвиненого соціалізму, дуже великого значення почали надавати пропаганді так званого радянського способу життя. Широко коментувалися політичні події, звичайно, з точки зору офіційної ідеології. Безумовно, цими напрямками робота бібліотек не обмежувалася. Книгозбірні активно пропагували літературу з різних галузей науки, виробництва, сільського господарства, сприяли розвитку освіти, культури, «естетичному вихованню трудящих». Але в основу розкриття навіть дуже далеких від ідеології питань все одно були покладені ті самі положення Програми КПРС, матеріали чергових партійних з'їздів і пленумів КПРС і КПУ, різноманітні партійні постанови.

Звичайно, ХДНБ ім. В. Г. Короленка «грала» за загальновизнаними правилами. Як один з флагманів бібліотечної справи України вона чітко діяла за партійними постановами і вказівками, а як методичний центр республіканського і зонального рівнів, розробляла і розповсюджувала методики пропаганди літератури, контролювала й організовувала пропагандистську роботу обласних, районних і навіть сільських бібліотек у закріпленому за нею регіоні. Недарма у 1956 році за заслуги у справі розвитку науки і культури Бібліотека була нагороджена Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР.

Згідно з Постановою колегії Міністерства культури УРСР від 7. 11. 1964 р. ХДНБ ім. В. Г. Короленка стала виконувати функції зонального методичного центру для надання методичної допомоги з різних напрямків бібліотечної справи бібліотекам Донецької, Дніпропетровської, Полтавської, Луганської, Сумської та Харківської областей та республіканського методичного центру з питань пропаганди технічної літератури.

Майже кожний рік знаменувався якимось великою подією. Зазвичай це були ювілейні дати. З нагоди особливо значущих подій, наприклад, століття від дня народження В. І. Леніна, 50-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, 30-ї річниці Перемоги у Великій вітчизняній війні, 30-ї річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників, до установ культури направлялися постанови ЦК КПРС або ЦК КПУ, накази Міністерства культури УРСР з відповідними вказівками.

Ювілейні заходи такого масштабу часто були складовою загальносоюзних, загальноукраїнських кампаній. Зокрема, ХДНБ брала участь у Загальносоюзному огляді бібліотек, у реалізації «Основних заходів Міністерства культури УРСР...», присвячених 100-річчю від дня народження В. І. Леніна.

В архівних документах Бібліотеки зазначено, що вона протягом 1969 – 1970 рр. прагнула до «перетворення у життя заповітів великого вождя з бібліотечної справи». Тобто бібліотека не просто усілякими засобами привертала увагу до літератури відповідної тематики, а ретельно працювала над удосконаленням усієї своєї роботи за ленінськими «рекомендаціями». *

До знаменних дат короленківці готувалися завчасно. Ось, наприклад, як організовувалася робота до 100-ліття від дня народження В. І. Леніна — однієї з наймасштабніших пропагандистських кампаній брежнєвського періоду. З нагоди ювілею ХДНБ взяла на себе обов'язок виконати річний план до 25 грудня, посилити пропаганду ленінської теоретичної спадщини і літератури про вождя, підвищити якість обслуговування читачів.

Пропагувалися твори В. І. Леніна та література про нього як у самій Бібліотеці, так і за її межами — на підприємствах, в установах, організаціях, на виробничих ділянках заводів. Зміцнювалися контакти з партійними, комсомольськими організаціями трудових колективів, парткабінетами. На книжкових виставках, під час тематичних переглядів літератури ювілейної тематики обов'язково представлялися прижиттєві видання праць вождя пролетаріату, що вийшли в СРСР

та за кордоном. Вражають масштаби таких експозицій. Наприклад, у 1971 році до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна на п'яти виставках було представлено 442 експонати.

А на виїзних відкритих переглядах літератури «В. І. Ленін і наука», «В. І. Ленін і наукова організація праці», «Вивчення ленінської теоретичної спадщини у системі партійної освіти», призначених для партійних працівників і пропагандистів, експонувалося понад 800 видань 64 мовами народів СРСР і зарубіжних країн. З ними ознайомилося понад 600 відвідувачів. Перегляд «В. І. Ленін — майстер революційної пропаганди» для лекторів товариства «Знання» відвідало 500 лекторів. А вісім переглядів у технікумах і школах за темою «В. І. Ленін в серці, пам'яті, житті» відвідало 3 тис. юнаків та дівчат, з переглядів було видано 4, 5 тисячі видань.

Читальний зал дитячого філіалу, 1954 р.

З читацьких відгуків:

«Виставка до дня пам'яті В. І. Леніна є для нас, робітників і службовців, дуже

важливою, цінною, надзвичайною. Нам, учасникам Великої Жовтневої соціалістичної революції і Громадянської війни, виставка дала дуже багато. Бажано подібні виставки практикувати частіше і влаштовувати їх на заводах, в цехах, — там, де вирішується успіх семирічки». (Л. П. Копрос, робітник-комуніст).

«До сьогодні мені здавалося, що я багато читав, чув про Володимира Ілліча. Але після знайомства з виставкою я зрозумів, що знаю дуже мало. Тут стільки цікавого, рідкісного! Мене по-справжньому схвилювало, що я побачив у цих залах». (П. І. Пензев, помічник начальника цеху)

Певні експозиції вражали не лише масштабами, системною підготовкою, а й високою результативністю й оцінкою з боку партійного апарату. Таким був перегляд літератури, організований на Харківському тракторному заводі до 90-ліття від дня народження В. І. Леніна. Для нього було відібрано 3 тис. книг і журнальних статей. А обслуговували експозицію два бібліотекарі і п'ять екскурсоводів, спеціально підготовлених у ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Перегляд відвідав навіть тогочасний секретар ЦК КПУ О. І. Іваненко. Видача суспільно-політичної літератури по міжбібліотечному абонементу після цих заходів зросла на 36%.

Пропаганда рішень партійних з'їздів організовувалася таким чином. Коли наближався черговий з'їзд КПРС, завчасно, за кілька місяців короленківці по-

чинали проводити різноманітні заходи, найчастіше за типовою назвою «Назустріч ... з'їзду КПРС (або КПУ)». Це були зустрічі з делегатами з'їздів, лекції та інші заходи. Але найбільш результативними були так звані масові перегляди літератури, тобто розгорнуті експозиції книг та журналів з діаграмами, ілюстративним матеріалом з газет та журналів, «круглі столи», лекції, які висвітлювали успіхи держави і трудових колективів у виконанні планів, накреслених попереднім з'їздом. А після проведення чергового форуму протягом п'ятиріччя заходи присвячувалися пропаганді матеріалів самого з'їзду, а також виконанню його рішень. Фактично цей напрямок діяльності обіймав усі інші, бо без матеріалів з'їздів або коментарів до них не обходився майже жодний захід. Але не слід вважати, що уся ця величезна робота стосувалася лише ідеологічних засад. Вони зазвичай були лише об'явлювкою для розповсюдження дійсно необхідної літератури.

Ось типовий приклад: виставка «Технічний прогрес в СРСР» мала розділи: «Комуністична партія Радянського Союзу — організатор технічного прогресу», «Досягнення гірничовидобувної промисловості», «Металургія у новій п'ятирічці», «Енергетика Радянського Союзу». «Нафтова і газова промисловість», «Основні напрямки машинобудування». Без першого розділу можна було б легко обійтися, але існуючий порядок цього не дозволяв. Проте наповнення основних розділів, враховуючи багатющі фонди Бібліотеки, цілком задовольняло потреби фахівців.

Виїзна виставка, присвячена II з'їзду ґрунтознавців, 1960-ті роки

За таким самим принципом здійснювалася робота з пропаганди матеріалів пленумів ЦК КПРС, на допомогу трудящим в реалізації їх рішень. Різниця полягала лише у тім, що пленуми, зазвичай присвячені вирішенню конкретних проблем, потребували пропаганди літератури з конкретних напрямків. При цьому Бібліотека знов таки прагнула до проведення масштабних резонансних заходів. Ось, наприклад, готуючись до грудневого Пленуму ЦК КПРС 1959 року ХДНБ ім. В. Г. Короленка скористалася тим, що у листопаді в Харкові проводилася республіканська нарада вчених, працівників обласних управлінь сільського господарства, дослідних станцій, голів і агрономів колгоспів і радгоспів з проблем ерозії ґрунтів і боротьби з цим хибним явищем. Під час роботи наради був організований масовий перегляд літератури — 800 друкованих джерел сільськогосподарського спрямування, який тривав протягом трьох днів. Якщо взяти до уваги, що нарада проводилася під проводом Української академії сільськогосподарських наук і Українського науково-дослідного інституту ґрунтознавства

ім. О. Н. Соколовського, можна уявити, яка література була представлена. Нездарма за пропозицією директора інституту, члена-кореспондента Української академії сільськогосподарських наук Н. К. Крупського Бібліотека спільно з інститутом підготувала бібліографічний покажчик «Ерозія ґрунтів і боротьба з нею», обсягом 20 друкованих аркушів, що вийшов друком в 1962 році у видавництві Міністерства сільського господарства СРСР.

Вітчизняної воєн, про комсомол і героїв-комсомольців, про моральне обличчя радянської молоді людини.

Для читачів філіалу постійно проводилися різноманітні масові заходи із залученням більшовиків, учасників Жовтневої революції 1917 року, Громадянської і Великої Вітчизняної воєн. Ось типові теми читачьких конференцій, усних журналів, тематичних вечорів, книжкових виставок: «В. І. Ленін і Україна», «В. І. Ленін і Харківщина», «Вони знали Ілліча», «Серце, віддане революції», «Боротьба за Радянську владу на Україні (або на Харківщині)», «Від комуністичних суботників до бригад комуністичної праці», «Вони захищали Батьківщину», «Н. К. Крупська про комуністичне виховання молоді», «Севастополь — місто-герой», «Україна крокує до Комунізму» (до 25-річчя Перемоги на фашистської Німеччиною) та безліч інших.

Голова Українського республіканського комітету профспілок працівників культури Л.Т.Кравченко зачитує Постанову про присвоєння звання «Бібліотека відмінної роботи».

У філіалі здійснювалося керівництво читанням, тобто читачам пропонувався певний набір книжок, який вони мали прочитати. Звісно, література підбиралася відповідно до шкільних програм і програм позакласного читання. Склалися рекомендаційні списки літератури за певними темами, наприклад, такими: «В. І. Ленін — вождь, товариш, людина», «В. І. Ленін в образотворчому мистецтві», «Ленінська гвардія планети».

Звіт ХДНБ 1971 року стверджує, що колектив філіалу досяг небувалого успіху. Начебто усі читачі-старшокласники протягом року прочитали твори В. І. Леніна «Квітневі тези», «Великий почин», та «Завдання спілок молоді». Можна бути впевненими, що ці книжки вони таки додому брали, а от чи читали, це вже викликає сумнів! Для десятикласників розроблялися списки рекомендованої літератури на зразок таких: «Розвиток радіоелектроніки у ... п'ятиріччі», «Хімічна промисловість у ... п'ятиріччі», «П'ятирічка і розвиток біології» та інші. Але в цих списках «партійна тема» займала лише кілька позицій на початку. Далі йшли видання, які цілком задовольняли адресатів у їхньому прагненні до отримання знань з фізики, хімії, біології, радіоелектроніки та інших галузей науки і техніки.

Безперечно, тотальний ідеологічний тиск негативно впливав на зміст бібліотечної діяльності. Але та, досить складна, епоха завдяки чіткій організації мала й позитивні риси, хоча дуже часто надто велика регламентованість усіх бібліотечних процесів лягала важким тягарем на плечі бібліотекарів.

Закінчилися страшні часи репресій, коли будь-яку людину за надуманим приводом або за доносом просто фізично знищували. Але залишився страх щодо небережно відвертого висловлювання. Накази «зверху» слід було виконувати без обговорення. А багато наукових і літературних творів залишалося під забороною.

Зі спогадів сучасниці:

«Мені було 16 років, коли я влаштувалася на роботу в «Бібліотеку Короленка». Саме так її називали і досі називають харків'яни. Звичайно, людина із середньою освітою могла претендувати лише на посаду бібліотекаря у книгосховищі. Я і мої колеги просто підбирали книжки, замовлені читачами і передавали їх до читального залу. Навантаження було дуже великим. Тоді щоранку біля дверей Бібліотеки точилася величезна черга з бажаючих потрапити до неї. Але механічна виснажлива робота не заважала молоді у її прагненні до знань. Мені були знайомі імена Ніцше і Фрейда. І дуже скоро я дізналася, що книги цих авторів просто стоять на полицях книгосховища, але в каталозі відсутні. Це стосувалося і багатьох інших авторів. Така собі особлива практика виключення доступу до певних книг! До спецхову такі книги не передавали, але й замовити їх було неможливо. А якщо хтось би і замовив, книгу все одно не видали б, та й ще б взяли цю людину «на олівець».

Іноді доходило до абсурду. Утім, часто це були «перегіби» надто прискіпливих бюстителів ідеологічної чистоти.

І в юні роки, і тепер мене дуже цікавить історія і побут країн,

особливо описані мандрівниками минулих століть. Мій колега якимсь чином спромігся замовити книгу німецького мандрівника Е. Гессе-Вартега «Китай і китайці» 1900 року видання. Вона мене дуже зацікавила. І через деякий час я її замовила. Я отримала відмову, але достеменно знала, що книга повернулася на полицю, тому наполягала на її видачі. Мені сказали, що видавати цю книгу заборонив завідуючий спецховом. Я не зупинилася і пішла з'ясовувати причину. Мені було сказано, що ця книга про Китай і там є карти(!) На той час відносини між СРСР і Китаєм були дуже загостреними. Але які «військові таємниці» можна було знайти у виданні XIX століття? Про це я й сказала завідуючому спецховом. Він вирішив видати мені книгу в читальний зал на три дні. Прочитати фоліант за такий короткий час було неможливо. Отже, ознайомитися з цією працею я спромоглася лише років десь через 10 – 15. До речі, книги про Китай 1960-х років видання були включені до списку Облліту на вилучення, за якими я у складі бригади Харківського обкому партії перевіряла фонди сільських бібліотек Великобурулуцького району Харківської області на початку 1970-х років.

*"Ярмарок технічних ідей",
кінець 1970-х років.*

Очевидно, це й спонукало завідувача спецсхову так прискіпливо обмежувати інтерес читачів до цієї країни».

Проте можна з упевненістю стверджувати, що держава дуже піклувалася про бібліотечну справу. На той час нам здавалося, що бібліотеки є дуже бідними і занедбаними. Але кількість щорічних надходжень тоді становила біля 200 примірників на рік. За тематичними планами видавництв і списками передплатних видань «Укрпошти» Бібліотека замовляла все, що було потрібно читачам, чий попит ретельно вивчався. Усі наукові видання, що виходили друком у Радянському Союзі, чітко надходили з Москви від Центрального колектора наукових бібліотек. І все це оплачувалося! Бібліотека мала кошти на планові поточні і капітальні ремонти, на придбання обладнання і багато чого іншого.

Саме у післявоєнне тридцятиріччя було побудоване нове книгосховище на 4 мільйонів томів і значно розширені площі для обслуговування користувачів. Завдяки своєму впливу на розвиток науки, виробництва, освіти, культури у масштабах майже усієї республіки, дуже високому рівню організації роботи ХДНБ ім. В. Г. Короленка офіційно стала науково-методичним центром всеукраїнського значення, регіональним центром Міжбібліотечного абонементу для бібліотек Полтавської, Сумської та Харківської областей, міжобласним депозитарієм універсального профілю (для бібліотек Полтавської, Сумської та Харківської областей).

До того ж бібліотекарі, у всякому разі нашої Бібліотеки, відчували повагу до себе від представників партійної і радянської влади. На жаль, з боку сучасної влади розуміння важливості бібліотек і бібліотекарів для суспільства ми не спостерігаємо. І це у той час, коли розвинені країни активно намагаються повернути людей до читання!

В. Г. Прохорова

ПРОВІДНИК НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ (1943 – 1990 рр.)

Харків після визволення від фашистської окупації був одним з найбільш зруйнованих міст у Європі. Письменник Олексій Толстой, відвідавши його у 1943 році, писав: «Я видел Харьков. Таким был, наверное, Рим, когда в V веке через него прокатились орды германских варваров. Огромное кладбище...».

Відбудовувати зруйноване ворогом народне господарство міста було надзвичайно важко, насамперед через нестачу кадрів. Досвідчені робітники та фахівці або воювали на фронтах, або працювали на евакуйованих підприємствах. Проте відбудова почалася одразу після визволення міста. Держава потребувала фахівців для відновлення і подальшого розвитку промислового виробництва. Протягом 1943 – 1947 рр. у промисловість Харківщини прийшло майже 150 тисяч нових робітників, інженерів, техніків, службовців, які не мали достатньої фахової підготовки. Велику допомогу харків'янам в оволодінні технічними професіями надає ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Укладаються рекомендаційні списки літератури для молодих робітників виробничих професій, для учнів шкіл робітничої молоді, вечірніх та заочних відділень вузів, технікумів. Виходять друком бібліографічні покажчики, бюлетені нової літератури. Бібліотека пропагує досягнення вітчизняної науки і техніки, здобутки лауреатів Сталінських премій, досвід новаторів виробництва, стаханівського руху. Для підвищення бібліотечно-бібліографічної грамотності проводяться семінари для науковців та дисертантів, керівних працівників заводів.

Кращі спеціалісти (читацький актив бібліотеки) — члени спілки пропаганди наукових знань, кандидати наук, викладачі вищих навчальних закладів читають лекції для читачів. Для учнів та робітничої молоді організовуються екскурсії по Бібліотеці, тематичні виставки виробничої тематики. Перегляди літератури проводяться в стінах Бібліотеки і безпосередньо на заводах і фабриках. Спостерігається зростання кількості абонентів міжбібліотечного абонементу: у липні 1944 року було зареєстровано 306 абонентів — це масові бібліотеки, бібліотеки науково-дослідних та проектних інститутів, вузів і технікумів, промислових підприємств. Щороку зростає попит на літературу для потреб виробництва. У 1949 році кількість абонентів досягла довоєнного рівня. Бібліотека пропагує літературу з актуальних питань — нових починань трудових колективів, кращого виробничого досвіду.

Зростає технічний рівень виробництва, впроваджуються нові технології. Все це підвищує читацький попит на описи винаходів та нормативно-технічні документи. Бібліотека на той час (у 1957 році) сформувала великий фонд стандартів (майже 40 тис.) та описів винаходів (понад 72 тис.).

Підприємства Харківщини, удосконалюючи виробничі процеси, використовували патентну інформацію — досвід вітчизняних науковців та винахідників.

На Турбогенераторному заводі у 1952 році були впроваджені вільне кування деталей, полірування лопаток, швидкісна обробка коліс турбонасосів та інші нововведення. У 1957 році в машинобудівній промисловості здійснено 3588 заходів з впровадження нових технологій. Промислове виробництво Харківщини невпинно зростало.

Вироби промислових підприємств Харківщини надходили до всіх республік Радянського Союзу. Заводи «Свет шахтера», «Красный октябрь», маркшейдерських інструментів постачали обладнання до вугільних шахт Шаргунського басейну Узбецької СРР; Турбогенераторний завод виконав завдання уряду з відновлення турбогенератора потужністю 50 тис. кВт для Каширської ГРЕС «Мосэнерго». У 1960 році завод виготовив дві гідротурбіни для Єреванської ГЕС, Верстатобудівний завод виготовив автоматичні лінії для Чебоксарського заводу запчастин. Фонди Бібліотеки активно використовувалися цими підприємствами.

Торча робота винахідників і раціоналізаторів у другій половині 1950-х років пожвавилася з відновленням у 1956 році Комітету в справах винаходів та відкриттів і організацією Всесоюзного товариства винахідників та раціоналізаторів (ВТВР).)

З метою широкої пропаганди описів винаходів серед інженерів, техніків, робітників, новаторів виробництва в ста державних бібліотеках Радянського Союзу були створені патентні відділи.

У листопаді 1956 року в ХДНБ ім. В. Г. Короленка відкрився відділ патентів. З основного книгосховища були передані у новий відділ патентів описи винаходів до авторських свідоцтв, які надходили до Бібліотеки з 1924 року, а також довідкова та правова література з патентознавства та винахідництва.

Створення відділу патентів та активна пропаганда його фонду мали позитивні наслідки. Видача описів винаходів досягала 25-26 тисяч на рік, а до створення відділу видавалося не більше 1000 одиниць. Описи винаходів та стандарти за міжбібліотечним абонементом замовляють підприємства, науково-дослідні інститути та інші установи Харкова. Зростає кількість установ, які звертаються до Бібліотеки, а видача документів за шість років збільшилася майже в 24 рази.

Для популяризації роботи відділу, залучення нових читачів і ознайомлення їх з джерелами патентної інформації на підприємствах Харкова організовуються відкриті перегляди патентної літератури для конструкторів і технологів. Працівники відділу патентів систе-

*Зав. відділу патентів
І. В. Гончарова.*

Віїзна виставка на завод ім. Малышева 1965р.

матично виїжджають на заводи з описами винаходів, підібраними на замовлення поширеного тоді руху бригад комуністичної праці. Багато трудівників, які знайомилися з технічною літературою під час таких виїздів, стали читачами Бібліотеки.

Безпосередньо у цехах заводів електромеханічного, турбінного, «Серп і молот», «Електростанок» відкривалися пункти видачі. До кожної бригади працівники ХДНБ ім. В. Г. Короленка виїжджали приблизно один раз на місяць.

Зазвичай робітники знайомилися з літературою під час обідньої перерви. Проводилися також бібліографічні огляди, інформації про нову літературу, бесіди про культуру читання, які сприяли поширенню патентної інформації.

Технічна книга, яку одержували бригади, допомагала підвищити продуктивність праці, удосконалювати технологію виробництва. Досить відчутну допомогу в боротьбі з браком у ливарному виробництві надали, наприклад, книги, підібрані для бригади ливарників заводу «Серп і молот». За книгою В. І. Лакомського «Гази в чугунах» проведено спеціальний семінар під керівництвом головного металурга заводу.

Кількість читачів-робітників протягом 1959 — 1962 рр. збільшилася на чверть. Доведення книг або патентних документів до кожного читача-виробничника було найважливішим завданням працівників Бібліотеки на той час. Задля цього використовувалася інформація — усна і письмова, індивідуаль-

на, групова і масова. Складалися списки нових надходжень, тематичні бюлетені описів винаходів. Списки нових надходжень розмножувалися щомісяця для користування в читальних залах та на міжбібліотечному абонементі.

Особливий попит мали тематичні бібліографічні списки описів винаходів, що надійшли до Бібліотеки протягом певного періоду. Кожен список охоплював вітчизняну патентну літературу за 7 — 8 років і використовувався як довідковий матеріал і читачами, і бібліотечними працівниками.

«Дякуємо робітникам патентного відділу за велику і корисну роботу з видання бібліографічних списків вітчизняних винаходів. Цими списками охоче користуються фахівці підприємств і наші бібліографи» — пише завідувачка відділу патентів Красноярської краєвої бібліотеки.

Замовлення на бібліографічні списки надходили з усіх міст України, всього Радянського Союзу і навіть з далекого зарубіжжя. У 1964 році Бібліотека Конгресу США замовила список літератури з ливарного виробництва. Такі матеріали на Україні видавала тільки ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Тому завідувачка відділом

І. С. Гончарова намагалася домовитися з науковими бібліотеками про спільне видання таких покажчиків, щоб забезпечити більші тиражі, кращу друкарську базу, охопити більше актуальних тем науки і техніки.

Читацький актив був надійним помічником працівників відділу патентів у всіх справах і починаннях. У складі читацького активу у 1960 році було 65 користувачів — працівників підприємств, науково-дослідних інститутів та інших установ, а через 9 років читацький актив становив близько 150 осіб.

Активісти рецензували та редагували бібліографічні покажчики, виступали з доповідями та лекціями перед читачами, надавали консультації з патентного права винахідникам і раціоналізаторам, консультували бібліографів з питань поповнення каталогів, систематизації літератури тощо.

Важливу роль в активізації використання фонду патентної документації та підвищенні інтересу читачів до патентної літератури відіграла постанова Ради Міністрів СРСР від 14. 06. 1962 р. «Об улучшении охраны государственных интересов в области изобретательства и о дальнейшем улучшении изобретательства в СССР». На виконання цієї постанови на заводах, у конструкторських бюро та науково-дослідних інститутах створюються патентні підрозділи та служби інформації. На керівників підприємств науково-дослідних установ, проектних організацій покладалася обов'язки активно використовувати вітчизняні та зарубіжні фонди, що передплачують наукові бібліотеки.

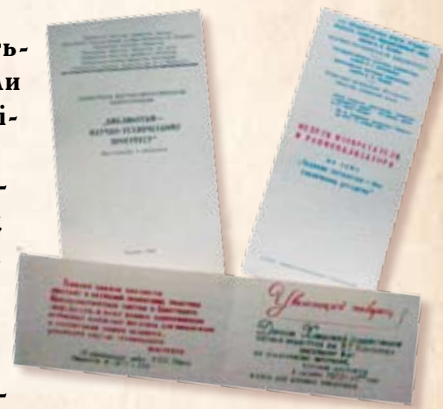
З 1962 року читацький попит на патентну і нормативно-технічну документацію значно підвищився. До бібліотеки прийшли нові читачі — патентознавці, інформатори, перекладачі, серед читачів зросла кількість винахідників і раціоналізаторів.

Відділ патентів активно співпрацює з Будинком техніки, Обласною радою Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів — наймасовішою громадською технічною організацією країни, з Харківським громадським університетом винахідництва та патентознавства, організованим у 1966 році. Слухачам університету систематично надається допомога в підготовці контрольних робіт, рецензуються дипломні роботи з патентознавства.

Для винахідників і раціоналізаторів спільно з ВТВР проводяться тижні технічної творчості, виїзні виставки для слухачів школи науково-технічної та винахідницької творчості молоді, республіканські тижні молодого новатора тощо.

Зростає кількість поданих заявок на винаходи та одержаних авторських свідоцтв і, як наслідок — зростає фонд описів винаходів до авторських свідоцтв та патентів ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Якщо у 1957 році фонд описів винаходів складав 72 тис. примірників, через десять років він збільшився майже в 5 разів.

У шістдесяті роки у державі набуває розвитку система науково-технічної інформації. З 1964 року ХДНБ ім. В. Г. Короленка стала

виконувати функції республіканського методичного центру з питань пропаганди технічної літератури. Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР 1967 року № 402 «О сети территориальных и отраслевых органов научно-технической информации», в Україні створюються міжгалузеві територіальні центри науково-технічної та економічної інформації і пропаганди у Харкові, Запоріжжі, Львові, Луганську, Одесі.

Відділ патентів ХДНБ ім. В. Г. Короленка координує свою роботу з Харківським центром науково-технічної та економічної інформації (ХЦНТЕІ). З метою розповсюдження інформації про патентні фонди відділ готує довідку «Фонд вітчизняних та іноземних описів винаходів Державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка», а ХЦНТЕІ редагує її та видає. Завідуюча відділом патентів І. С. Гончарова бере участь у семінарах, які організовує ХЦНТЕІ, а заступник директора ХЦНТЕІ Ю. Н. Кріуц читає лекції для патентознавців та винахідників-читачів Бібліотеки.

У листопаді 1968 року на підставі листа заступника міністра культури УРСР І. Т. Буланого відділ патентів передав ХЦНТЕІ 113040 одиниць описів винаходів країн СЕВ. А у вересні наступного року відділ патентів перейменовується у відділ технічної літератури.

Пріоритетним напрямком у діяльності Бібліотеки та відділу технічної літератури стає методичне забезпечення роботи бібліотек з популяризації науково-технічних та економічних знань шляхом пропаганди технічної та економічної літератури, сприяння розвитку науки та виробництва. Бібліотекам надаються усні та письмові консультації з питань організації фондів патентів та стандартів, ведення каталогів, організації передплати на патентні бюлетені та описи винаходів, обліку видачі патентних документів. За методичною допомогою до Бібліотеки звертались з різних міст республік Радянського Союзу. Досвід роботи відділу вивчали фахівці Всесоюзної патентно-технічної бібліотеки та Інституту патентної експертизи (Москва), Республіканської бібліотеки ім. КПРС (Київ), Республіканської бібліотеки Узбецької РСР, Публічної бібліотеки Академії наук УРСР, Одеської наукової бібліотеки ім. М. Горького, Республіканського патентного фонду Казахської РСР, Московського державного інституту культури, Белгородської, Луганської, Донецької, Черкаської, Полтавської, Хмельницької, Миколаївської та інших обласних бібліотек України.

Працівники відділу, виїжджаючи у відрядження, надавали методичну допомогу колегам з обласних бібліотек Донецька, Луганська, Запоріжжя, Полтави, Сум, Черкас, Кіровограда, Миколаєва, Дніпропетровська, Житомира, Івано-Франківська, Львова. Вивчався і розповсюджувався передовий досвід, аналізувалися плани та звіти технічних відділів, складалися огляди та методичні реко-

ментації для обласних бібліотек Чернігова, Вінниці, Хмельницького, рецензії на статті фахівців.

У центрі уваги було також питання розвитку професійної майстерності бібліотекарів, патентознавців. Працівники відділу технічної літератури читали лекції в Інституті культури для студентів зі спеціалізації «технічні бібліотеки», студентів Харківського філіалу Всесоюзного інституту патентознавства та на Центральних курсах підвищення кваліфікації керівних та інженерно-технічних робітників з питань патентознавства та винахідництва. Для студентів та курсантів у Бібліотеці організовувалися практичні заняття та навчально-виробнича практика. Працівники відділу виступали з доповідями на науково-практичних конференціях та семінарах, які організовувались спільно з ХЦНТЕІ, Обласною радою ВТВР.

Працівники відділу виступали з доповідями на науково-практичних конференціях та семінарах, які організовувались спільно з ХЦНТЕІ, Обласною радою ВТВР.

У 70-ті роки відділ технічної літератури поширює свою діяльність в інформаційному забезпеченні науково-технічного прогресу. Одним із засобів розповсюдження інформації були продовжувані видання «Новости технической литературы. Энергетика. Радиоэлектроника. Машиностроение». Це щоквартальне видання виходило у 1970 — 1980 рр. А також щоквартальне видання «Нова література з економіки, механізації і електрифікації сільського господарства», що видавалося протягом 1973 — 1980 рр. На допомогу винахідникам і раціоналізаторам різних галузей науки і виробництва готуються тематичні бібліографічні покажчики патентних документів: «Конвейеры» — 1970 — 1975 рр., «Электроэрозионная обработка металлов» — 1971 — 1980 рр., «Изобретатели — перерабатывающим отраслям агропрома» — 1980 — 1983 рр. та багато інших. Представники патентних служб підприємств та установ міста щомісяця відвідують читальний зал відділу, добираючи за своїми темами нові надходження вітчизняних описів винаходів для впровадження у виробництво або формування патентних фондів своїх установ для проведення наукових досліджень. «ВНИИОЧЕРМЕТ», наприклад, запровадив у виробництво 10 описів винаходів, які дали економічний ефект 850 тис. руб. Завод «Серп і молот» отримав 223450 руб. від впровадження описів винаходів, які були відібрані з нових надходжень відділу технічної літератури ХДНБ ім. В. Г. Короленка.)

Можна навести багато прикладів застосування описів винаходів абонентами патентної інформації з 78 установ Харкова. Тільки за чотири роки 9-ї п'ятирічки винахідниками та раціоналізаторами Харкова було впроваджено майже 239 тис. нововведень. Економічний ефект становив понад 280 млн. крб.

Л. Д. Гонтаренко Велозавод, бібліографічн. огляд літератури.

У координації з технічними бібліотеками та службами науково-технічної інформації відділ організовував виїзні дні інформації на підприємствах Виробничого об'єднання «Красная нить», Велозаводі, Управлінні південної залізниці.

Масовою пропагандою та інформацією за основними напрямками науково-технічного прогресу була охоплена значна частина промислових підприємств НДІ, КБ і вузів міста. На початку 1980-х років відділ технічної літератури мав 350 міських колективних абонементів. Завдяки співробітництву з ЦБС до технічної інформації долучалися підприємства та установи, що не мали у своїй структурі служб інформації та техніч-

*Красная нить
Асеева Л. Д.*

них бібліотек.

Масова пропаганда спрямовувалась на розв'язання кардинальних народногосподарських та науково-технічних завдань. З цією метою активізується виставкова робота: організуються постійно діючі виставки нових надходжень з щомісячною зміною експозиції, цикли виставок «На допомогу патентознавцю, винахіднику, раціоналізатору», «Винаходи, які впроваджені на підприємствах Харкова», «Машини та обладнання для важкої індустрії» (на основі фонду нормативно-технічної документації), «Патентна інформація та документація» (на допомогу слухачам ЦПК). Зростає кількість виїзних виставок з використанням кільцевої пошти. Оперативність і наочність книжкових виставок надзвичайно важливі умовах технічного прогресу при зростаючому потоці інформації, адже дозволяють поєднувати пропаганду літератури різних видів і років видання, хронологічно охоплювати всі періоди розвитку тієї чи іншої теми.

З метою налагодження інформування промислових підприємств про нові досягнення науки і техніки, щодо реалізації ЦКП посилювалися зв'язки відділу з технічними бібліотеками та патентними службами.

У просвітницьку діяльність відділу впроваджуються такі заходи, як тиждень спецвидів технічної літератури, вечір-зустріч із заслуженими винахідниками, ярмарок технічних ідей, день якості.

Значний ефект у патентно-інформаційному забезпеченні винахідницької діяльності мали тижні винахідника, що були випробувані на багатьох підприємствах Харкова. Для робітників та інженерів, винахідників і раціоналізаторів щодня протягом тижня проводилися великі тематичні перегляди описів винаходів, бібліографічні огляди літератури, читалися лекції з питань винахідництва.

Діяльність Бібліотеки в сімдесяті роки характеризується активним зростанням інформаційно-масового обслуговування та пропаганди здобутків науки і тех-

Аксенко О. О.,
ктн, автор
226 винаходів,
багато з яких
захищені па-
тентами США,
канади, Франції,
Японії, Німеч-
чини.

Бантюков Є. М.
ветеран
Укргазпрому,
Винахідник
СРСР, автор
265 винаходів.

ніки. Наукова популяризація та інформаційна діяльність стали дійсно масовими, охопили широкі верстви населення: науковців, фахівців, студентів, робітників.

У 1979 році у русі винахідників і раціоналізаторів брали участь понад 70 тисяч винахідників і раціоналізаторів. Визнанням їхніх заслуг стало встановлення наказом Президії Верховної Ради СРСР від 24 січня 1979 р. Дня винахідника і раціоналізатора.

Серед читачів Бібліотеки кількість винахідників і раціоналізаторів зростає. Працівники відділу технічної літератури — постійні помічники Обласної ради Товариства винахідників і раціоналізаторів — також стають членами ВТВР. Багато читачів того часу — це лауреати Виставки досягнень народного господарства, державних премій, заслужені винахідники СРСР. Дехто з них залишився з Бібліотекою і до сьогодні (

Новим напрямком у діяльності відділу на допомогу прискоренню науково-технічного прогресу у 80-ті роки стало бібліографічно-інформаційне забезпечення цільових комплексних програм — республіканських, регіональних, обласних.

Видача документів у читальному залі відділу технічної літератури збільшилася протягом 30 років майже в 40 разів, видача по міжбібліотечному абонементу — у 54 рази, кількість довідок — майже у 10 разів, консультацій — у 15 разів, що красномовно свідчить про глибину і масштаби діяльності відділу технічної літератури Бібліотеки з інформаційного забезпечення науково-технічного прогресу.

Колектив ВТЛ

Дунаєвський Л.
М. Винахідник
СРСР, патен-
тний повірений
України, автор
131 винахода.

О. І. Танько

БІБЛІОТЕКА ЗМІНЮЄ «ОБЛИЧЧЯ»

Макет бібліотечного комплексу.

У розвинутих країнах увага до будівництва бібліотек свідчить про авторитет цих соціальних інститутів у суспільстві. Там існує розуміння, що втіленням духовного та освітнього розвитку держави можуть стати тільки сучасно оснащені та укомплектовані відповідно до потреб користувачів бібліотеки. Тільки за таких умов книгозбірні можуть виконувати своє призначення — забезпечувати право громадян на доступ до інформації, зберігати культурне надбання нації. Адже тільки духовно багаті громадяни можуть матеріаль-

но збагатити свою державу. Постійне використання сучасними та майбутніми поколіннями бібліотечних фондів обумовлює особливі вимоги до проектування, будівництва та оснащення бібліотек.

У Харкові на початку 70-х років XX ст. будувалися нові мікрорайони, об'єкти побутового обслуговування і торгівлі, дитячі садки, школи, клуби, кінотеатри, цирк, театр опери і балету...

Розбудова ХДНБ ім. В. Г. Короленка обіцяла стати помітною подією в культурному житті не тільки Харкова, а й всієї країни. Адже

70 — 80-ті роки XX ст. відзначалися особливою увагою органів державної влади до будівництва бібліотек, оснащення їх засобами механізації та автоматизації. Преса того часу повідомляла про введення в експлуатацію нових бібліотечних будівель і цілих комплексів у республіках Радянського Союзу.

В Україні також поліпшилася матеріальна база багатьох бібліотечних установ. Нові або капітально відремонтовані приміщення одержали близько восьми тисяч бібліотек. Зводилися будівлі для Волинської, Запорізької, Житомирської, Кіровоградської, Ровенської, Сумської, Черкаської, Чернігівської обласних універсальних бібліотек, побудовано книгосховища та приміщення Державної республіканської бібліотеки ім. КПРС, Одеської державної наукової бібліотеки, 7 вузівських, 36 профспілкових, 15 науково-медичних бібліотек. Збільшила свою площу і ХДНБ ім. В. Г. Короленка, отримавши три корпуси нових будівель, у тому числі і книгосховища.

Наприкінці 1960-х років книжковий фонд Бібліотеки налічував понад 4 млн примірників. Книгозбірня працювала в складних умовах. Перевантаження кни-

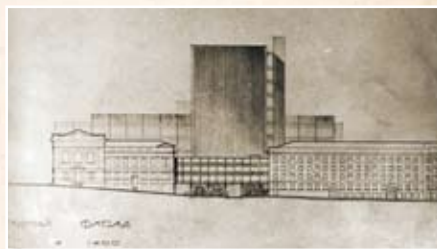
госховища, обмеженість читацьких приміщень ускладнювали обслуговування читачів. Щороку фонд Бібліотеки зростав на 70 — 80 тис. примірників. Книгосховище бекетовської будівлі площею біля 3000 кв. м було заповнене повністю. Всупереч вимогам протипожежної безпеки встановлювали додаткові стелажі, у тому числі і пересувні, на яких розмістили близько 800 тис. примірників.

Проте настав час, коли Бібліотека вичерпала всі ресурси вільних площ і опинилася перед нагальною необхідністю розширення приміщень. Протягом 1967 — 1969 рр. місцева влада виділила Бібліотеці 18 підвальних приміщень загальною площею 950,4 кв. м у житлових будинках центральної частини Харкова. Там розмістили понад 1 млн примірників книг, що на деякий час полегшило розміщення фонду, однак ускладнило умови його збереження. Зрозуміло, що підвали не були пристосовані для зберігання унікального бібліотечного фонду. Численні аварії комунікацій, випадки взламывання негативно вплинули на збереження видань кінця XIX — початку XX ст., іноземних газет, ізографіки, вітчизняних та іноземних журналів. Тому й досі перевірки фонду виявляють відсутні видання, втрачені під час зберігання у непристосованих приміщеннях. Непоправної шкоди завдали фонду численні аварії і навіть пожежа, що сталася в одному з підвалів.

Протягом 1968 — 1969 рр. була закладена основа майбутнього будівництва: в цілому виконане проектне завдання та кошторисно-фінансовий розрахунок будівельних робіт з урахуванням перспективного розвитку бібліотечного комплексу. Проектування здійснювалося на підставі планового завдання, затвердженого заступником міністра культури УРСР 12. 08.

*З рукопису
канд. архітектури
О. Ю. Лейбфрейда, 1986 р.*

Архітектурні креслення бібліотечного комплексу.

Будівництво службово-виробничого корпусу

Працівники Бібліотеки на будівництві нового фондосховища. Кінець 1970-х років

1968 р., рішень Харківського міськвиконкому від 11. 09. 1968 р. та від 26. 11. 1968 р., а також за результатами топо-геодезичних та інженерно-геологічних досліджень, що виконав у 1969 році інститут «Харківпроект».

Архітектурно-будівельну частину та робочий проект реконструкції бібліотеки виконав відділ «Харківпроекту» під керівництвом архітектора В. С. Донського. Автором проекту був молодий архітектор Ю. А. Вейцман, випускник Харківського інженерно-будівельного інституту. У розробці проекту також брали участь інженер-конструктор Г. М. Кононенко, інженери-сантехніки Л. І. Дудник, С. Л. Островська та інші. Фахівці вивчили досвід Всесоюзної державної бібліотеки ім. В. І. Леніна в Москві, питання механізації та автоматизації бібліотечних процесів, особливості інженерного обладнання, у тому числі. кондиціонування повітря тощо.

Ескізний проект академіка О. М. Бекетова 1939 року використати було неможливо, тому що на той час вздовж провулка Короленка вже було збудовано новий житловий будинок. Через це Генеральний план розвитку Бібліотеки розробили в напрямку Слюсарного провулка. Комплекс був спроектований на контрастному поєднанні старих і нових архітектурних форм. Фотографія макета майбутнього бібліотечного комплексу та його опис були надруковані в багатьох періодичних виданнях країни. За проектом I і II черги реконструкції ХДНБ ім. В. Г. Короленка у центрі кварталу мала височіти багатоповерхова вежа книгосховища. Вздовж Слюсарного провулка передбачалося спорудження великого читачького корпусу з окремим вестибюлем та входом. З двох боків бекетовської будівлі вздовж провулка Короленка було запроектовано читачький корпус та службово-виробничий — між бекетовським та новим книгосховищем. Усі корпуси складали єдину технологічну лінію обслуговування читачів з механізованою подачею книг до читальних залів і з'єднувалися переходами. Ділянка під забудівлю мала площу 0,8423 га. Її межами були внутрішній квартальний простір житлового будинку з півдня, провулок Короленка — із заходу, провулок Слюсарний — зі сходу.

У тому ж 1969 році почалася розробка техно-робочого проекту I черги реконструкції, що передбачала забудівлю ділянки трьома різнофункціональними об'єктами — 12-поверховим книгосховищем (будівельним об'ємом 33309 куб. м та корисною площею 10080,3 кв. м), п'ятиповерховим службово-виробничим корпусом (об'ємом 6793 куб. м, площею 2000,3 кв. м) та двоповерховим читачьким

корпусом (об'ємом 3955 куб. м, площею 580 кв. м). На території забудови проектувалися під'їзди, підходи та завантажувальна площа. Вільну від забудови ділянку передбачалося озеленити й упорядкувати малими архітектурними формами.

Введення в дію цих об'єктів мало на меті не тільки набагато розширити корисну площу Бібліотеки, а й забезпечити механізацію подачі книг зі сховища, створити штучний мікроклімат відповідно до вимог зберігання бібліотечного фонду, покращити умови праці та відпочинку численних читачів і персоналу книгозбірні.

У січні 1971 року розпочалися підготовчі будівельні роботи, одночасно вирішувалися питання щодо документації, фінансування, обладнання тощо і у березні нарешті почалося риття котловини під книгосховище. Роботи, передбачені проектом, планували завершити у 1975 році. Однак бібліотечний довгобуд тривав майже десять років. Його причини різні — тут і часті зміни прорабів, генпідрядників (спочатку трест «Житлобуд — 2», потім «Житлобуд — 1»), і неосвоєння виділених Міністерством культури УРСР коштів — у 1973 — 1975 рр. будівельники навіть відмовлялися від

них (потім це призвело до недостатності фінансування), і перебої з постачанням будматеріалів та обладнання, їхня незадовільна якість тощо. Термінів не дотримувалися також через недоліки проекту, що виправлялися в ході будівництва. Якість самих будівельних робіт залишала бажати кращого. Об'єкт відвідували численні рейдові бригади у складі посадовців, фахівців, журналістів з метою контролю за будівництвом. За результатами рейдів-перевірок у пресі з'являлися статті, в яких йшлося про невиконання плану та недоліки, а також про чергові зобов'язання вчасно та якісно завершити будівництво. Терміни здачі об'єкту переносилися з року в рік. А численні читачі чекали покращення умов у Бібліотеці. Наводимо інтерв'ю з відвідувачами ХДНБ ім. В. Г. Короленка, надруковані «Вечірнім Харковом» у 1972 році.

Б. В. Черняев, студент механіко-математичного факультету ХДУ: «Нерідко доводиться довго чекати, доки пощастить зайняти місце за столом у залі. Черги великі. Тепер он скільки вчиться молоді — заочники, вечірники, студенти стаціонару. Інколи я особисто не потрапляю до залу. Доки достоїшся, ніколи вже й читати».

О. В. Богатирьов, слухач заочного відділення інституту громадського харчування: «У четвер і неділю найскладніше потрапити до залу. Чому? Студентів

найбільше у ці дні. Я помічав кілька разів. В інші дні — теж... Отож будівельникам наші ширі побажання високих темпів».

А. В. Косицин, студент ХІРЕ: «Вчуся на четвертому курсі. Протягом трьох років користуюсь послугами Бібліотеки. Відчутною стала перевантаженість всіх ділянок бібліотечного обслуговування. Поки що відсутня механізація в подачі книг. Цю нелегку роботу люди виконують вручну. Хіба ж вони спроможні швидко обслужити 800, а то й 1000 читачів?».

Протягом всього будівельного періоду колектив Бібліотеки брав безпосередню участь у будівництві, починаючи із закладки фундаменту до внутрішніх робіт та упорядкування території. Під час комсомольських суботників будівельникам допомагали не лише працівники ХДНБ ім. В. Г. Короленка, а й бібліотекарі Харкова та студенти вузів. Питання будівництва розглядалися на засіданнях ради завідувачів відділів при директорі ХДНБ. Директор Бібліотеки Н. Х. Семененко постійно інформувала колектив про хід будівельних робіт та численні проблеми, що виникали. На жаль, їх було забагато.

Нарешті 29 грудня 1980 року голова державної комісії начальник Управління капітального будівництва Міністерства культури УРСР підписав акт про завершення будівництва комплексу для ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Тоді ж були офіційно прийняті в експлуатацію двоповерховий читацький і п'ятиповерховий службово-виробничий корпуси. Відбулися урочисті збори з врученням символічного ключа від новобудови, звучали слова подяки всім, хто був причетний до будівництва. Попереду була сила-силенна планів та сподівань якнайскоріше піднести роботу на новий рівень.

Але незабаром з'ясувалося, що радість колективу й численних читачів Бібліотеки була передчасною. Виявилася безліч істотних недоліків: недоробки, неякісно виконані роботи, через які новобудову неможливо було ввести в дію. Перелік будівельних недоліків складався з 124 позицій. Найголовнішими були: «Не закінчено монтаж обладнання і пуско-налагоджувальні роботи протипожежної системи, паркетна підлога у читальних залах настелена з порушенням елементарних правил і вийшла з ладу ще до того, як туди прийшли перші читачі; протікають трубопроводи у підвальних приміщеннях, де змонтовано технологічне обладнання, через що воно вже заливається водою. У багатоповерховому книгосховищі не закінчено фарбування стін в головних приміщеннях; не зроблено протикорозійний захист металевих конструкцій, і вони покрились іржею; у книгосховищі і читацькому корпусі немає жодного справного вікна, не закінчено монтаж обладнання санвузлів; не завершено роботи з теплофікації і кондиціювання корпусів, з цієї причини неможливо своєчасно почати зимове опалення приміщень; не повністю змонтовано ліфти; в окремих місцях ще не закінчено покрівлю і не встановлено її парпетну огорожу».

На початку 1981 року в газеті «Вечірній Харків» у публікації П. Возненка «Неоплачені векселі» було названо керівників, відповідальних за таку «якість»

будівництва і розповідалося, що після пред'явлення претензій вони швиденько надіслали Бібліотеці гарантійні листи із зобов'язанням виправити всі недоліки протягом двох місяців. Однак після цього будівельників ніхто на об'єкті так і не побачив, тим більше, що після підписання акта про завершення будівництва всі гроші з рахунку замовника були негайно зняті.

Ось така, майже детективна історія сталася із завершенням бібліотечного довгобуду, що коштував державі понад 2,5 млн крб і майже до кінця 1981 року так і не став повністю до ладу.

Негативно вплинуло на технічний стан корпусів бібліотечного комплексу порушення послідовності їх будівництва. За проектом п'ятиповерховий службово-виробничий корпус передбачалося будувати після висотного книгосховища, а зробили навпаки. Це спричинило нерівномірне осідання фундаментів і появу тріщин у стінах службового корпусу. Стан будівель також погіршився, коли прокладали шляхові тупикові тунелі Салтівської лінії метро (1979 – 1980 рр.), чого не передбачали проектанти. Від цього з'явилися тріщини навіть у бетонівській будівлі, для ліквідації яких було проведено капітальний ремонт. За проектом фасад книгосховища мав оздоблюватися теразитовою штукатуркою з мармуровою крихтою, однак у ході будівництва з міркувань економії вирішили облицьовувати плитами з інкерманського каменя-вапняка. Виконали ці роботи також неякісно і згодом на окремих ділянках плити стали обрушуватися.

Архітектурно-художнє вирішення проекту оцінювалося неоднозначно. Фахівці критикували грубе вторгнення в історичну забудову центру міста крупномасштабної споруди книгосховища, що пригнічує своїм об'ємом. Архітектори вважали, що цей недолік необхідно врахувати під час реалізації II черги реконструкції.

Керівництво і колектив Бібліотеки доклали багато зусиль, щоб довести нові корпуси та обладнання до робочого стану, однак і до сьогодні будівельні негаразди нагадують про себе.

В цілому поступове, в міру ліквідації недоробок, введення в експлуатацію нових приміщень суттєво покращило умови роботи Бібліотеки. На додаткових 12730 кв. м корисної площі раціонально розмістилися книжкові скарби та стало можливим їхнє правильне зберігання. Читачів обслуговували в 13 спеціалізованих читальних залах.

Збудоване в центрі ділянки 13-поверхове книгосховище заввишки 76 м встановлене на монолітній залізобетонній плиті. Конструкції вежі виготовлені зі збірних залізобетонних елементів з облаштуванням міжповерхових перекриттів через 4,8 м по висоті. На кожному поверсі розміщені два яруси металевих стелажів

для книг. Книгосховище розміщено на 11-ти поверхах — з другого по 12-й. 13-й поверх — технічний. Загальна корисна площа нового книгосховища становить 7340 кв. м. На першому поверсі розмістився відділ друку, палітурня, генеральний каталог. Поверхи книгосховища з'єднуються сходами та пасажирським і вантажним ліфтами, діють вертикальний підйомник, пристрої для подачі літератури та читачьких вимог до читального залу, система кондиціонування повітря, протипожежне та радіотрансляційне обладнання.

Освоєння нового книгосховища, розрахованого на 4 млн томів, почалося у січні 1982 року і тривало п'ять років од-

ночасно з ліквідацією недоробок. Протягом цього часу Бібліотека не припиняла обслуговувати читачів.

У п'ятиповерховому службовому корпусі розмістилися відділ міжбібліотечного абонементу, генеральний каталог, «червоний куток», згодом переведені в інші приміщення, та відділи комплектування, обробки, систематизації, науково-методичний, рідкісної книги. У двоповерховому читачькому корпусі отримали «постійну прописку» відділи іноземної та технічної літератури, відділ мистецтв, довідковий. У читальних залах спеціалізованих відділів кількість посадкових місць збільшилась до 100, зросла площа службових приміщень.

У середині 80-х років XX ст. авторитетні фахівці-архітектори та науковці, які були основними читачами ХДНБ ім. В. Г. Короленка, вважали за необхідне порушити питання щодо реалізації II черги реконструкції. Книгозбірня в той час щороку одержувала 180 — 200 тис. примірників нових надходжень, існувала невідповідність між багатомільйонним фондом та невеликою загальною кількістю місць у читальних залах, відсутність місткого лекційного залу погіршувала умови проведення просвітницьких та наукових заходів.

На жаль, тоді питання II черги реконструкції так і не було вирішене, а сьогодні вільної території, передбаченої Генпланом 1968 року для II черги розширення Бібліотеки, вже немає. Якщо в Одесі нове книгосховище Державної наукової бібліотеки було збудоване в 1985 році на земельній ділянці, яку колись (!) подарував її попечитель граф М. М. Толстой, то для Харкова рішення Президії

Харківської міськради від 26. 10. 1926 р. щодо закріплення за ХДНБ ім. В. Г. Короленка території до Слюсарного провулка, на жаль, не стало підставою подбати про майбутнє унікальної книгозбірні, яка обслуговує насамперед харків'ян та жителів області, і є однією з найбільших у Європі.

До речі, у 60-х роках минулого сторіччя обговорювалася можливість будівництва бібліотечних корпусів на протилежному боці вулиці Короленка — там, де зараз глибочить сумнозвісна котловина. Ця «чорна пляма» в історичному центрі, що є постійною загрозою для навколишніх будівель і передусім для ХДНБ ім. В. Г. Короленка, надовго запам'ятається харків'янам і гостям міста як свідчення недалекоглядності чиновників, які це допустили.

Сьогодні споруда ХДНБ ім. В. Г. Короленка стала одним із символів Харкова. Місто вже неможливо уявити без башти книгосховища, з даху якої відкривається неосяжна панорама першої столиці України. Бібліотека змінила своє «обличчя», змінила вигляд центру міста, однак не змінила свого призначення — бути храмом збереженого часу, щоб кожен міг приєднатися до цієї сталості і стати її часткою.

ЕПОХА ТРЕТЯ

Часи незалежності

В. В. Мирошнікова

БІБЛІОТЕКА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ

У бібліотечній системі будь-якої держави головну роль відіграють національні бібліотеки. Зараз вони існують у кожній розвиненій країні. Іноді у своїй назві такі бібліотеки навіть не мають слова «національна», наприклад: Бібліотека Конгресу США або Александрійська бібліотека (Александрія) в Єгипті, чи Королівська бібліотека у Нідерландах. Усі ці установи є головними бібліотеками своїх держав і, так само, як і бібліотечні установи з офіційним національним статусом, виконують певну місію задля наукового і суспільного розвитку як своєї країни в цілому, так і бібліотечної справи в ній.

Александрійська бібліотека, Єгипет.

Національна бібліотека Білорусі.

Діяльність національних бібліотек як значущий фактор інформаційного розвитку людства є настільки важливою, що визначена міжнародними актами, зокрема стандартом ЮНЕСКО «Національні бібліотеки, керівні принципи», низкою національних законів: про культуру, бібліотечну справу, видавничу діяльність та іншими. Це свідчить про високу оцінку світовою спільнотою значення бібліотек і бібліотечних систем для суспільства. Недарма керівники багатьох держав прагнуть залишити по собі пам'ять саме у бібліотечних спорудах загальнодержавного значення. Згадаймо нову будівлю Національної бібліотеки Франції у Парижі, яку відносять до 100 чудес сучасної архітектури. Споруда має чотири висотних башти, які нагадують розкриті книги, і зведена за підтримки президента Франсуа Міттерана. Ще дивовижніший проект нещодавно реалізував президент Республіки Білорусь Олександр Лукашенко. Нова будівля національної бібліотеки цієї країни вже одержала назву «Діамант знання», адже нагадує блискучий огранований кристал. Александрійську бібліотеку

в Єгипті взагалі створювали «усім світом». У фінансуванні її будівництва брали участь понад 30 країн.

Частіше за все держава має лише одну національну бібліотеку. Але національні бібліотеки великих країн внаслідок багатьох причин часто не в змозі самостійно забезпечити вирішення тих надто складних завдань, які мають виконувати. Тому їхні певні функції доволі часто перебирають на себе інші потужні бібліотеки. Саме таку ситуацію спостерігаємо в найбільшій за площею країні світу — Росії, де функції національної виконують Російська національна бібліотека в Санкт-Петербурзі і Російська державна бібліотека в Москві. За радянських часів ці книгозбірні були відомі як Державна бібліотека ім. В. І. Леніна, у просторіччі «Ленінка», та Державна публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна («Салтиковка»).

Національна бібліотека Франції

Оскільки Україна є однією з найбільших країн Європи, її бібліотечна система також досить розгалужена. Зараз статус національних у нашій країні мають сім бібліотек: Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського (НАНУ, Київ), Національна парламентська бібліотека України (Київ), Національна бібліотека для дітей (Київ), Національна історична бібліотека України (Київ), Національна медична наукова бібліотека України (Київ), Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (НАНУ), Одеська національна орден Дружби народів наукова бібліотека ім. М. Горького. Ці бібліотеки виконують певні завдання, важливі для розвитку бібліотечної справи усєї країни відповідно до профілю своєї діяльності.

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського

За значенням і внеском у розвиток національної бібліотечної системи цим бібліотекам не поступаються, визначені у Законі про бібліотечну справу України, шість державних бібліотек. Серед них найзначущою і найпотужнішою, безумовно, є Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, друга

за обсягом фондів бібліотека України після Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, одна з найбільших бібліотек Європи. Де-факто вона має усі

Державна публічна бібліотека
ім. М. Є. Салтикова-Щедріна. Москва

Харківська державна наукова бібліотека імені
Володимира Короленка

ознаки установи національного рівня. Світова бібліотечна спільнота вважає, що головними завданнями національних бібліотек є збирання, збереження і надання у користування найбільш повного фонду друкованих і електронних видань, що виготовлені у країні, а також кращих зарубіжних видань. Але головний секрет їх значущості полягає в тому, що бібліотеки національного рівня у першу чергу мають зберігати повний комплект видань, які були створені на теренах держави. Це досягається завдяки існуванню системи так званого обов'язкового примірника, що надходить до бібліотек загальнодержавного рівня, в українських реаліях — національних і державних. Це — книги, брошури, журнали, ноти, карти, видання на електронних та інших носіях інформації, які бібліотеки-одержувачі мають зберігати «вічно». Функцію вічного зберігання у бібліотеках називають архівною або меморіальною. Завдяки цьому бібліотеки національного значення збереігають пам'ять поколінь. Вони беруть участь у всесвітній програмі «Пам'ять світу», створеній в 1992 році Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Семимільйонний фонд ХДНБ ім. В. Г. Короленка є надбанням українського народу, вагомою складовою частиною національного інформаційно-бібліотечного

фонду держави і належить всесвітній культурі. Бібліотека одержує обов'язковий примірник. Особливо цінні та рідкісні видання і колекції, що тут зберігаються, включені до Державного реєстру національного культурного надбання народу України, а її архівні документи входять до складу Національного архівного фонду України. Тобто Бібліотека є повноправним учасником програми ЮНЕСКО.

Зараз у фонді рідкісних, цінних видань і рукописів при науково-дослідному відділі книгознавства, колекції рідкісних видань та рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка зберігається майже 64 тисячі пам'яток писемності та друку. Тут наявні майже усі види рідкісних видань, які містяться у фондах провідних бібліотек світу. Насамперед це інкунабули — книги, видані в Європі в період від початку книгодрукування до 1 січня 1501 року. У світі їх дуже мало, бо тиражі першодруків не перевищували 300 примірників, а часто були й значно меншими. Тому ХДНБ ім. Короленко по праву пишається знаменитою «Книгою хронік» Х. Шеделя, виданою у Нюрнберзі у 1493 році. Книга відома не лише своїми гігантськими розмірами. Її автор був одним з найосвіченіших людей свого часу, багато мандрував, а під час підготовки твору користувався працями античних авторів і учених епохи Відродження, а також спогадами очевидців подій і власними спостереженнями. Тому хроніку, яка містить близько двох тисяч ілюстрацій, можна вважати першою ілюстрованою енциклопедією всесвітньої історії і географії. Серед інших шедеврів першодруків у ХДНБ зберігаються також «Твори» Августина Аврелія (Базель, 1494 — 1495), перше видання поеми давньогрецького поета Аполлонія Родоського «Аргонавтика» (Флоренція, 1496), відома сатирична поема німецького письменника-гуманіста Себастьяна Бранта «Корабель дурнів» у тогочасному латинському перекладі (Базель, 1498). Особливу цінність їй надають ілюстрації Альбрехта Дюрера. (Илл.), геніального німецького живописця і графіка епохи західноєвропейського Ренесансу.

Ірмологій. Ворожба Сумська, 1736. Рукопис.

Брант С. Корабель дурнів Базель, 1498. Гравюра А. Дюрера. З колекції інкунабул.

Не менш вагомою є й колекція палеотипів, друкованих книг, виданих протягом п'ятдесяти років у XVI ст. (1501 – 1551 рр.). Серед них – твори видатного гуманіста часів Відродження Еразма Роттердамського, якого сучасники називали одним з «очей Німеччини», міланського єпископа Амвросія Медіоланського, одного з великих латинських учителів церкви, який суттєво впливав на політичні події свого часу і був удостоєний причислення до ліку святих.

Нещодавно у США вийшла книга «Тисяча років – тисяча людей», яка містить список осіб, котрі, на думку громадськості, істотно вплинули на розвиток людства. Знаменно, що на першому місті опинився винахідник книгодрукування Іоганн Гутенберг, котрий фактично спричинив другу після появи писемності інформаційну революцію. Безсумнівно, що наша цивілізація багато в чому є результатом багатовікового розвитку саме книгодрукування. А життя сучасного суспільства, як і раніше, не можна уявити без книг, незважаючи на бурхливий розвиток Інтернету.

Найдавнішою інкунабулою, що зберігається у ХДНБ ім. В. Г. Короленка,

є Біблія, видана латиною в Нюрнберзі у 1475 році. До книг, надрукованих у друкарні Гутенберга, вона не належить. Україна, на жаль, взагалі не має жодного примірника з друкарні винахідника книгодрукування. Але ця інкунабула, так само, як і інші першодруки та знамениті діаманти і картини, має власну історію. Під час боїв Червоної Армії з військами Пілсудського в Житомері було зруйновано бібліотеку місцевого костьола. Книги з цієї бібліотеки потрапили до рук місцевих жителів, які використовували їх у власних побутових потребах. Унікальну Біблію без оправи і багатьох сторінок в 1924 році придбали батько і син Оббаріуси на житомирському базарі. Крамар, який володів раритетом, використовував його як папір для самокруток. Він погодився обміняти книгу на два річні комплекти часопису «Нива». Але на цьому пригоди Біблії не завершилися. Під час окупації Харкова Оббаріуси як надзвичайну коштовність поклали книгу в скриню і закопали у садку. Під бомбардуванням, намагаючись врятувати фоліант, загинув голова родини Іван Васильович Оббаріус. А до ХДНБ ім. В. Г. Короленка це видання потрапило у 1985 році як подарунок від сім'ї Оббаріусів. Запропонував зробити такий дарунок родич Оббаріусів відомий український мистецтвознавець

Апостол. Львів, 1574. Друкар Іван Федорович

П. М. Жолтовський, колишній завідувач відділу стародруків Музею українського мистецтва, закритого у 1933 році.

Окрім першодруків та інших рідкісних видань, фонди Бібліотека містять багато унікальних колекцій. Серед них найцікавішими є нотні та картографічні видання.

Фонд нотних документів формувався з 1902 року і зараз нараховує близько 105 тисяч примірників. На першому етапі його поповненню сприяли бібліотеки музичних товариств і консерваторій Москви, Санкт-Петербурга, Києва і Тіфліса (Тбілісі), потужні російські видавці і продавці нотних видань М. П. Беляєв і П. І. Юргенсен. Надходили подарунки від зарубіжних видавництв Берліна, Лейпцига, Штутгардта, а також від приватних осіб. Були одержані ноти від композитора та музичного критика Ц. Кюї, Л. Шестакової, сестри композитора М. І. Глінки, М. П. Чайковського, брата П. І. Чайковського, композиторів А. Т. Гречанінова, С. М. Майкапара та багатьох інших. У фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка зберігаються унікальні нотні видання відомих наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. видавництв Степловського, Гутхейля, «Бессель і К^о», українського нотовидавця В. Іздіківського, який спеціалізувався виключно на випуску нотних творів українських і польських композиторів,

Протягом 1918 – 1934 рр. Харків, тогочасна столиця України, був центром її музичного життя. Тут розпочалася діяльність українських композиторів В. Барабашова, В. Борисова, З. Заграничного, Д. Клебанова, Н. Коляди, Ю. Мейтуса, В. Нахабіна, М. Тица, які підтримували зв'язки з Бібліотекою. У Харкові навчався (у 1910 – 1924 рр.) і розпочав композиторську діяльність Ісаак Йосипович Дунаєвський. У 1921 році в Бібліотеці відбулася перша

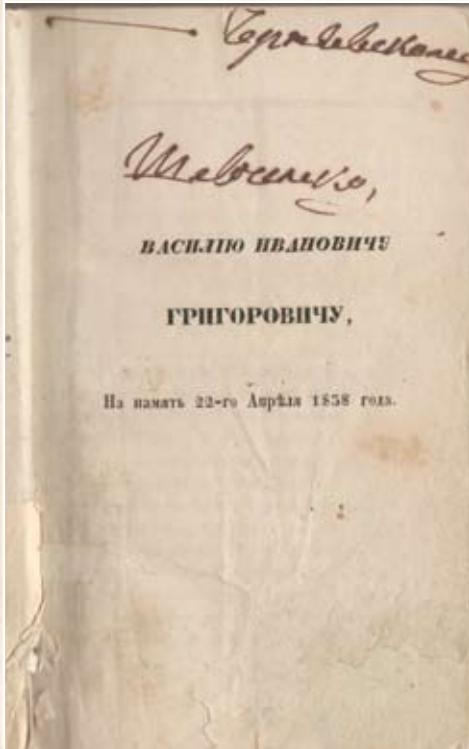
Автограф Мелетія Смотрицького на книзі «Житія святих», Кельн, 1616.

«музична виставка», де молодий композитор виступав з виконанням власних фортепіанних та вокальних творів. У великому читальному залі на вечорах «музичного читання», «пісні та музики» Дунаєвський неодноразово акомпанував акторам та співакам, виступав у складі інструментальних ансамблів.

Колекція нотних видань ХДНБ ім. В. Г. Короленка містить і дуже рідкісні видання, а також автографи. Її гордістю є рукописи українських та російських ірмоліїв (збірок ірмосів православного богослужіння ХVІ – ХІХ ст.), октоїв (збірки православних пісень для 8 голосів), видання з автографами, та дарчими

написами композиторів Ф. Ф. Богданова, О. Т. Гречанінова, В. І. Сокальського, священиків В. Лебедева (автора збірки пісень для шкільних хорів, 1902 року) та М. Матвєєвича (укладача збірки хорів, 1914 року). Є ноти з автографами Еміля Гігельса та Ріхарда Штрауса.

Фонд картографічних видань ХДНБ ім. В. Г. Короленка є одним із потужніших

Автогр Т. Г. Шевченка-дарч напис
Р. І. Чернявському

аналогічних зібрань у бібліотеках України. Його обсяг дорівнює 4504 примірників видань XVIII — початку ХХІ ст. — вітчизняних та іноземних, різних за тематикою, призначенням, територіальним охопленням, поліграфічним оформленням; одноаркушевих та багатоаркушевих карт, планів та картосхем, одностомних та багатостомних атласів тощо.

Старовинні картографічні видання — нескінченне джерело цікавих фактів і свідoctв про минувшину. Щоб упевнитися в цьому, достатньо взяти до рук кілька старовинних карт або планів міст, що зберігаються у ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Ось, наприклад, «Подробный атлас Российской Империи с планами главных городов» (Санкт-Петербург, 1876). Видання містить «Карту Европейской Империи», «Карту Европейской России с разделением на губернии», гідрографічну, кліматичну, етнографічну карти; карти промисловості, залізниць, окремих губерній, зокрема, Харківської губернії з планом Харкова.

Любителі воєнної історії дізнаються багато цікавого з «Карти театра войны России против турок 1828 г. » (Санкт-Петербург, 1828), створеної визначним російським картографом, географом, математиком, офіцером Генерального штабу О. І. Максимовичем.

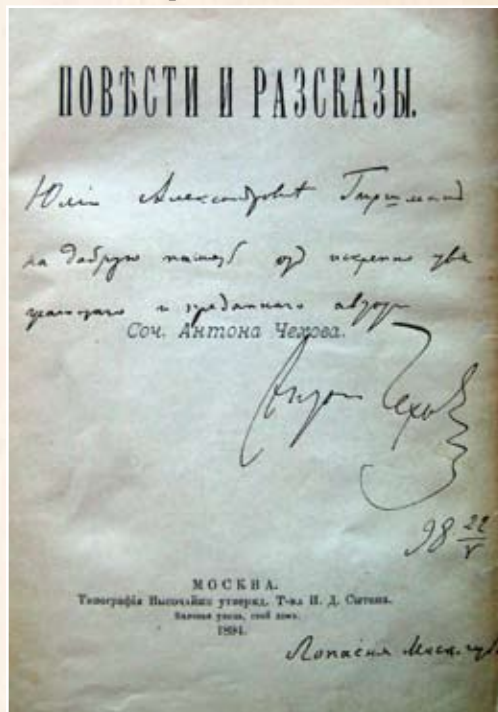
А старовинні плани міст? Саме вони зберігають пам'ять про світ, якого давно немає, який під впливом

часу неухильно змінюється, бо жорстокі війни, революційні події та й, на жаль, людське невігластво залишають глибокі шрами на теренах міської культури, від побуту до архітектури. Видання «Изъяснение плана С. -Петербурга, гравированного в 1853 году» (СПб., 1853) містить перелік різних частин міста, островів, річок та каналів, мостів, площ, вулиць, монументів, церковних будівель, палаців, ще не спотворених дією часу. План доповнює «Атлас тридцати частей С. -Петербурга с подробным изложением набережных, улиц, переулков, казенных и обывательских домов» (1840). В атласі зазначені не лише вулиці та споруди міста, до річі, із зазначенням кількості поверхів, матеріалу, з якого вони побудовані; можна дізнатися навіть про прізвища і звання домовласників. А чи не цікаво подивитися

на плани Єрусалима або Лондона XIX ст., де графічно зображені усі тогочасні споруди та будівлі?

Отже, кожна національна бібліотека є загальнонаціональним книгосховищем найбільш повного зібрання вітчизняних і науково вагомих зарубіжних документів, а також шедеврів книгодрукування. При цьому ці установи є гарантами безпеки і збереженості своїх фондів. Це означає не лише запобігання крадіжкам і псуванню, а й підтримання задовільного фізичного стану оригіналів видань на різних носіях інформації за допомогою використання складних технологій консервації паперу, створення мікрофільмів і цифрових копій видань. Таким чином оригінали виводяться з обслуговування, а замість них читачам видаються копії. І саме тому обмежується ксерокопіювання, яке руйнує папір. Задля цього в ХДНБ ім. В. Г. Короленка створена чітка система дозволу на ксерокопіювання, фотографування і створення мікрокопій паперових видань. У межах Державної програми збереження бібліотечних та архівних фондів у Бібліотеці діє нещодавно організований Центр консервації і репродукування, який має опрацьовувати не лише видання, що зберігаються в книгозбірні. Центр також покликаний рятувати рідкісні і цінні видання з колекцій бібліотек Східної України. Тобто створені умови для використання сучасних технологій у збереженні фондів за зразком бібліотек розвинених країн.

Будь-яка національна бібліотека має бути онлайновим центром каталогізації, який надає методичну і практичну допомогу іншим бібліотекам у створенні електронних каталогів, зведених каталогів, конверсії, тобто переведенні карткових каталогів у цифрову форму. Звісно, це можливо лише у випадку, коли бібліотека має досвід роботи за новітніми технологіями. Саме такий досвід має ХДНБ ім. В. Г. Короленка — визнаний центр каталогізації в Україні. У період впровадження нових інформаційних технологій Бібліотека почала досить впевнено створювати проблемно орієнтовані, тематичні, фактографічні, лінгвістичні та інші бази даних, які мають стати основою для кваліфікованого ведення електронних каталогів. Першою в Україні ХДНБ ім. В. Г. Короленка запровадила так звані авторитетні файли — стандарти каталогізації за певними напрямками, які у майбутньому дозволять Україні увійти до системи Міжнародного авторитетного файлу — невід'ємної умови входження бібліотек до світового інформаційного простору. Зараз Бібліотека працює над реалізацією проектів

Автограф А. П. Чехова-дарч. напис Ю. О. Гіриман, дружині видатного лікаря-офтальмолога Л. Л. Гіримана

«Авторитетний файл найменувань колективного автора», «Авторитетний файл предметних рубрик», «Авторитетний файл індивідуального автора».

Однією з найважливіших функцій національних бібліотек є створення національної бібліографії, тобто переліку видань, що вийшли на території держави. Національна бібліографія має два напрямки. Поточну реєстрацію виконує Книжкова палата України, а бібліотеки національного рівня видають покажчики — переліки видань, надрукованих до створення цієї установи, тобто до червня 1927 року. Такі покажчики називають ретроспективними. Отже, в межах створення системи ретроспективних покажчиків національної бібліографії ХДНБ ім. В. Г. Короленка на основі плідного наукового пошуку підготувала низку покажчиків: «Українські періодичні видання у фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Випуск 1: Журнали (1816 — 1917)»; «Українські періодичні видання у фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Випуск 2: Журнали (1918 — 1923)»; «Українська преса у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Випуск 1. Газети» та інші.

Поряд з цим Бібліотека є центром міжнародного книгообміну — отримує від іноземних бібліотек потрібну літературу в обмін на українські видання, а також діє як регіональний центр міжбібліотечного абонементу, тобто до неї направляються замовлення від користувачів бібліотек Полтавської, Сумської і Харківської областей, якщо там потрібні видання відсутні. Найчастіше ці замовлення стосуються мало використовуваної літератури. У бібліотеках обласного і районного рівнів такі видання списуються, бо на їхнє утримання, а це не дешеве задоволення, недоцільно використовувати кошти. Але час від часу такі видання комусь стають потрібними. Для цього в державі створена система депозитарного зберігання. ХДНБ ім. В. Г. Короленка є одним з таких депозитаріїв. Книгозбірня зобов'язана зберігати обмежену кількість примірників, які мають вилучати інші бібліотеки, і надавати їх у користування.

Більшість читачів, яким до рук потрапило це видання, напевне здивується, дізнавшись про існування повноправних наукових дисциплін «бібліотекознавство», «бібліографознавство» і «книгознавство». Проте історія їх становлення і розвитку нараховує не одне століття. Саме національні бібліотеки є центрами науково-дослідної діяльності в цих галузях. Недарма у структурі ХДНБ ім. В. Г.

Короленка виокремлені відділи науково-дослідної роботи з питань бібліотекознавства і книгознавства. Саме в цих підрозділах здійснюються самостійні наукові дослідження, а також координуються зусилля з іншими відділами. У результаті Бібліотека є одним з найпотужніших наукових центрів держави, чії наукові розвідки значно сприяють розвитку бібліотечній теорії і практики в Україні.

На основі наукових досліджень і власного інноваційного досвіду ХДНБ ім. В. Г. Короленка позитивно впливає на діяльність інших книгозбірень України, у першу чергу Дніпропетровської, Донецької, Луганської, Полтавської, Сумської і Харківської областей. У стінах Бібліотеки систематично проводяться бібліотекознавчі науково-практичні конференції, семінари, практикуми, організуються стажування бібліотекарів, готуються різноманітні методичні матеріали. Схвальні відгуки отримують численні публікації короленківців у професійній пресі. Бібліотечним працівникам надаються консультації. До того ж науково-методичний відділ Бібліотеки став одним з флагманів використання Інтернет-технологій у методичній допомозі бібліотекарям. Сайт ХДНБ ім. В. Г. Короленка містить розділи «Колегам бібліотекарям» з довідковою бібліотечною службою «Дистанційне консультування», блоги «Методист бібліотеки», «Про лідерство», які користуються популярністю не лише в Україні, а й за її межами.

Отже, Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, безумовно, є повноцінним членом «клубу» національних бібліотек України. Зміст її роботи повністю відповідає «Положенню про національний заклад (установу) України». Заклад має «загальнодержавне і міжнародне визнання результатів діяльності». Про це свідчать численні міжнародні зв'язки. Бібліотека бере активну участь у розробці і практичній реалізації найважливіших державних програм у гуманітарній сфері як за вимогами Міністерства культури України, так і з власної ініціативи. Серед працівників установи багато фахівців, які користуються авторитетом не лише в Україні, а й за її межами. Розвиток окремих напрямків діяльності книгозбірні має усі ознаки професійних шкіл, зокрема в галузі каталогізації і краєзнавства.

В. В. Істоміна
БІБЛІОТЕКА І СВІТ

*Без пристрасті до книжки людині недоступні
культура
сучасного світу, інтелектуальне і емоційне
вдосконалення.*

В. Сухомлинський

ХДНБ ім. В. Г. Короленка підтримувала та розвивала зв'язки із закладами культури за кордоном протягом всього часу свого існування, але саме після набуття Україною незалежності міжнародні відносини значно активізувалися. Після розпаду СРСР, коли впала «залізна завіса» й інформація із західних країн лавиною обрушилася на пострадянський простір, з'явилися абсолютно нові форми міжнародної співпраці, у тому числі і в бібліотечній справі.

Зникли перепони для налагодження прямих взаємовідносин з урядовими та суспільними організаціями зарубіжних країн. Бібліотека з 1994 року плідно співпрацює зі своїми колегами з Канади, Німеччини, Австрії, Франції, Польщі, США та інших країн.

*Автограф А. П. Чехова-дарч. напис Ю. О. ГіВід-
криття Українсько-Канадської
бібліотеки, 1995 р...*

Завдяки цьому співробітництву в ХДНБ ім. В. Г. Короленка були створені спеціалізовані іноземні бібліотеки та читальні зали. Почала діяти Українсько-Канадська бібліотека, урочисте відкриття якої за участю посла-радника Канадського посольства в Україні пана Р. Ващука відбулося 27 червня 1995 року. Ця бібліотека створювалася з ініціативи «Канадського Товариства Приятелів України» (осередок Торонто).

Складовою частиною Українсько-Канадської бібліотеки є колекція української екстеріюрики, яка нараховує близько 4 тисяч книг і 180 назв журналів про Україну, видані за її межами — у Канаді,

США, Німеччині, Польщі, Австралії, Бразилії.

Окрасою цієї колекції є перші та прижиттєві видання українських письменників, діячів науки і культури, чий прізвища увійшли до підручників та довідкових видань, — В. Винниченка, І. Огієнка (митрополита Іларіона), Ю. Клена, В. До-

монтовича, Я. Славутича, І. Багряного, У. Самчука, В. Барки. Перлиною фонду екстеріористики можна вважати шевченкіану української діаспори. Це численні видання «Кобзаря», які вийшли друком у різних куточках земної кулі протягом 1908 – 1963 років.

Розширенню читацьких можливостей сприяло відкриття у 1996 році нових структурних підрозділів – Німецького читального залу та Австрійської бібліотеки. На урочистих заходах з нагоди відкриття нових бібліотек були присутні посол Німеччини в Україні пан Е. Гайкен та посол Австрії в Україні пан Й. Вайс. Це свідчить про глибоку зацікавленість міжнародних гуманітарних закладів у співробітництві з ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

Німецький читальний зал.

Австрійська бібліотека організована за сприяння Австрійського інституту Східної та Південно-Східної Європи (Відень, Австрія). Сьогодні Австрійська бібліотека нараховує понад 4 тисячі видань. Тут можна отримати літературу з філософії, психології, історії, мистецтва, архітектури, кіно, театру, музики і літературознавства тощо. Література розділу «Мовознавство» знайомить з особливостями австрійського діалекту німецької мови, а в розділі «Художня література» широко представлені твори австрійських класиків та сучасних майстрів красного письменства.

Австрійська бібліотека.

Саме в Австрійській бібліотеці читачі мають можливість розширити свій кругозір та довідатися більше про видатних діячів культури сучасної Австрії, які добре відомі у Європі, – Хандке, Артмана, Яндля, Айхінгер, Бахман, Єлінек та інших.

Бібліотека пропонує користувачам аудіо- та відеоматеріали з історії країни, культури та мистецтва, зокрема, художні фільми австрійських кіностудій. З документами Австрійської бібліотеки можна працювати вдома. Інтерес читачів Австрійської бібліотеки до німецької мови активно підтримує відділ Посольства республіки Австрія в Україні, що згодом трансформувався в Австрійський

культурний форум. Протягом трьох років читачі відвідували безкоштовні дев'ятимісячні курси німецької мови, а згодом читали твори австрійських письменників в оригіналі.

Видання Австрійської бібліотеки.

є не дуже вдалою, адже не повністю розкриває завдання проекту. По суті, Німецький читальний зал — це модель сучасної німецької публічної бібліотеки, що означає: відкритість для бажаючих, вільний доступ до медіаресурсів, видача всіх носіїв інформації додому (крім довідкової літератури), сучасний фонд, що постійно оновлюється, та сучасне технічне обладнання. Німецький зал у Харкові відповідає цим вимогам.

Адлер, Фрейд, Цвейг, Кафка... Ці прізвища здаються відомими всім, та лише Австрійська бібліотека надає унікальну можливість познайомитися з творами видатних письменників мовою оригіналу. Деякі з цих творів навіть не перекладені українською або російською мовами. Лише тут можна прочитати в оригіналі вірші та прозу Юри Зойфера, відомого австрійського письменника, уродженця Харкова, сина харківського фабриканта.

Зустрічі з австрійськими письменниками, літературознавцями та істориками, що регулярно відбуваються в Бібліотеці, доповнюють уявлення читачів про сучасну Австрію. Австрійський культурний форум — куратор Австрійських бібліотек — щороку проводить літературно-бібліотечні семінари на території Австрії. Працівники Австрійських бібліотек їх активно відвідують.

Німецький читальний зал створений завдяки двосторонній угоді з Гете-Інститутом (Мюнхен, Німеччина). Назва «зал», це визнала і німецька сторона,

Коли у 1996 році зал відкрили для відвідувачів, на полицях з відкритим доступом сяяли обкладинками прекрасні альбоми з мистецтва, фотографії, дизайну, країнознавства, а також відео- та аудіокасети, а ще небачені досі у Харкові журнали та газети, до того ж усе це вільно видавалося додому..., працівниці залу достатньо похвилювалися за збереженість усіх цих скарбів. Та читачі Німецького залу переважно люди свідомі, правил дотримуються, книги повертають. Протягом 15 років зал відвідують постійні читачі, які дорожать цією можливістю і цінують послуги, що тут надаються.

Німецький читальний зал сьогодні — це майже 3500 книжок, 31 тижневий і спеціалізований журнал, понад 500 DVD та відеокасет з художніми та документальними фільмами, театральними виставами; понад 600 компакт-дисків: музика

та аудіокниги. Тут можна отримати інформацію та літературу з різноманітних галузей.

До послуг читачів Німецького залу — нові комп'ютери з виходом в Інтернет. Читальний зал має власну веб-сторінку. Весь фонд відображений в електронному каталозі, доступ до нього можливий з веб-сторінки ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Звичайно, у Німецькому залі читачам не тільки надається література та інформація. Тут проводяться виставки, зустрічі, тематичні вечори, вікторини. У минулих роках Німецький читальний зал брав участь у багатьох міжнародних проектах, організованих Гете-Інститутом. Це документальні виставки «Що залишається? Німецька проза (Схід і Захід) з 1945 року» (1998); «Йоганн Себастьян Бах: життя, творчість, сучасність» (2001); «Гюнтер Грасс: художник та письменник» (2003); стендова виставка «Vision Bibliothek — нові бібліотеки світу: Архітектура і внутрішнє облаштування для сучасного інформаційного суспільства» (2006); проект «Заочний абонемент (Україна)» (2007 — 2011); фотовиставка «Сучасна німецька бібліотека» (2008, за матеріалами поїздки працівниці Німецького читального залу до Німеччини). Виставка «Сучасна книжкова ілюстрація Німеччини», організована в 2010 році спільно з Будинком Нюрнберга та Художнім музеєм, мала великий успіх у відвідувачів.

Щороку проводиться традиційний конкурс на кращий переклад віршів німецьких поетів за активної підтримки Гете-Інституту. Не лише переможці, а всі учасники конкурсу, отримують призи: книги та рекламну продукцію Гете-Інституту.

Харків і Нюрнберг — міста-побратими, тому Німецький зал активно співпрацює з Будинком Нюрнберга. Пані Інга Вьорляйн та пані Брігіта Цепф із Товариства побратимства двох міст стали справжніми друзями Німецького

Творча зустріч з письменницею з Нюрнберга Оттилією Арндт.

Зустріч з членом Товариства побратимства Харків — Нюрнберг Інгою Верлайн.

залу; щоосені вони виступають перед читачами з лекціями про життя сучасної Німеччини.

Плідними є контакти з Радою Європи (Страсбург, Франція). За програмою Ради Європи «Activities for the Development and Consolidation of Democratic

Конкурс перекладів з творчого доробку Маші Калеко (травень 2009)

Stability» («Діяльність з розвитку і консолідації демократичної стабільності») та за сприяння Директорату з прав людини у жовтні 1998 року у ХДНБ ім. В. Г. Короленка була відкрита «Бібліотека документів Ради Європи з прав людини».

Веб-ресурси Ради Європи містять інформацію з питань загального функціонування цієї міжнародної організації і окремих її підрозділів (Європейського суду з прав людини, Конгресу місцевих та регіональних влад), а також Договори Ради Європи, рішення Європейського Центру сучасних мов, Венеціанської комісії. Кожен відвідувач Бібліотеки може ознайомитися з цими міжнародними документами.

Бібліотека завжди відкрита для партнерства та співпраці. Міжнародні зв'язки ХДНБ ім. В. Г. Короленка завжди сприяли поповненню її фонду, причому не лише шляхом створення окремих колекцій. Літературу іноземними мовами Бібліотека отримує від благодійних фондів, а також завдяки участі у міжнародних гуманітарних програмах.

Протягом 15 років Бібліотека відчуває щедрю підтримку українсько-амери-

канського благодійного фонду «Сейбр-Світло», який пропонує для розповсюдження в Україні нові книги, видані в США. Від фонду книгозбірня отримала понад 3,5 тисячі книг. Серед них багатотомні енциклопедії й довідкові видання, наукові монографії та підручники, енциклопедії й довідники на

CD-ROM з різноманітних галузей знань, а також посібники з вивчення англійської мови тощо. Значення цих книг для нашої бібліотеки неможливо переоцінити. Серед одержаних книжок є унікальна «Бібліотека античної класики», що складається з багатотомних праць старогрецьких та римських авторів мовою

оригіналів з паралельним перекладом англійською (понад 450 назв). Бібліотека пишається цим придбанням, адже в Україні є лише три таких комплекти.

З 1993 року ХДНБ ім. В. Г. Короленка плідно співпрацює з американським благодійним Проектом з розповсюдження журналів у країнах Східної та Центральної Європи — «The East Europe Donation Project». Ця фундація має на меті поновлення науково-дослідницької бази в бібліотеках країн Східної та Центральної Європи, колишнього СРСР та країн Балтії. Перший грант, отриманий за цим проектом, дав змогу передплатити 220 кращих наукових журналів провідних видавництв США і Великої Британії із соціальних та гуманітарних питань. До ХДНБ ім. В. Г. Короленка 18 років поспіль надходять наукові та науково-популярні журнали з актуальних питань науки, економіки, культури тощо. Ці журнали є унікальним джерелом інформації для вітчизняних фахівців, які відчувають гостру потребу в свіжих наукових матеріалах з-за кордону. Нарешті багатства наукових шкіл світу стали доступними і для харків'ян! Написано багато курсових, дипломних та наукових робіт, захищено багато дисертацій, здійснені численні дослідження з використанням наукового потенціалу цих видань. Американські учасники проекту докладають великих зусиль, щоб якомога повніше виконати замовлення ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Неоціненна багаторічна співпраця за цим проектом дає можливість харківській науковій спільноті завжди бути у курсі сучасних досягнень світової наукової думки.

Отримання першого траншу «Бібліотеки Тисячоліття» стало яскравою подією в житті книгозбірні у 1998 році. «Бібліотека Тисячоліття» — це 250 чудово виданих томів шедеврів всесвітньої класики англійською мовою. Це — Лев Толстой та Федір Достоєвський, Вірджинія Вульф та Віктор Гюго, Франц Кафка та Едгар По, Вільям Шекспір та Володимир Набоков, Біблія та Коран тощо. Цей вельми щедрий дарунок Бібліотека отримала від Британської Ради в Україні — міжнародної організації, що представляє за кордоном Сполучене Королівство і його досягнення в галузі освіти і культури та сприяє розвитку взаємовигідних стосунків між народами Великої Британії та інших країн. Унікальне видання

Бібліотека документів Ради Європи з прав людини.

Фонд літератури іноземними мовами ХДНБ ім. В. Г. Короленка — це зібрання, що складається з понад 700 тисяч документів. У ньому широко представлені книги і періодичні видання, словники, енциклопедії, довідкові та електронні видання 243 мовами світу.

«Бібліотека Тисячоліття» є окрасою фонду літератури іноземними мовами і користується незмінно великим попитом

"Бібліотека античної класики",
"Бібліотека Тисячоліття".

дом «Відродження» за програмою «Відкрита бібліотека». За проектами цієї програми отримане обладнання для лінгфонного кабінету та центру мікрокопіювання, створено Харківський регіональний інформаційний центр. У 2003 році за підтримки відділу преси, освіти та культури Посольства США в Україні в Бібліотеці відкрито Інтернет-центр на 7 автоматизованих робочих місць.

Бібліотека сьогодні співпрацює з культурними центрами, установами та організаціями зарубіжних країн та їхніми представництвами в Харкові.

Бібліотека документів ради Європи з прав людини налічує понад 3 тисячі документів англійською, французькою, українською та російською мовами. Це - основні тексти документів Ради Європи з прав людини; рішення Європейського Суду з прав людини; доповіді Європейського комітету щодо заборони тортур, жорстокого поводження або покарання; звіти семінарів та нарад різної тематики з прав людини. Частину фонду складають видання Бюро інформації та документації Ради Європи в Україні (Київ) та Харківської правозахисної групи.

читачів.

Співробітництво з міжнародними проектами не обмежується лише поповненням фондів. ХДНБ ім. В. Г. Короленка брала участь у конкурсах, проголошених міжнародним фон-

французька письменниця Мартін Ле Коз у ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

Постійним партнером ХДНБ ім. В. Г. Короленка є Французький центр Харкова. У 1997 році у Бібліотеці за участю посла Франції в Україні pana Паскуаля Фієскі з успіхом пройшла виставка-презентація книг, надісланих Національною бібліотекою Франції. Відтоді регулярно проводяться спільні заходи. Усі бажаючі мали можливість спілкування з відомими французькими письменниками Жаном Руо, Рашидом Буджедрою, Поль Констант, Жаном Ріста, Мартін Ле Коз. У 2008 році конференція з фізики елементарних часток та високих енергій «Карколомна подорож: від нескінченно великого до нескінченно малого», що проводилася за

сприяння Французького національного центру наукових досліджень, викликала великий резонанс серед фахівців та широкого кола відвідувачів Бібліотеки.

12 березня 2009 року ХДНБ ім. Короленка відвідав Надзвичайний і Повноважний посол Фінляндії в Україні пан Крістер Міккелссон, який перебував у Харкові з офіційним візитом. Окрім економічного співробітництва та співробітництва вищих наукових установ Харківської області та Фінляндії, пан посол переймається розвитком міжкультурних зв'язків. Він зустрівся з читачами та колективом і подарував Бібліотеці видання, присвячені Фінляндії, твори сучасних фінських письменників у перекладах українською та російською мовами. (фото № 11, 12)

Корисним для професійного вдосконалення є спілкування працівників ХДНБ ім. В. Г. Короленка з колегами з Австрії, Польщі, Росії, США, Франції, Німеччини. Стажування в бібліотеках цих країн збагатило їх досвідом, підвищило фахову майстерність. (фото № 13)

Зустріч з Надзвичайним і Повноважним послом Фінляндії в Україні паном Крістером Міккелссоном, 2009.

Працівниці Німецького читального залу В. Прилипська, Німеччина Мангейм, червень 2008 г.

Н. І. Капустіна

ТРАДИЦІЇ + ІННОВАЦІЇ

У 1991 році, коли Україна стала незалежною державою, для ХДНБ ім. В. Г. Короленка розпочалися нові часи. Бібліотека залишилася у підпорядкуванні Міністерства культури України. Як і раніше, тісно співпрацювала з провідними книгозбірнями країни: Державною Республіканською бібліотекою ім. КПРС (нині Національна парламентська бібліотека України, Бібліотекою Академії наук ім. В. Вернадського (нині Національна бібліотека України ім. В. Вернадського), Одеською державною науковою бібліотекою ім. М. Горького (нині Одеська національна наукова бібліотека М. Горького) та іншими. У повному обсязі, незважаючи на негаразди, спричинені економічною нестабільністю, Бібліотека виконувала свої обов'язки з обслуговування населення, збереження багатомільйонного фонду як культурного надбання нації, з наукової роботи. І при цьому знаходила можливості для модернізації своєї діяльності на основі впровадження нових інформаційних технологій і засобів сучасних комунікацій, змінювала зміст роботи на потребу державному будівництву і відродженню української культури.

Процеси державотворення сприяли подальшому становленню Бібліотеки як установи всеукраїнського рівня і національного значення. Бурхливі соціально-політичні й економічні зміни, притаманні розбудові української держави, спонукали королєнківців до пошуку нових шляхів подальшого розвитку. Девізом цих змін колектив обирає формулу «традиції + інновації», засновану на двох напрямках. Це — відновлення традицій, започаткованих у кінці ХІХ ст. та в 20 — 30 роках ХХ ст., та організація використання і створення електронних інформаційних ресурсів.

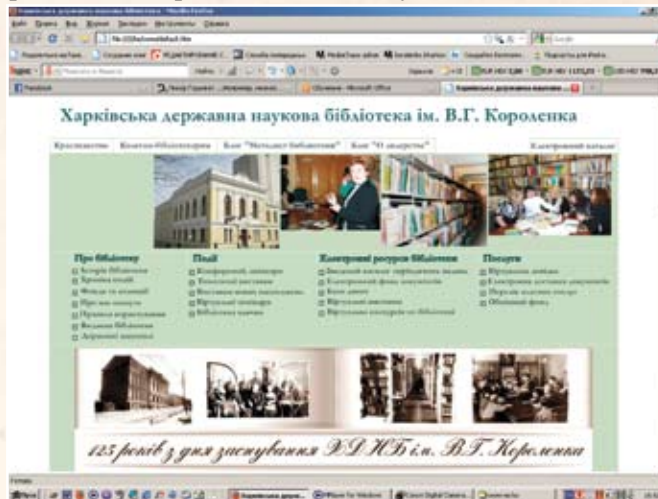
Виконання цих завдань потребувало великого напруження, інтелектуальних і матеріальних витрат, подолання недоліків і помилок у прийнятих методичних і технічних рішеннях, психологічних бар'єрів як у бібліотекарів, так і у читачів. Та водночас відкрило для Бібліотеки і її відвідувачів шлях у сучасний інформаційний простір.

На час здобуття Україною незалежності Бібліотека мала потужну базу для перебудови своєї діяльності. Її бібліотечно-інформаційні ресурси, тобто обсяг фондів, досягли 7 млн примірників. Завдяки складу і змісту фонди мають усі ознаки національного культурного надбання. Щороку до ХДНБ ім. В. Г. Короленка зверталось понад 60 тис. читачів, які одержували понад 3 млн примірників книг, журналів, газет, брошур, карт, нот, стандартів, описів винаходів, інших видів друкованих видань. Послугами користувалися жителі багатьох регіонів України, від Сходу до Заходу, громадяни близького і далекого зарубіжжя. Було розпочато комп'ютеризацію Бібліотеки і створення електронного каталогу. Величезний довідково-інформаційний апарат включав понад 60 традиційних каталогів та картотек

і містив понад 15 млн. описів. Каталоги і картотеки давали можливість доволі швидко знаходити інформацію з будь-яких питань сучасної науки, виробництва, освіти, культури, допомагали у самоосвіті й організації дозвілля широким верствам населення. Доповненням до нього служив потужний довідково-інформаційний фонд, який складався з величезного репертуару інформаційних і бібліографічних видань. У Бібліотеці проводилися різноманітні заходи для науковців, спеціалістів, винахідників, любителів літератури і мистецтва. Широко відомою була діяльність клубів за інтересами: Клубу Краєзнавців, Пушкінського клубу і навіть екзотичного Клубу любителів есперанто.

Але наприкінці ХХ ст. цього було вже замало. Необхідно було термінове впровадження нових інформаційних технологій, щоб надавати відвідувачам доступ до віддалених електронних ресурсів, створювати власні електронні продукти. На жаль, коштів на придбання комп'ютерної техніки і відповідних програм держава майже не виділяла. Бібліотека так само, як інші бібліотечні установи країни, для вирішення цих проблем почала використовувати зарубіжні гранти. Саме завдяки фінансовій допомозі фондів «Відродження» (Фонд Сороса), IREX, Інституту відкритого суспільства (Будапешт), посольства США в Україні Бібліотека спромоглася розв'язати багато завдань, пов'язаних з модернізацією обслуговування читачів, у тому числі віддалених. До того ж ХДНБ ім. В. Г. Короленка купувала комп'ютерну техніку і самотужки — за кошти, одержані від платних послуг, які активно розвивала на додаток до обов'язкових безплатних послуг, гарантованих державою.

Першочерговим завданням Бібліотеки у впровадженні сучасних інформаційних технологій на першому етапі стало створення електронного каталогу. На жаль, перша версія, створена у радянські часи, вже не відповідала вимогам часу. Так само, як багато інших великих бібліотек Радянського Союзу, ХДНБ ім. В. Г. Короленка була змушена від цієї версії відмовитися. Наступне програмне забезпечення для каталогу на початку 90-х років ХХ ст. розроблялося фахівцями створеного в Бібліотеці відділу автоматизації. Оскільки на той час не було накопичено достатнього досвіду з використання інформаційних технологій, ця версія також виявилася недосконалою, адже не відповідала міжнародним стандартам обміну даними. Стало ясно, що програму для електронного каталогу слід закупити у розробників, які спе-

Головна сторінка сайту ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

ціалізуються на виготовленні програм спеціально для бібліотек. Але ці програми дорого коштують. Для бібліотек колишнього СНД найдоступнішою була програма «ІРБІС», яку розробляє Державна публічна науково-технічна бібліотека Росії. Цією програмою, а точніше її оновленими версіями, ХДНБ ім. В. Г. Короленка користується і дотепер.

Новий електронний каталог Бібліотеки ведеться з 1995 року. Зараз він нараховує близько 300 тис. електронних записів. Доступ до електронного каталогу організований в залі каталогів і на сайті. (<http://korolenko.kharkiv.com>)⁵)

Після організації власного електронного каталогу Бібліотека розпочала створення електронних ресурсів на корпоративній основі, тобто із залученням інших бібліо-

тек Харкова. З її ініціативи зараз існує «Зведений каталог періодичних видань, передплачених провідними бібліотеками міста», також розташований на сайті ХДНБ ім. В. Г. Короленка. (http://korolenko.kharkov.com/zved_katalog/nov_union9.html)

У читальних залах надається доступ до електронних баз даних, створених працівниками Бібліотеки. Це БД «Стандарти», «Каталог Німецького читального залу», «Каталог Австрійської бібліотеки», «Каталог Бібліотеки документів Ради Європи з прав людини», «Каталог

екстеріюрики (літератури українською мовою і літератури про Україну, виданої за її межами)», каталоги вітчизняних та зарубіжних журналів і газет, «Пам'ятні дати України, Слобожанщини», «Експресс-довідка» та інші. А серед запозичених, тобто придбаних у розробників, — БД «Комп'ютерна правова бібліотека. Ліга. "Закон"», «Статті з російських періодичних видань», «Реферативні журнали ВІНІТІ», «Патенти Росії», «Винаходи України», «Зодчий» (на нормативно-технічні документи з будівництва), «CISPA TENT» Євразійського патентного відомства, статті із зарубіжних медичних журналів («Medline»), наукових журналів з гуманітарних і соціальних досліджень («Academic Search Elite») та інші.

Потужним власним інформаційним ресурсом є веб-сайт ХДНБ ім. В. Г. Короленка в мережі Інтернет. (<http://korolenko.kharkov.com>). Сайт дає доступ до головного електронного каталогу Бібліотеки і зведених каталогів, до низки важливих послуг, зокрема до віртуальної довідкової служби й електронної доставки документів.

На сайті можна одержати відомості про історію і сучасний стан Бібліотеки, її структурні підрозділи, ознайомитися з новинами її буття, зокрема про проведення науково-практичних конференцій, семінарів, інших масових заходів. Змістовно

охарактеризовані фонди Бібліотеки, їх склад, раритети. Містяться повні тексти кращих видань ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Дуже цікавими є електронні експозиції, присвячені видатним діячам України і Харківщини, знаменним подіям і явищам у житті суспільства. Експозиції яскраво проілюстровані, містять цінні фотографії та документи, знайомлять з унікальними виданнями, мають обширні повідомлення і коментарі. Схвальні відгуки користувачів сайту одержують блог «Методист бібліотеки» (<http://metodist-biblioteki.blogspot.com/>) і персональний блог (<http://lider-21veka.blogspot.com/>) коуча Анжеліки Підгайної «Про лідерство». Перший адресований фахівцям бібліотечної справи, другий — усім, хто прагне досягти успіху.

Беручи активну участь у процесах покращення вільного доступу до інформації і досягнення максимальної інтелектуальної свободи, ХДНБ ім. В. Г. Короленка згідно з Програмою сприяння парламенту II приєдналася до Регіональної мережі пунктів доступу громадян до інформації органів державної влади. Ресурси органів державної та місцевої влади на сайті Бібліотеки надають можливість громадянам отримати інформацію про їх діяльність, дізнатися, яким чином можна долучатися та впливати на законодавчий процес.

Використання комп'ютерних і нових телекомунікаційних технологій дозволило значно покращити обслуговування відвідувачів Бібліотеки, налагодити контакти з віддаленими користувачами. У 2003 році за підтримки Посольства США в Україні за програмою LEAP у Бібліотеці було відкрито Центр вільного доступу до Інтернет, який постійно модернізується. Кожен відвідувач може одну годину на день безкоштовно отримувати інформацію зі світової мережі для наукових, виробничих цілей і освіти. Для тих, хто взагалі не має навичок користування комп'ютером або Інтернетом, проводяться групові навчання, надаються консультації. Фахівці-консультанти складають списки сайтів з актуальної тематики. Вже двічі Посольство допомагало ХДНБ ім. В. Г. Короленка оновити техніку. Востаннє відповідне рішення було прийняте в травні 2011 року. Тому незабаром чекаємо на позитивні зміни.

У 2008 році в Бібліотеці відкрився зал електронних документів. Читачі одержали зручний доступ до інформації на CD- і DVD-дисках, які придбала Бібліотека, її електронних баз даних, мережі Інтернет. Відвідувачі залу можуть користуватися персональними комп'ютерами, Wi-Fi підключенням до Інтернету, сканувати необхідні матеріали (за умови дотримання Закону про авторське право), тиражувати тексти, користуватися власними ноутбуками.

Серед нових послуг, які надає ХДНБ ім. В. Г. Короленка на основі використання сучасних цифрових технологій, особливе місце займає віртуальна довідкова служба (korolenko.kharkov.com/kvds/kvds/html), яка працює з 2005 року. Служба дозволяє віддаленим користувачам через власні комп'ютери одержувати інформацію про книги, статті, Інтернет-ресурси, списки літератури за конкретними темами. З 2007 року служба стала корпоративною, тобто довідки виконують бібліотеки-учасники

корпорації. Але лівова їхня доля належить саме ХДНБ ім. В. Г. Короленка як бібліотеці з найбільшим інформаційним потенціалом. Відвідувачі задоволені високим рівнем інформації, яку надає служба, її архів налічує 5 тис. виконаних довідок.

Не менш важливою також є служба електронної доставки документів (<http://korolenko.kharkov.com/fond.edd.html>). З її допомогою віддалені користувачі з будь-якого населеного пункту можуть замовити електронні копії статей з газет,

журналів, карти, атласи, ноти, окремі частини книжок обсягом до 30 сторінок. Це обумовлено вимогами Закону України про авторське право.

Новації Бібліотеки протягом останніх 20 років не обмежувалися лише впровадженням сучасних електронних технологій. Поступово змінювалися зміст і масштаби її діяльності, що вимагало структурних змін. Чи не найважливішим рішенням стало відновлення у 1993 році діяльності українського відділу, ліквідованого у 1917 році. Підрозділ був наново створений на базі відділу краєзнавства і зараз має назву «Україніка» по аналогії зі структурними підрозділами у деяких великих бібліотеках зарубіжжя: «Славоніка», «Россіка» і т. п.

Протягом багатьох десятиліть, починаючи ледве не з перших років існування,

Флеш моб «Пиву — ні, книзі — так!» (2009 р.).

ХДНБ ім. В. Г. Короленка справедливо вважалася розбудовником і лідером

у краєзнавчій роботі. Задовго до виникнення сучасного розуміння українознавства та краєзнавства працівники Бібліотеки спромогли сформулювати основні принципи і напрямки цієї важливої діяльності. Завдяки цьому Бібліотеку добре знали не лише в Україні, а й по всьому Радянському Союзу. Методичну допомогу з краєзнавства Бібліотека надавала багатьом книгозбірням України, а у 1993 році стала лауреатом Республіканської премії ім. Д. Яворницького.

Не залишаючи плідну роботу з краєзнавства, відділ «Україніка» тепер відіграє важливу роль у вивченні та популяризації матеріалів про Україну, Слобожанщину, Харківщину як на батьківщині, так і за кордоном. При відділі «Україніка» працює Українсько-Канадська бібліотека, створена за підтримки Товариства Друзів

України (Торонто, Канада), яка стала справжнім центром української культури, що об'єднує діячів науки, творчу інтелігенцію, викладачів, працівників культури, різні культурологічні установи й організації.

Завдяки участі в проекті Міжнародного фонду «Відродження» зі створення регіональних інформаційних центрів нині у відділі «Україніка» надається доступ до електронних інформаційних ресурсів регіону. Веб-портал «Краєзнавство» (korolenko.kharkov.com/kray0.html) має на меті викласти у вільний доступ фонди, раніше не доступні для дослідників. Портал містить електронні копії документів, публікацій, фотографій та матеріалів дореволюційної преси. Реалізуються також проекти на зразок «Гоголь і Харківщина».

Не лише відділ «Україніка», а фактично вся Бібліотека є центром поши-

Флеш моб «Пиву — ні, книзі — так!» (2009 р.).

рення української культури. З року в рік зростає кількість видань українською мовою у фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка. З метою забезпечення зручного і гарантованого пошуку інформації з українознавства удосконалюються каталоги. Зростає значущість науково-просвітницьких заходів, які сприяють розвитку української культури, мови, літератури, підтримці національних традицій. Протягом останніх років до ювілейних дат видатних діячів української культури запроваджено проведення масштабних науково-практичних конференцій з українознавства для науковців, освітян, працівників культури. Ці заходи надають можливість молодим ученим виступити зі своїми науковими розвідками, а фахівцям — оприлюднити власний досвід. Зазвичай матеріали конференцій публікуються і таким чином доводяться до відома українців як в Україні, так і за її межами.

Координує науково-просвітницьку діяльність широко відомий у Харкові Соціокультурний центр, що також є однією з новацій Бібліотеки. На центр покладені дуже важливі завдання з налагодження зв'язків з громадськістю, з реклами Бібліотеки, проведення науково-просвітницьких заходів як у самій книгозбірні, так і за її межами.

Традиційно ХДНБ ім. В. Г. Короленка посідала значне місце в культурному житті Харкова. Однією з перших книгозбірень імперської Росії почала організовувати в своїх залах літературно-музичні вечори, концерти, зустрічі з видатними майстрами літератури, мистецтва, науки, відомими громадськими діячами. Ця робота постійно розширювалася і вдосконалювалася. У роки незалежності до арсеналу культурно-просвітницьких заходів додалися літературні, краєзнавчі,

книгознавчі, філософські і духовні читання, «трибуни ученого», презентації книг і експозицій, у тому числі творів відомих і молодих художників-харків'ян. Тут діють театральна вітальня, літературно-музичний салон. До традиційних клубів краєзнавців, пушкіністів і есперантистів додався ще один, Американський клуб, члени якого мають змогу спілкуватися англійською з англійцями та американцями на теми, що їх цікавлять. У 2005 році розпочала роботу літературна студія Міжрегіональної спілки письменників України.

Бібліотека є учасником або співorganizатором багатьох культурних і наукових

Один з масових заходів. 2009 р.

подій Харківщини. Серед них — Міжнародний фестиваль «Рахманінов та українська культура», Міжнародний фестиваль «Світ книги», Міжнародний фестиваль «Простір літератури — шлях до миру, згоди і співробітництва між народами» за участі письменників Росії, Слобожанські читання та багато інших.

Заходи загальноміського значення ХДНБ ім. В. Г. Короленка здійснює і власними силами, звісно, залучаючи до цього громадськість міста, інші книгозбірні, книгарні і видавництва. Короленківці твердо впевнені в тому, що поки існує читання, існує і культура,

а з огляду на те, що в розвинутих країнах поширюється рух за повернення людей до читання, нещодавно відродили напівзабуту традицію організації читання книг на лавах у парках і скверах. У міському парку ім. Т. Г. Шевченка, де свого часу ХДНБ (ХГБ) відкривала літні читальні, було проведено цикл громадських заходів «Алея читання». Це стало помітною подією в культурному житті Харкова. «Родзинкою» циклу стали флеш-моб і буккросинг, ще незвичні для Харкова. Харків'ян, особливо молодь, зацікавили театралізовані етюди акторів-мімів, презентації провідних бібліотек та літературних об'єднань. А незабаром «Алея читання» стала приводом для обговорення у засобах масової інформації проблем читання і залучення дітей та молоді до друкованого слова.

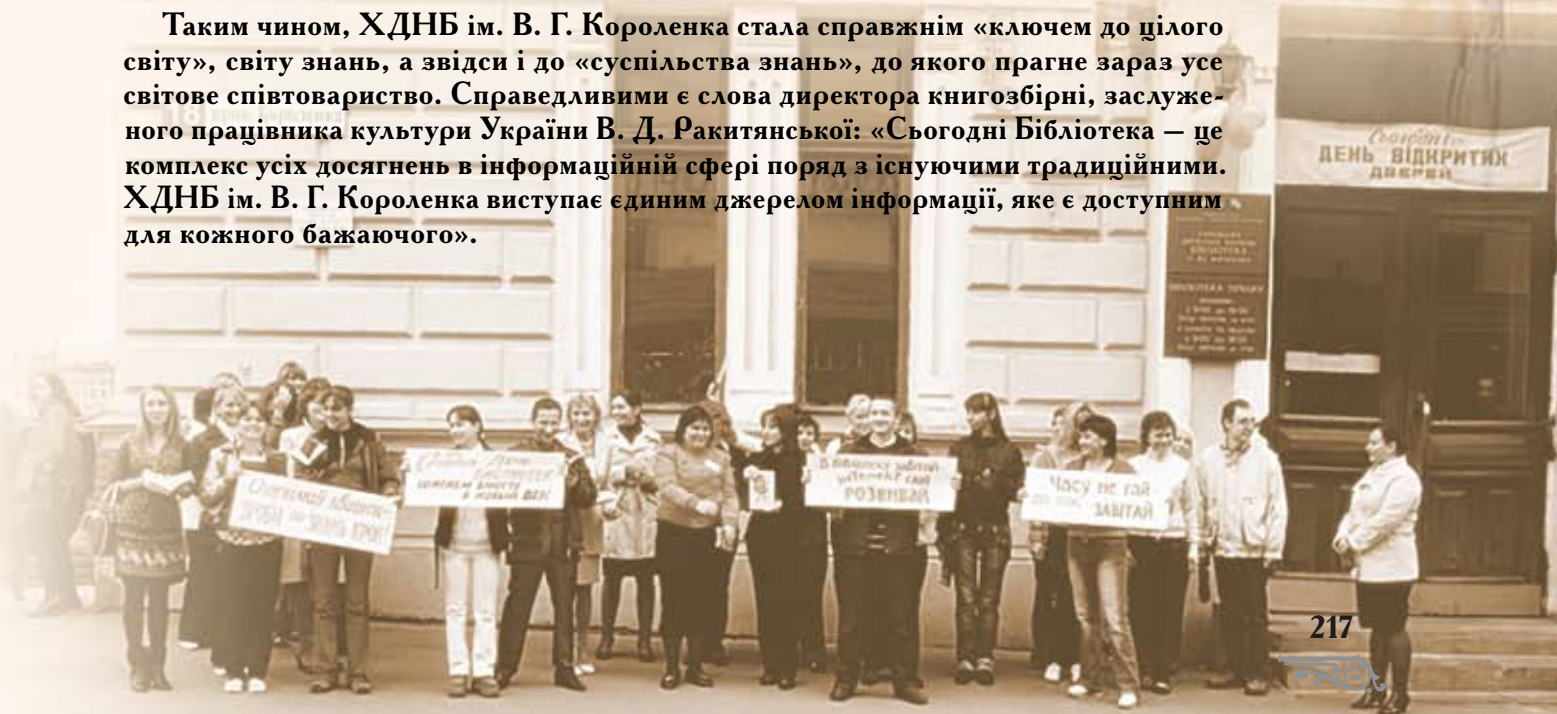
Окремим напрямком науково-просвітницької діяльності Бібліотеки стала популяризація книгознавства. Для ознайомлення відвідувачів з розвитком книгодрукування створено музейну експозицію. Вона використовується під час проведення книгознавчих читань, екскурсій, телевізійних презентацій, експозицій книг на Міжнародному книжковому фестивалі «Світ книги», який щороку проводить у Харкові. На сайті Бібліотеки виставлена розширена версія ілюстрованого електронного путівника «Колекція рідкісних видань і рукописів у фонді ХДНБ

ім. В. Г. Короленка», де представлені найцінніші примірники з 60-тисячної колекції рідкісних і цінних видань та рукописів.

Протягом багатьох десятиріч ХДНБ ім. В. Г. Короленка посідала одне з провідних місць в інформаційному забезпеченні науки і виробництва. Такою Бібліотека залишається і дотепер, але характер роботи значно змінився. Створено відділ науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів. З 2006 року при відділі діє центр інформаційної підтримки винахідництва, що працює під гаслом Всесвітньої організації інтелектуальної власності «Сприяння творчості». Центр займається проблемами активізації та інформаційної підтримки інноваційної діяльності в регіоні, надає допомогу винахідникам, новаторам виробництва, залучає студентів до винахідницької діяльності. Центр спільно з Харківською обласною радою Товариства винахідників і раціоналізаторів, Будинком науки і техніки, Незалежним агентством екологічної інформації «ЕкоІнформ» та ТОВ «Екологічний Альянс» щороку проводить науково-практичну конференцію «Проблеми винахідницької та раціоналізаторської діяльності в Харківській області», Міжнародну конференцію «Співробітництво для вирішення проблем відходів». Звичними для відвідувачів Центру є Дні патентознавця, «круглі столи» за темами: «Інтелектуальна власність — інструмент ринкової економіки», «Активізація діяльності молоді на службі України», «Проблеми та перспективи створення регіональної інноваційної системи», зустрічі з переможцями Всеукраїнського конкурсу «Винахід», тематичні екскурсії, практичні заняття для студентів вузів. У 2009 році, який у Європі був оголошений роком креативності та інновацій, вперше організовано майстер-класи з теорії вирішення винахідницьких завдань.

* * *

Таким чином, ХДНБ ім. В. Г. Короленка стала справжнім «ключем до цілого світу», світу знань, а звідси і до «суспільства знань», до якого прагне зараз усе світове співтовариство. Справедливими є слова директора книгозбірні, заслуженого працівника культури України В. Д. Ракитянської: «Сьогодні Бібліотека — це комплекс усіх досягнень в інформаційній сфері поряд з існуючими традиційними. ХДНБ ім. В. Г. Короленка виступає єдиним джерелом інформації, яке є доступним для кожного бажаючого».

For a long time a book has a great importance in society. The history of library science in Kharkiv region is a part of our region history, the culture history of Slobidska Ukraine. The libraries in Kharkiv appeared in XVIII century. The library of Kharkiv Collegium is the first book collection in Kharkiv region. It was a great influence on culture level of region's inhabitants because there was not any book-trade; we have no any information about big private libraries in Slobidska Ukraine.

At the beginning of XIX century there were three rather large libraries: Collegium library, the library of the first Kharkiv gymnasium and the library of Kharkiv imperial University. V. M. Karazin founded the last in 1804 and it provided with book professors and lecturers of University for the first order.

In the first one third of XIX century public libraries were created in Russia Empire. Kharkiv Public Library was opened on December 6, 1833. The Library Trustees were the brothers Andrei and Grygori Kvitka, petty bourgeois Kashintsev and Znobishin. Inhabitants of Kharkiv visited the Library very seldom. Soon there were no visitors at all and the Library was transferred to inquiry office. The Library state wasn't improved: nobody interested with books. The further destination of the Library is unknown.

In the middle of XIX century, libraries of circles began to be created (all of them disappeared without trace). There were attempts to create libraries attached to secondary and special schools though they were not always successful.

After serfdom abrogation in Kharkiv was created the Society of literacy spreading (1869), it opened the first public libraries in the East Ukraine. Society occupied with libraries spreading not only among citizens but created free of charge libraries in villages of Kharkiv region. The private libraries were developed. The most known were — Yu. Tammasen's library of literature in foreign languages, Adelberg's and Shishkin's public libraries, Birjukovs' and O. O. Jozephovychs' (publisher of «The South region» newspaper) families.

The second part of XIX century was defined by creation a great amount of different societies (Society of stewards, Kharkiv medical Society, economic Society of Kharkiv's officials etc.). Each of them had their own library.

The process of creation and development of public libraries was continued at the end of XIX century. Public libraries appeared in uyezd towns and in some villages of Kharkiv province. They were provided with donations of citizens, Zemstvo and membership dues. The public libraries of Volchansk, Zmiiv, Izjum and other towns were well known by its activities. But the main role in render Kharkiv citizen aspiration to cultural and spiritual development belongs to Kharkiv Public Library.

V. V. Safonova

FATHERS OF THE NATIONAL LIBRARY SCIENCE IN KHARKIV PUBLIC LIBRARY

In the period of mid 1880s — the beginning of the XX-th century Kharkiv Public Library (KhPL) became a school of public activities for a number of Kharkiv scientists. New ideas in librarianship developed intensively just there.

The first researches on the place, history and role of libraries in society appeared owing to the creative energy and scientific gift of outstanding historians of Slobidska Ukraine Dmytro Ivanovych Bahalii and Mykola Fedorovych Sumtsov.

D. I. Bahalii was born and grew up in Kyiv. In 1876 – 1880 he studied at the faculty of history and philology of Kyiv University. For a time he was a student of Kharkiv University. In 1883 he occupied an established post of an associate professor of chair of Russian history at Kharkiv University and moved to Kharkiv.

In 1893 D. I. Bahalii was elected the chairman of the Kharkiv Public Library Board. On his initiative a decision was taken to provide a new building for the Library. The funds from the Ministry of Finance and from the Kharkiv City Duma were received owing to the efforts of Bahalii. The construction of the building was completed in 1901.

In the period when D. I. Bahalii headed the Library Board several new departments were founded in the Library, namely: the Department of Manuscripts and Autographs, Department of Librarianship, Department of Music, Department of Ukrainian Studies. Such specialized departments were the first in the Russian Empire.

Dmytro Ivanovich studied and adopted progressive methods of European and American libraries. He was impressed by such ideas as giving library services free of charge (or at a very low price), wide spread of libraries over the territory, financial support received from state and society, a special tax for public libraries maintenance costs.

The scientist paid special attention to acquiring scientific literature and books in Ukrainian language for the stock. He took an active part in working out printed catalogues for KPL collections. In 1912 a catalogue of works in Ukrainian language was compiled and published with his assistance.

He left many works on librarianship for the future generations of librarians, namely: «On educational significance of Kharkiv Public Library» (1896), «The Speech on the Occasion of Opening a Branch of Kharkiv Public Library» (1902), «D. I. Bahalii's note on Kharkiv Public Library Tasks» (1904), «On Book Acquisition Sources» (1904).

Mykola Fedorovych Sumtsov is worthy of note and respect as well. He was a member of the first Library Board in 1885 – 1886.

Mykola Fedorovych was born in St. Petersburg. He graduated from Kharkiv University in 1875. In several years he became a private-docent at this University and then became a professor.

The scientist was interested in librarianship during all his life. He gained the greater part of his practical experience in librarianship while working in KhPL. Both Bahalii and Sumtsov took part in solving many practical library problems such as forming Library book collections, processing and arranging books, working out first printed catalogues. Sumtsov delivered lectures on behalf of the Library, appealed to the authors asking them to send books, appealed to the City Duma members asking them to allocate grants-in-aid for the Library, took part in search of a plot of land for constructing a new building. He gathered documents on ethnography, history, archeology, philology, history of art. Later these documents formed a core of Ukrainian Studies Department collection.

Sumtsov's efforts to promote further development of librarianship were appreciable not only in KhPL but also outside it. The scientist gave attention to the problems of libraries arrangement, financing, acquisition, took part in analyzing situation with people's libraries. On his initiative and with his personal assistance libraries attached to parish schools were opened. In Kharkiv City Duma he introduced a proposal to open libraries attached to all schools.

Mykola Fedorovich paid special attention to studying European experience in opening free libraries for public. On his opinion public libraries should cooperate and organize book exchange funds. He insisted on publishing a professional journal which would contribute to experience exchange between libraries. Library stocks should be enriched systematically with scientific literature, moreover scientific departments should be opened. Later these ideas were realized in KhPL practical work.

There was not a single problem in practical librarianship which would not be studied in works on library science by Mykola Fedorovich Sumtsov and Dmytro Ivanovich Bahalii. Kharkiv Public Library which each of them devoted a greater part of his life to gave them a lot of material for developing new ideas in librarianship.

M. E. Korniyenko

L. B. KHAVKINA. THE PERIOD OF ACTIVITY IN KHARKIV

The life of L. B. Khavkina, an outstanding library scientist, historian, pedagogue, theorist and practical worker of library science, one of the organizers of library school in Kharkiv, the author of valuable scientific works on library science was closely connected with Kharkiv and the Library. After graduation of girls' gymnasia she taught in Sunday school on a voluntary basis and at the same time she worked in Kharkiv Literacy Society. Later on, this work had an influence on profession choice of L. B. Khavkina. At that time she took a decision to connect her life with library activity. She began her work in the Library as an ordinary librarian in "cheap subscriptions" department. During her training on philological faculty of Berlin University L. B. Khavkina studied the development of library science in foreign countries in her free time.

After returning to homeland Liubov Borysivna continued her work in Kharkiv Publik Library and was elected a member of Governing Board. She was the initiator of creation musical department in the Library. The methods of libraries in USA and England inspired L. B. Khavkina to create the library science department where special literature was collected.

Later, L. B. Khavkina moved up from practical work to the development of such question as recognition of the profession of librarian, training for librarians, scientific working up of history, theory and practice of library science. In 1904 her book «Library. Organization and technique. » was published and it became a textbook on library science.

On the World exhibition in Li ge, 1905, the book was decorated with gold medal. L. B. Khavkina planned to organize the first course on library science in Russia. She translated scientific, fiction and children's literature, published scientific articles in journals and published the book «Manual for small libraries». It enjoyed wide popularity.

In 1912 Liubov Borysivna was invited to Moscow where she was elected a member of Russian Bibliographic Society. She proposed to organize library courses which one thousand librarians finished during four years. After her leaving for Moscow L. B. Khavkina continued to co-operate with Kharkiv and the Library. She continued to study library science in foreign countries, published the book «New York Public Library». On her initiative the branch of Russian Bibliographic Society was opened in Kharkiv.

In 1920 Liubov Borysivna was appointed director of Library Science Department in Moscow and this date we can consider the end of her activity in Kharkiv.

All her life Liubov Borysivna Khavkina tirelessly worked for the development of library science, improvement of its organization, training qualified librarians.

E. I. Tan'ko

EXEMPLARY AND THE MOST OUTSTANDING

In the opinion of D. I. Bahalii, these were the characteristics of the Kharkiv Public Library during first 30 years of its existence. The creation of the group of supporters united by the idea of opening of the public library was first initiated by A. A. Gursky and H. D. Alchevska back in 1883.

On June 16th, 1884 the Statute of the Kharkiv Public Library was adopted. Special original seal was manufactured to note such an occasion.

Having received resolution to open the Library, the organizers began spreading the idea of founding a public library in Kharkiv. Respective publications appeared on the pages of local newspapers.

A. A. Gursky, V. I. Kasperov, A. I. Kyrpychnikov, N. M. Sumtsov researched the activity of public libraries in European countries and searched for ways of founding a library in Kharkiv. Kharkiv governor baron A. A. Zhekul fon Gildenbandt and the Head of city council I. O. Fesenko became interested as well.

The first meeting of the members of the Kharkiv Public Library took place on the 28th of September, 1885. It discussed the issue of opening the Library as a free reading hall, as well as organizing loan department as a source of library income.

Before the opening of the Library, the Board gathered to discuss questions related to the Library work, search of funding, as well as issues to be discussed at the general meeting.

In September 1886 when the Municipal Duma provided its chamber in one of the wings to the Library – everything was prepared for the opening. Opening ceremony of the Kharkiv Public Library took place on the 26th of September, 1886. Well-planned activity of the Board led to bringing Kharkiv Public Library to one row with the most famous libraries in the country. By the 10th anniversary, Kharkiv Public Library took the fifth place among the provincial libraries by the number of books. The 25th anniversary marked the third place, which was an unprecedented event.

Although during the first 14 years of its existence, the Library suffered all the difficulties of placement in rented premises, the Board tried to create the most favorable conditions for fulfillment of the Library's main function – bringing knowledge to people.

On the meeting in the end of 1890, it was decided to reorganize the loan department. The «second level» was given and «cheap library» was renamed «a third-level library». As L. B. Khavkina said, «Cheap library or a third-level library was a model for libraries not only in Kharkiv, but also in Kharkiv province». Bibliographic consultancy was organized to advise the readers and recommendation lists were formed according to relevant topics. The Board members addressed professors of specialized educational institutions in order to receive recommendations of certain books to be granted to the library free of charge by authors and publishing houses. The local press always featured the names of persons who donated books and money for the library.

Purpose-oriented activity of the Board aimed at acquiring books for the Library. 75% of the stock consisted of scientific works. The efforts of the staff were directed at changing of the Kharkiv Public Library into central library for all south-western Russia.

The activity of the Library included organization of charity concerts, performances, musical evenings, meetings with famous actors and writers.

Many deputies and province officials were members of the Board and they understood the problems and the needs of the Library and tried to help in any possible manner. For example, municipal authorities provided financial aid for construction and paid for land purchase. The whole community conducted the building of the Kharkiv Public Library. D. I. Bahalii argued that the Library has strong support from the society. Eventually, new branches of the Library began to open, but in 1906-1907 their financial state worsened. New authorities were suspicious of the educational establishments and institution.

New forms of organization of scientific departments were introduced. D. I. Bahalii put special emphasis on collecting the literature on history, geography, ethnography, statistics and industry of Slobozhanshchyna. Thus, Kharkiv Public Library became the founder of the local ethnography.

«The catalogue of books of the Kharkiv Public Library» (in Ukrainian) of 1912 was the first and the only such publication in the Russian Empire.

Kharkiv Public Library was to some extent the center of musical culture. Numerous concerts held in the Library enjoyed continued success among Kharkiv inhabitants.

Profound experience in the sphere of library management allowed opening one of the first in Russia Department of Librarianship and Museum of the Library, which was initiated by L. B. Khavkina in 1903.

The Library took part in all educational forums of various levels, which was covered in press, discussed at meetings and exhibitions.

On April 20, 1903 on the initiative of D. I. Bahalii the Department of Manuscripts and Autographs was opened as he considered the Library not only educational, but also scientific institution.

The decision was made to create a department representing the nationalities inhabiting the territory of Kharkiv and Slobozhanshchyna, i. e. jewish, polish, tatar and other nationalities. It was decided to organize the department "Judaica et Hebraica" to collect literature on the Jewish culture.

Library statistics improved, it included the form for registration of book funds, data on usage of publications, readers' attendance and organization of reporting.

Kharkiv Public Library in many of its beginnings was the first among the libraries of the country and its experience contributed to the development of native librarianship and Kharkiv librarian professional school.

O. P. Kunich

THE FIRST GOVERNING BODY OF KHARKIV PUBLIC LIBRARY

At the beginning of the Library activity there were a lot of well-known men of science, culture and education in the structure of Governing Board. Paying tribute to Library organizers we should remember about the first Governing Board members of KPL.

Borys Hryhorovych Filonov (1835-1910)

M. F. Sumtsov described B. H. Filonov as one of the last Mohicans of the nobility — the man of high education, art taste and social vein which led him to creation of public institutes, to service for Ukraine in conditions its independent social development. B. H. Filonov was the chairman of the first Governing body of KPL, at the same time he also was the member of city Duma, principle leader of nobility, public figure and Maecenas. B. H. Filonov was the chairman of Governing Board from 1885 to 1892.

Mykola Mykolayovych Beketov (1827-1911)

The world wide known scientist, academician and public figure. M. M. Beketov devoted himself to scientific activity in Kharkiv University during thirty years. He was one of the founders of KPL, the member of the first Governing Board. M. M. Beketov studied library science in foreign countries and made a speech about the state of public libraries in Europe and Russian Empire on the Library general meeting.

Vasyl Ivanovych Kasperov (dates of life is unknown)

The economist. Public figure. He was the member of Kharkiv literacy Association. He was the member of KPL Governing Board from 1884 to 1892. As D. I. Bahalii said that V. I. Kasperov was one of the most vital figures in the Library.

Fedir Andriyovych Pavlovsky (dates of life is unknown)

He was Noble by birth. Public figure. He was the member of KPL Governing Board from 1885 to 1892, and he was the author of the essay «The first year of Kharkiv Public Library». He presented books and made the donation to new library building.

Oleksii Petrovych Gruzyntsev (1851-1919)

Physicist, pedagogue, public figure. He was the Head of physic laboratory in Kharkiv University. He was the member of KPL Governing Board from 1886 to 1908, the Head of Governing Board from 1905 to 1906.

Osyp Semenovych Sytsyanko (1824-1886)

Medical scientist, pedagogue, doctor and public figure. O. S. Sytsyanko was the member of Kharkiv city Duma, Kharkiv study region Trustee, took an active part in Kharkiv medical Society. He was the member of KPL Governing Board from 1885 to 1886.

Ivan Osypovych Fesenko (1884-1906)

He was Noble by birth. Candidate of natural science. He was the member of the city Duma since 1879 and three times he was the Head of Duma. He always took part in enlightenment. Fesenko attached great importance to development of KPL. He was the member of Governing Board from 1885 to 1888. He presented 400 books and brochures to the Library. Among the members of the first Governing Board of the Library there were also the directors of Kharkiv schools «permanent members». They actively took part in development of KPL on a voluntary basis.

Ivan Petrovych Cshelkov (1833-1909)

Physiologist-scientist, pedagogue and public figure. He was professor, dean and rector of Kharkiv University (1884-1890). Several times he was the member of city Duma and worked in educational Commission. He was the member of KPL Governing Board from 1885 to 1890. He presented 182 books to the Library.

Viktor Lvovych Kyrpychev (1845-1913)

Well known scientist in the field of machine building and public figure. V. L. Kyrpychev – an organizer and the first director of Kharkiv technological institute. He was the member of KPL Governing Board from 1885 to 1898.

Arkadii Oleksandrovych Raevskiy (1842-1912)

The director of Kharkiv veterinary institute. From 1904 to 1906 he was the Head of veterinary Board. In 1916 on his initiative the reform of veterinary education took place. He was the member of KPL Governing Board from 1884 to 1904.

Ioann Oleksandrovych Kratirov (1839-1909)

Archpriest, the rector of Kharkiv theological seminary and the editor of «Faith and Mind» magazine. At the same time he was the member of KPL Governing Board.

Polikarp Vasylyovych Tykhonovych (1813-1888)

The director of the first Kharkiv boy's gymnasium and professor of Kharkiv University. He was the member of KPL Governing Board as a director of gymnasium from 1885 to 1887.

O. I. Tan'ko *FROM AN OUTBUILDING TO THE BEKETOV'S PALACE*

It is known that the successful work of any library is connected with the place where it is situated and the most comfortable conditions for the readers to work there and, first of all, to receive as quick as possible so necessary to them literature - books and journals.

The Kharkiv Publik Library didn't have its own building, during 14 years consecutively occupied. There rented flats but with the time passing they became small to it.

During the years of 1883 – 1885 a very beautiful of the Kharkiv city Duma has been constructed. The meetings of the Library members have taken place there. It was difficult find other place in the center of the city. That is why, taking into account, the necessity to open the library, the three small rooms in the outstanding buildings have been presented by the city Duma for the symbolic rent. But it was not possible to play the Library there.

In 1887 the rent free flat on the territory of the Bank situated at the corner of the Trade Square (at present R. Luxemburg Square) and Pletnevsky lane has been given by the city Duma. But with the growing of the stock of books, these free-rent flats became small too. The Library Board appealed to the city Duma with a request to allocate means for the payment of

a new flat instead of the free rent one. And in 1889 the Library removed to a new flat in the house of Madame Tempinskaja where it has been situated for eleven years. The conditions of work have been improved considerably for some time.

An idea of its own building construction appeared during the first years of the Library existence but this became possible only after 8 years passed when the head of the Board became D. O. Bahalii.

It had been found a place in the center of the city belonging to the Imperial Kharkiv University. With the permission of the Ministry of Public Education the Board of the University sold plot of land to the Board of the Kharkiv Publik Library. On the 16th of May, 1799 the grand laying has been done.

The project of the building has been made free of charge by the famous architect and academician O. M. Beketov. The head of the building construction was V. V. Velichko, the architect of the Kharkiv educational region and the University, the metallic constructions of a book depository has been constructed by Professor A. P. Komarov.

The 28th of January, 1901 the grand opening of the building has taken place. The representatives of the government and social organizations highly appraised the new library building, its beautiful halls and interiors. The main peculiarity of this building was its maximum suitability to the Library purpose with its interior decoration and distribution of the halls. There were a lending library, two big rooms in order to place the Board and for the different everyday library works, two rooms for the bindery, the auxiliary room-flat and the book shop. The wide marble stairs led to the second floor where the big reading hall has been situated considered by contemporaries as one of the best among Kharkiv halls. Nearby the big reading hall there was a room for «scientific work» and a small hall, a lending library of the 3rd category with a small separate book depository, and a flat of the Library head.

The main part of the building consisted of the adjoining to the big reading hall and the lending hall, the book depository with the metallic rafters. It has been built having many in common with the Strasbourg University's library. The basement floor has been built so that it could serve at the additional room for the book depository. There were the rooms for the Library archives, a porter's lodge, a kitchen and a watchmen room.

After the building of its own house the sphere of the Library activity has changed considerably with appearance of some new areas of education work and creation of some specialized departments. In 1905 the Kharkiv Public Library has received permission to the organization of the book trade on the commission basis. The periodical editions, brochures and books become the subject of the Library retail trade.

At the time of the Library removing to the new building, its stock of books numbered about 80 thousands volumes. In 1920s the library stock of books extended about 70 - 80 thousand copies receiving annually consisting of the compulsory copies of the Kharkiv printing houses and all printed production published in the Soviet Union territory and the books bought by the Library itself. The library was increased to 500 thousands of copies.

The project of the new Library complex has been proposed and done by the academician O. M. Beketov in 1927. The monetary means have been assigned and the construction of the building started in summer 1927. The project of the eight-stored building has been worked out by the engineer Shpakov by name. The construction of the building has been completed in 1929. During 1938 – 1939 a necessity to increase of the Library area has appeared again. O. M. Beketov had made a new project.

One can only imagine what a beautiful library complex — the real work of architecture art by the academician O. M. Beketov — would decorate the center of the city. But to our great regret the realization of this grandiose project was interrupted by the war.

I. Ya. Losiyewsky

YEARS OF THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION

At the beginning of the XX century and especially after a number of catastrophic defeats in the Russia - Japan war displeasure in society has rapidly been growing up. Practically everyone understood that the revolution approached. The monarchy tried to hold such development of the events by persecution of revolutionaries, compilation lists of illegal editions and confiscation of them.

The country entered into a new era of social shocks. The Library was involved where hundreds of books and brochures have been revealed by «the regime servants».

Kharkiv became one of the leading revolutionary centers of the Russian empire. In these years the Kharkiv Public Library was the main information center in the city where residents could know about events in Moscow and St. Petersburg, and about last local news. Revolutionary events directly concerned to the Library itself as among the Library Board members and librarian were representatives of many parties of that time. The democratic ideas prevailed here characterizing the Library at all stages of its history. The general book depository became the place for illegal literature. Taking into account of great demand for central and local press the Library increased gradually a number of copies of popular journals and newspapers of that time. Such library policy promoted increase of readers.

The Library increased its activities in the city involving working outskirts. In July of 1905 the second branch of the Kharkiv Public Library was opened. The Library increased volume of sale of printed matter of capital and local publishing houses.

In October of 1905 in Kharkiv and the province a martial law has been established. But the Library where revolutionary groups met didn't close its doors. The most of the Library Board members and librarians felt sympathy for revolution and there were flaming propagandists of revolutionary literature.

The Public Library was in the center of these events. Spontaneous meetings took place there very often. The fact became known to police. After such events inspections of documents and searches began in the Library.

On December 12, 1905 a dressing station was organized in the Kharkiv Public Library. During conflicts between rebels with police and army there were many wounded men who were given help there.

As the Library was the place of meetings of revolutionary workers, students, intelligentsia it was closed and sealed. Workers and students indignant at of closing of the Kharkiv Public Library organized meetings near the building of the Library every day. On December 30 the Library was opened. But for a long time a member of board N. A. Gredescul and his comrades were under arrest.

In 1905 – 1907 confiscation of «suspicious» editions was the constant phenomena in the Library. These were not only books and brochures of revolutionary content but also publicist works V. H. Korolenko, foreign editions of L. M. Tolstoy's works, etc.

In 1906 several library workers who were engaged in the book commerce in the Kharkiv Public Library were arrested. M. I. Rumnytska was among them. The arrest was not long. In 1907 the Library had to make an end to book and newspaper commerce. In 1908 all branches of the Kharkiv Public Library were closed. A number of searches were done in the branches and flats of their chiefs. A great number of illegal literatures were found.

The dissolution of the second State Duma on June 3, 1907 was the end of the first Russian revolution. The Library received a great number of valuable gains in that time its book collections increased, workers of the Kharkiv Public Library gained wide experience in social, scientific and bibliographical work.

V. R. Antonova

«TAKE A REVOLUTIONARY STEP»

(The Library in 1917 – 1934)

February overturn. October revolution. Civil war. It was the time when old principles were pulled down, and new ones were created sometimes very hardly. Old enterprises were reconstructed, new ones were built in Kharkiv, and new fields of industry were developed too fast.

The cultural life at the beginning of the 20th century is the bright page in the history of the first capital. All reforms that took place in the country were reflected in Kharkiv Public Library activity.

In 1917-1918, there were no means to maintain the Library, electric power, heating were switched off. Subsidies of State and Zemstvo enterprises, charitable donations helped to remain standing.

The Communist Party paid a great attention to libraries at that time. Stocks which were nationalized were transferred to the possession of Library fund. From 1934, the work on exposure books value from those stocks was made. Old published books of the XVIII century, rear and valued books of the first half of the XIX century, books with autographs that had a historic and public importance were revealed.

New mass reader – workers, Red Army men, students, pupils state offices workers came to the Library to get knowledge. The largest part of readers was students. The Library enlightenment activity was directed to assignment knowledge to various strata of society. Concerts, literary parties, lectures were read in large reading-room. The consultative department was created for the readers who hadn't library literacy. The creation of subject catalogue started in this department, the head of the department B. J. Borovich was the initiator of it.

The Library opened the reading-room in the city garden with the aim to bring books nearer to reader. The Library maintained contacts with Kharkiv enterprises: librarians came to plants for making books survey, helped to organize libraries in plants.

In 1924-1925, in the light of conducting Ukrainization in Republic, the catalogue of Ukrainian books and books about the Ukraine in other languages was created in the Library. The worldwide public interest in the USSR events favored to renew the Library international connections. The foreign department began to get foreign periodicals. In 1930, on the base of note department was created scientific-musical department, which must become the hotbed of musical education. The Library took part in teaching and educational process by placing the work of child's department. There were loud readings, holidays were organized which were dedicated to Ukrainian, Russian and foreign writers, performed matinees, the staff of which contained only children. The librarians of the department studied the interests of their readers. The methodical manual

«Talk about read book with a reader of child's library» was published.

In 1930, the Library began to be submitted to Board of science. In consequence of this fact, the name of the Library was changed, it got new name.

«Kharkiv Korolenko State Scientific Library» (KKSSL). The scientific work consisted from creation of different catalogues, compiling bibliographic indexes, article publication. The methodic work was directed to help other Republic libraries to organize their activity, inspection and instructing during official journey. Seminars on improvement of political and professional skill were conducted. Political struggle, repression couldn't be reflected on the Library work. At the end of the XX century the campaign in order to remove ideologically uneven books was spread.

So, the released after revolution books took place of new «prisoners». In 1931-1932 the «dangerous» counter-revolution literature received its own place in book depository. The special note «only for scientific work» was put on catalogue cards of such books.

The extension of books fund, expansion of library activity demanded of extra spaces. In 1927-1928, new part of building was built to book depository; new technical means were worked out for improvement of readers' service.

The Library was very popular in Kharkiv, newspaper publications of that time testify to it.

I. Ya. Losiewsky

AGAINST THE STREAM

Margaryta Orestivna Gabel is one of the legendary personalities, a brilliant scientist, literary scholar, pedagogue and lecturer, a woman of natural nobility of soul, a high order of intelligence, and very attractive.

Margaryta Orestivna Gabel lived and worked «fighting the stream» in accordance with her family traditions. However the character of her resistance was humanistic, but not political one. She chose a position of fighting for cultural values common to all mankind. She supposed that these values were of higher priority than daily political situation. She realized her choice in her scientific and pedagogical activities in the Library.

On her initiative Department of Rare Editions and Manuscripts was opened in the Library. The task of this Department was to save books and manuscripts for future generations building collections of the most valuable items. In 1934 M. O. Gabel headed a bibliographical group of Department of the Stock Storage. And an outstanding Ukrainian literary scholar academician A. I. Beletsky and linguist academician L. A. Bulachovsky became constant consultants. Program of the group activities included the work in three directions: history, art criticism, regional ethnography. The members of the group tried to find rare and valuable editions, studied, processed and catalogued literary monuments and whole collections of early printed books, books with autographs etc. Subsequently building of these collections was carried out by a bibliographical sector which was reorganized into Rare Editions and Manuscripts Department in 1940.

Sergii Mykhailovych Stavrovsky is one more legendary personality. Being historian by profession and skilled specialist in the field of living and dead languages, he devoted his life to studying early printed books. His memoirs — «Chronicle of my life» is a historical document remained intact by a miracle. It consists of 5 voluminous notebooks, 2000 pages on the whole and for each of them the author could be sentenced to death and executed on the base of the verdict by the so called «Commission of Three» (the institution within the NKVD having the right to take any decision during the court procedure).

During the Great Patriotic War Stavrovsky remained in occupied Kharkiv nearby the books and died of starvation in 1942.

Philologist, bibliographer and poet Iryna Vasylivna Znamenska-Shashkova worked in the Library in the postwar years. Not a single her verse was published during her lifetime. Being a wonderful lyric poet she was quite unusual for the XX century representative of civic poetry. Iryna Shashkova's lyrics is a chronicle in which the author tells the truth about her time without any allegories and omissions. Not long ago her book of poetry «Flame in the Wind. Selected Poems. » was published by the Kharkiv publishing house «Cursor».

One more woman librarian really devoted to Korolenko Library lived and wrote «fighting the stream». She was Olga Tymofiyivna Bondarenko — a highly educated bibliographer, pure soul and gentle person, a great master in poetical miniatures writing. Pure flame of love, reflections on human nature and destination, calm and confident confrontation by means of her own nature, all her life, not by means of struggle — these are the main themes of her literary works. This little weak woman did not try to catch a peace of luck. She did not make her career, she did not believe in communist fables. She was completely charmed with the greatness of nature and with beauty of human being — inner beauty. Communicating with the people she did her difficult work easily and quietly: she treated human souls, and the people became better.

I. D. Dmytrychenko

REPRESSIONED PEOPLE. B. J. BOROVYCH

The 20th of XX century was the time of library science prosperity in Ukraine. The Ukrainian library school was revived just at that time.

When the Soviet power was established, library science was obligatory to be the part of a State policy and this fact was an obstacle in the way of its development. New generation of librarians in public libraries was formed at that time that hadn't even secondary education and professional qualification, but they entirely shared the ideology of new power. Members of the staff combing-out was applied among librarians with the aid of them the best specialists were killed using repression and terror.

On March, 1921, the list of suspect for Soviet power persons was given to Commission that did members of the staff combing-out in the Soviet institutions. The name of well-known librarian, the chief of consultant department of KPL B. J. Borovych was among them.

Borys Josephovych Borovych is the librarian scientist, bibliographer, publisher, pedagogue, journalist, art critic and philologist. The important place in his heritage belongs to the problem of practical organization of library and catalogue work, users service, publishing and pedagogical activities, Borovych considered libraries as cultural and educational centers, independent from ideological impact. He upheld the out party principle of libraries.

Unfortunately, the terrible fortune of Borovych is typical for many KPL workers in 30th.

Borys Josephovych Borovych was born in Odesa. His library activity began in 1905. From 1916, he lived in Kharkiv, from 1917 Borovych was the member of Kharkiv Public Library. On October 1920, he was the Head of new consultant department. This department became the main one in the Library. Its importance and popularity increased. Subject catalogue was the main working out of Borovych and his colleges. It was the first subject catalogue in the USSR. The fate of catalogue was as terrible as the fortune of Borovych himself.

For the first time Borys Josephovych was arrested in 1921 due to false imputation. During 1930-1936 he was severe criticized in soviet press as reactionary bourgeois theorist of library science, bibliography and book science for anti Marxist and anti Leninist views and antiparty positions.

In 1932, Borovych was dismissed from the Library. Further, the subject catalogue to which Borovych dedicated twelve years of his life was wiped out. In 1937, Borys Josephovych was arrested again. He was charged with guidance of anti Soviet terrorist organization. These incriminations became the reason of sentence pronouncement - shooting. The incrimination was sentenced on the 12th of September, 1938.

Only on the 12th of August, 1993, Borovych was rehabilitated on the ground of Ukrainian law «About rehabilitation of political repression victims in Ukraine».

N. P. Borysenko

LOCKED UP BOOKS OR BOOKS GENOCIDE

Books as people have their own history and fate. From the first days of the Soviet power just to literature was assigned important role in changing social consciousness and in forming people of new type. Libraries ought to help Bolshevik power to propagandize communist ideology.

The Body was created in order to fulfill that task, to supervise for intellectual property of society — the main department of literature and publishing (Glavlit). «Glavlit» prepared the lists of documents that must be removed from libraries,

works by foreign philosophers Descartes, Kant, Spenser, Mach, Platon and Shopenhauer, classics of Russian literature L. Tolstoy, I. Turgenev and Ph. Dostoevsky. The religion literature was removed too.

The first blow of totalitarian regime was made on Ukrainian authors' book as: M. Khvylovy, G. Kushelnytsky and others. The State scientific-methodical committee of public commissariat of education prepared lists of documents that must be removed from all libraries. One copy of doomed documents was recommended to send to «ibrary archives» of Kharkiv Korolenko State Scientific Library (KKSSL) for keeping. There was not special keeping in the Library officially. The note «only for scientific work» was put on forbidden books. Such literature was given to users only by special demand. The libraries were checked for many times. In «Three» of inspectors indebted were the representative of NKVD the opinion of whom was decisive in search.

The workers of state security watched on rules of admittance to books out of special fund of KKSSL. Sometimes readers' record cards helped to reveal «unreliable» people.

In some cases, librarians glued notes about «class hostile» books that were forbidden to keep in special fund. The books of «enemies of people» or books where their names were mentioned, were removed from libraries. «Glavlit» prepared a lot of lists of different kind undesirable literature. The scales of spiritual terror were such huge that the censorship Boards had no time to fix all changes influenced on making those lists. So as articles, prose and poems of repression men were in magazines, textbooks and anthologies, there was a decision to cross out and to check up prohibited ones. Librarians crossed out and sketched the names of «enemies of people», glued up the portraits, removed articles, chapters. Behind bars of Stalin casemate there were V. Pidmohylny, E. Pluznik, B. Antonenko-Davydovych. This was the cause of their works removal.

The forbidden books were in all times. Till any power there was certain rules and conditions of book restriction. But just the Soviet power made rules of censorship the most perfect.

The books return began after 90th, 130 thousand copies from KKSSL special fund got a long-expected liberty and returned to their readers.

I. Ya. Losievsky

FACTS AND LEGENDS ABOUT TIME OF OCCUPATION. NUREMBERG'S TRIAL

There were a lot of rumors about the Library work during the time of occupation, sometimes they were overstated, very often got entangled with truth. The Library had got the first war wastes from German bomb which fell near the corner of Stalin (now Moscow) avenue and Slesarny side-street; windows were broken in the main building. At that time the work of the Library was under the command of country defense interests.

In spite of the fact that Kharkiv Korolenko State Scientific Library (KKSSL) had the collection of national significance it was decided not to evacuate it.

During the next bombing of the center of the city some bombs fell on the Library. 500- Kg bomb partly destroyed foundation, the building inclined, two walls fell down. The Library workers took the books away from the upper shelves making protect from rain and snow.

The Library fund attracted the third Reich attention. Rarities were searched. Specialists, who came from Berlin, interested with maps and atlases, various sources of scientific information concerning military strategic theme, industry power of the country. As soon as, fascists came to Kharkiv, the Library was sealed up but in some days librarians came to work. Firstly, they began to carry books from partly destroyed book depository to other places.

The Library workers were forced to send documents to Berlin according the orders of German scientists, military officers, diplomats and special service representatives. M. M. Rumnitska said that for Rozenberg staff 34654 books were given out.

During the second Kharkiv occupation the Library suffered from aviation bomb which got to large reading-room where 200 thousand books out of were destroyed by bombing depository. The bombing of city center led to partly destruction of books and card indexes. When officers and soldiers of German gendarmery kindled the huge fire before the main building of the Library, there was the probability of thorough destruction of book fund. Nearly the whole collection of unique East literature was burnt. The Library workers could keep only small part of it. M. I. Rumnitska appealed to military commandant of Kharkiv for the fund defense and as a result, the city Council gave the Charter of immunity to the Library.

In 1941-1943 KKSSL had book funds of some other libraries, museums and other institutes and the largest part of them was not kept.

From April 1943, German command factually didn't interfere in the Library affairs that were submitted to city Council and Rozenberg staff entirely.

After Kharkiv liberation on library workers meeting the decision was taken to search for documents which were exported to German. It's a pity but during all after war years were returned only 12 documents out of tens thousand exported to German.

It was the hardest times in KKSSL history but due to spiritual firmness of library workers and heroic labor, the Library met trials with dignity, stood catastrophe and continued its existence.

I. Ya. Losiyewsky *TO GET OVER THE RUINS*

In 1943 in the first days after the liberation of our city the Library opened its doors to the readers. The Library was working for 13 – 15 hours daily. The librarians carried out numerous orders and inquiries of municipal services workers on the problems of building, urban water supply and sewerage system repairs, equipment for tram and trolleybus depots etc. The librarians were faced with a difficult task: they had to restore the Library of the ruins and at the same time to help everybody.

The restoration of the Library began. There were enough finances but there was lack of people. Positive changes took place little by little. The builders restored the book storage partially and made a ceiling over the big reading hall. In 1944 they began to erect walls and to glaze the book storage and in the next year they finished the work.

In 1948 the book storage was completely restored and since that moment the main book stock of the Library has been available to the readers. Selfless labour of the Library enthusiasts M. O. Gabel, Ye. O. Martynova, N. F. Semenenko, V. H. Trambytska, M. R. Zaichyk, T. H. Sherstyuk and many others was crowned with success. Assistant manager in charge of the premises Mark Havrilovych Hurchenko drew into the work all his family. By the way he was father of the popular actress Lyudmila Hurchenko and his famous daughter recalls this episode in her book «My Grown-Up Childhood».

In the late forties the Library activities on acquiring book collections grew rapidly. In that period the main acquisition sources were the All-Union Book Chamber, the Central Distributing Centre for Scientific Libraries, the regional distributing centre for libraries, publishing houses, printing houses, bookshops, libraries and institutions of various administrative subordination.

In spring 1950 the big reading hall was completely restored. Scientific activities revived and spread all over the Library. The librarians not only regularly took part in conferences and library workers meetings but also organized conferences, seminars, lectures on librarianship and bibliography.

New scientific editions were published by KKSSL workers, namely bibliographical lists devoted to I. I. Mechnikov (1945), O. M. Ostrovsky (1948), O. S. Pushkin (1949) etc. In 1949 the readers got access to the new systematic catalogue. The period from the late forties to the early fifties is called by historians «the epoch of the late stalinism». The librarians work was organized according to «the socialist emulation methods». In 1949 in order to meet the ideological requirements the Library workers were forced to divide the alphabetic catalogue into two parts. One part was intended for a limited usage only (it included editions published before 1948). Another part was intended for the general public (editions published after 1948). These two parts were put together again only in the late fifties.

Every year the librarians prepared book exhibitions on special occasions such as Communist Party leaders birthdays, other important political events and red-letter days, the CPSU resolutions. Book exhibitions devoted to Shakespeare, Goethe, Pushkin, Shevchenko, Franko and others were organized as well. Well-known lecturers from Kyiv, Moscow, Leningrad were guests of our Library.

Such was the Library life during the period of the postwar restoration. In spite of the great losses in the war time the Library got over the ruins and succeeded to resume its status of one of the leading libraries of the state.

V. V. Myroshnykova

SUPPORTING BASIS FOR PARTY ORGANIZATIONS IN IDEOLOGICAL WORK (1950 – 1980)

This period was rather stable for libraries. There was a system of propagandistic activities which embraced a great number of directions. It included propaganda of Marxist-Leninist heritage, propaganda of documents and resolutions of congresses and plenums of the CPSU. Libraries also popularized literature on various spheres of science, production, agriculture, promoted the development of education, culture, aesthetic upbringing of workers. Being one of the leaders of librarianship Kharkiv Korolenko State Scientific Library (KKSSL) worked in accordance with the Party resolutions and directions, and being a methodological centre of republic and legislative levels it worked out and popularized methods of propaganda of literature, it organized and controlled propagandistic activities of regional, district and country libraries in the region attached to it.

On special occasions the librarians prepared great exhibitions, popularized literature not only in the Library but also outside it. Various events were held to popularize resolutions of the CPSU Congresses, namely: lectures, meetings with the delegates of the congresses, mass public acquaintance with literature illuminating successes of the state and of labor collectives. Each department was obliged to contribute to realization of resolutions of congresses and plenums of the CPSU.

Within the limits of the CPSU policy libraries systematically did their best to support development of the state programs planned out by the Congresses for the next five-year period. Various mass public events inviting Bolsheviks, persons who took part in the Great October Socialist Revolution were regularly held for the readers. In spite of the total ideological pressure exerted on the content of librarianship there were positive factors too. For instance, a new book depository designed for 4 million volumes was built in this period.

Thanks to the high level of the work process organization KKSSL became officially a scientific and methodological centre of the All-Ukrainian significance, a regional centre of inter-library loans and inter-regional depository for the libraries of Poltava, Sumy and Kharkiv regions.

V. G. Prokhorova

THE CHAMPION OF SCIENTIFIC-TECHNICAL PROGRESS

Kharkiv after fascist occupation liberation was one of the most destroyed cities in Europe. Reconstruction began at once after city liberation. The State needed in specialists for reconstruction and further development of industry. The great help to Kharkiv inhabitants in mastering the technical professions gave Kharkiv Korolenko State Scientific Library (KKSSL).

The Library propagandized the achievements of home science and technique, knowledge of industrial innovators.

The technical level of industry grew up, applied new technologies. All those facts enlarged user demands on invention specifications and standard-technical documents. In 1957, there was the large fund of standards (near 40 thousand) and invention specifications (more then 72 thousand) in the Library. The enterprises of Kharkiv region improving industrial processes, used patent information-experience of home scientists and inventors.

There were created patent departments in one hundred libraries of the USSR with the aim to propagandized invention specifications among engineers, technicians, workers and industry innovators. In November 1956 in KKSSL patents department was opened. Invention specifications and standards on inter library loan system ordered to enterprises, research institutes and other Kharkiv offices. The workers of the Library always went to plants with invention specifications, bibliographic surveys were made, information about new documents, discussions about culture of reading. The lists of new books or patents were made with the aim to propagandize them. The orders on bibliographic lists came from all parts of the USSR and even from far foreign countries.

For example, in 1964, the Library of Congress ordered the list of documents in the field of casting industry.

In 60th, the system of scientific-technical information was developed. From 1964, KKSSL had the functions of Republic methodic center on propaganda technical literature questions.

In 70th, the technical literature department widened its activity in information providing of scientific-technical progress. One of the means to spread information was continued issues «News of technical literature. Power engineering. Radio electronics. Mechanical engineering». and «New literature on economy, mechanization and electrical engineering of agriculture». In enlightened activity of the department were applied such arrangements as week of specific aspects technical literature, evening-meeting with honor inventors, fair of technical ideas, quality Day, Week of inventor.

In 1979, more then 70 thousand people took part in inventors and rationalize movement. On 24 January 1979, Presidium of the Supreme Soviet of the USSR by its decree determined Day of inventors and rationalizes as recognition of their merits.

The new direction in department activity became bibliographic-information providing purpose complex programs republican, regional in help to accelerate scientific-technical progress in 80th.

Documents delivery in reading-room of the technical department increased nearly for 40 times during thirty years, delivery on inter-library loan system for 54 times, that was the evidence of great activity of the technical department on information providing of scientific-technical progress.

O. I. Tan'ko

THE LIBRARY CHANGES ITS «FACE»

It is 70 – 80s of the XX century when the supreme bodies of the state powers gave the special attention to the construction of the buildings, all necessary means of mechanization and automatization being at its disposal. 70 – 80 thousands of

copies of books were the increasing of stock of books annually. The book depository built on the base of the Beketov's project had no free place. The auxiliary areas in the dwelling houses have been given to the Library by the local authorities but it was not the solution of the problem of the stock of books storage.

In 1968 – 1968 the basis of the future new library complex has been laid. In 1971 the construction of the building started. The quality of the construction works was unsatisfied. The terms of the object construction works completing carried out from year to year. But only in ten years one can speak about finishing of the Library building construction works.

The Library staff took an active part during all the period of construction works. The builders received help not only from the side of the Korolenko librarians but also from the side of the other librarians of Kharkov libraries and students during communist subotnics. At last on December 29, 1980 the act about finish of the library complex building has been subscribed. But the joy of libraries and readers was untimely. Great numbers of defects has been revealed as the result of which the object could not be put into exploitation. The list of defects was consisted about 124 positions. The Library Board and its staff have made much effort to be new buildings of the Library in working condition but after some time they were still unsatisfied.

Putting into operation of the new premises improved conditions of the Library work. There were additional 12430 square meters of the useful area where the books wealth has found their places and it became possible to keep them correctly. Using in 1982 a new book depository with 4 millions volumes begun and it continued five years with liquidation of defects.

In the middle of 80s of XX century architects and scientists (the readers of the Library) decided to raise a question about the realization of the second stage of the Kharkiv Korolenko State Scientific Library reconstruction. The reading hall could not satisfied all the demand of the readers though the stock of books was at this time large enough – about some millions volumes.

Though the problem of the second stage of the reconstruction has not been solved and still it has not been solved now with absence of free area foreseen by the General plan (1968).

Today the building of the KKSSL is one of the symbols of Kharkiv. The Library changed its «face» and the center of the city but it did not change its destination to be the temple of science and culture.

V. V. Myroshnykova

THE LIBRARY OF THE NATIONAL IMPORTANCE

In the library system of any highly-developed state the national libraries play the main role. Though state libraries so as the libraries with the official national status fulfill the definite mission for scientific and social development both for their state and the library cause as a whole.

As Ukraine is one of the biggest countries in Europe, its library system is enough developed. In our country the status of the national libraries have seven libraries, and six are public libraries having the same importance and contribution to the national library system development. Among them the most important and prominent library is the Kharkiv Korolenko State Scientific Library.

The main task of the Library of the national level is to keep a complete set of editions which were created in the territory of the territory. The library holding of seven millions volumes is the Ukrainian national heritage, the important component of the national information library holding of our state being part of the world culture. The most valuable and rare editions and collections are included in the State register of the national cultural heritage and the archives documents are put on the National archives fund of the Ukraine. The Library is the full member of UNESCO programmers.

Several unique musical editions of the well known at the end of the XIX century - beginning of the XX century publishing houses such as: the Publishing House of Steplovsky, the Publishing House of Guthal, Bessel & C, etc.

The collection of the cartographical editions of the Kharkiv Korolenko State Scientific Library is among the largest of the similar collections in Ukrainian libraries.

Every national library is the national book depository of the most full collection of the national and the most important foreign scientific documents and it ought to be their safety and security guarantor. In the KKSSL the conditions for the use of the modern technologies in order to provide safekeeping of the holdings according to the example of the well developed countries have been created. The Library is the recognizing center of the cataloging in the Ukraine with the problem-oriented, subject, factographic and other databases creation there, which should to be the base for the qualified maintenance of electronic catalog.

One of the most important functions of the national libraries is the creation of the national bibliography. That is, editions which have been published in the territory of the country. This work has two directions: the ongoing work is fulfilled by the Book Chamber of Ukraine and libraries of the national level publish retrospective indexes - lists of editions which have been published before the creation of the Book Chamber of Ukraine has taken place. The Library has prepared several indexes on the base of the scientific research.

The KKSSL is the full member of the «club» of the national libraries of Ukraine. The Library takes an active part in the development and practical realization of the most important state programs of humanitarian sphere both on the base of the demand by the Ministry of Culture of Ukraine and on its own initiative. The developments of the different directions of the Library activity have all science of the professional schools, particular, in the field of study of local law.

V. V. Istomina

THE LIBRARY AND THE WORLD

Kharkiv Korolenko State Scientific Library (KKSSL) has been maintaining and developing friendly relations with cultural institutions abroad during all its existence. Since 1994 the Library has been fruitfully cooperating with colleagues from Canada, Germany, Austria, France, Poland, USA and other countries.

Owing to this cooperation specialized foreign libraries and reading halls were opened in KKSSL. On June 27, 1995 the Ukrainian Canadian Library was opened. Minister-Counselor of the Canadian Embassy in Ukraine Mr. R. Vashchuk took part in the ceremony. This Library was founded on the initiative of «Canadian Association of Friends of Ukraine». Collection of Ukrainian studies published abroad is the most valuable part of the Library stock.

In 1996 German Reading-Hall and Austrian Library were opened. Ambassador of Germany in Ukraine Mr. E. Heiken and Ambassador of Austria in Ukraine Mr. J. Weiss took part in the ceremonies.

The Austrian Library was founded with the support of the Austrian Institute of East and South-East Europe, Vienna. In this Library the readers may get literature on psychology, history, art, fiction, etc., use audio and video materials. The readers may borrow editions to use at home. Meetings with Austrian writers, literary critics, historians are regularly held there.

The German Reading-Hall was opened according to a bilateral agreement with Goethe-Institute, Munich. This Reading-Hall is a model of a modern German public library. It means that it is open for all comers, users have free access to media resources, documents on all information carriers may be taken to use at home (except reference books). The German Reading-Hall has modern book collection, up-to-date technical equipment and new computers with Internet access. The German Reading-Hall has close links with Nrnberghaus in Kharkiv as Kharkiv and Nrnberg are twin-cities.

In October 1998 «The Library of Council of Europe's Documents on Human Rights» was opened in KKSSL according to the Soviet of Europe program «Activities for the Development and Consolidation of Democratic Stability» and with the support of Directorate on Human Rights. Via the Internet our users got access to the Web resources of Council of Europe informing them about the work of this international organization, its bodies and institutions.

During more than 15 years we have been receiving generous support from the charitable American-Ukrainian Sabre-Svitlo Foundation. Over 3500 books were donated to our Library by this Foundation. A set of the Loeb Classical Library consisting of close to 500 titles of famous Greek and Roman authors was an especially valuable donation.

Since 1993 KKSSL has been fruitfully cooperating with «The East and Central Europe Journal Donation Project» (New York). This Project is the greatest acquisition source of foreign periodicals for our Library. Donation Project gives our readers a good chance to get acquainted with primary American and English scholarly journals. During almost two decades of our cooperation the JDP has been supplying us with periodicals on economy, philosophy, psychology, education, politics, law, history, culture, medicine and other humanitarian problems.

In 1998 we have a very important event in our Library life. We received the first tranche of «The Everyman Millennium Library» from the British Council Ukraine. «The Millennium Library» is a complete set of 250 greatest books ever written in the history of mankind (in English). The books are perfectly edited and the set is a unique addition to our stock indeed. The French Cultural Centre in Kharkiv is our partner for a long time. In 1997 a presentation of book collection sent by the National Library of France was a great success. Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of France in Ukraine Mr. Paschoal Fieschi took part in the presentation.

On March 12, 2009 Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Finland in Ukraine Mr. Christer Michelsson visited our Library. Publications on Finland, works of modern Finnish authors in Ukrainian and Russian translations were a generous gift of the Ambassador.

Collaboration of our librarians with their colleagues from Austria, Poland, Russia, USA, France and Germany was very useful for their professional education. Practical training in libraries abroad enriched their experience, improved their professional skills.

N. I. Kapustina **TRADITIONS + INNOVATIONS**

In 1991 when Ukraine became the independent State, new times began for Kharkiv Korolenko State Scientific Library (KKSSL). Rapid social-political and economical changes in Ukrainian State development made the Library workers to search new ways of further development. The collectivity choose the formula «traditions + innovations» for those changes which were based on two directions. These are the restoration of traditions of the end of XIX century and 20th - 30th of XX century and organization of using and creation of electronic information resources. The Library had the powerful base for remaking its activity. The amount of fund reached to 7 million copies. Thanks to its structure and content the fund has all basis of national cultural property. The computerization and creation of electronic catalogue was started in the Library. Different arrangements for scientists, specialists, inventors and amateurs of literature and art took place in the Library. But to the end of XX century all of that were not enough. It was necessary to apply new information technologies. Thanks to financial supporting of Soros Fund («Vozrozhdenie»), IREX, Institute of open Society (Budapest) and US Embassy in Ukraine the Library could decide many tasks connected with modernization of users' serving including distant ones. The Library priority task was to create electronic catalogue. The new one is conducted from 1995, and now it includes near 300 thousand electronic notes. The access to electronic catalogue organized in catalogue room and on site (<http://korolenko>).

kharkiv. com). In reading-rooms there is access to electronic databases — these are «Standards», «Catalogue of Austrian Library», «Catalogue of Council of Europe documents on Human Rights» etc.

In 2003, with US Embassy support according to LEAF program the Center of free access to Internet was opened in the Library. Every user can get information during one hour free of charge from World net.

In 2008, the room of electronic documents was opened in the Library. The users got the access to information on CD and DVD discs. Visitors of this room can use personal computers, WI-FI connection to Internet, to scan necessary documents and to use personal notebook.

Among the new services the special place belongs to virtual reference service (korolenko.kharkov.com/kvds/kvds/html), it works from 2005. The service of electronic documents delivering (<http://korolenko.kharkov.com/fond.edd.html>) is also very important. With its help the users can order electronic copies of newspapers, articles, maps, atlases, notes and a part of book not more then thirty pages. It's the rule according to law of Ukraine «About copyright».

In 1993, the Ukrainian department renewed its activity, it was liquidated in 1917. Now this department has the name «Ukrainika», the Ukrainian-Canadian Library works as a part of it. This Library was opened with the support of Friends of Ukraine Society (Toronto, Canada).

Traditionally, KKSSL played the important role in Kharkiv cultural life. In the store of cultural-enlightenment arrangements there are literary, local lore philosophical and spiritual readings, «tribune of scientist», presentation of books and expositions, theatre hall, literary-musical salon, clubs of students of local lore, students of Pushkin works, Esperantists and American club.

The Library is the member and co organizer of many cultural and scientific arrangements in Kharkiv region such as international festival «Rakhmaninov and Ukrainian culture», «The world of book» and «Space of literature - the way to peace, agreement and cooperation among people», the authors from Russia and other countries took part in them. One of the scientific-enlightenment directions of the Library activity became the popularization of bibliography. The known in Kharkiv socio-cultural Center coordinates the scientific-enlightenment work.

In the Library was created the scientific-information department, it provides innovatory processes and there is the Center of innovation supporting in this department.

So, KKSSL became the real «key to the whole world», the world to knowledge, the whole world association aspires to.

Література

1. Багалей Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905): ист. моногр. : в 2 т. Т. 2 / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. — Х., 2004. — 973 с.
2. Багалей Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) / Д. И. Багалей, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. — Харьков, 1906. — VII, 329, XIV с.
3. Багалей Д. И. О необходимости постройки дома для Харьковской общественной библиотеки / Д. И. Багалей. — Харьков, 1894. — 16 с.
4. Багалей Д. И. О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки / Д. И. Багалей // Сб. Харьк. ист. - филол. общества. — Х., 1911. — Т. 20. — С. 479 — 492.
5. Багалей Д. И. Речь при открытии филиального отделения Харьковской общественной библиотеки / Д. И. Багалей // Сб. Харьк. ист. - филол. общества. — Х., 1911. — Т. 20. — С. 530-532.
6. Багалій Д. І. Харківська Громадська бібліотека, яко тип наукової і загально-просвіткової обласної бібліотеки / Д. І. Багалій // Книжк. вісн. — 1919. — Кн. 2. Квіт. - черв. — С. 41-57.
7. Багаліївський збірник. Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України: наук. ст. та матеріали. — Х., 2008. — 308 с.
8. Бекетов А. Н. Харьковская общественная библиотека : [Описание проекта и интерьера здания б-ки] // Зодчий. - 1902. - № 13. - С. 157-159.
9. Березюк, Н. М. Библиотека Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина за 200 лет (1805—2005) / Н. М. Березюк, И. Г. Левченко, Р. П. Чигринова. - Харьков, 2006. - С. 265—266.
10. Библиотекарь. — 1910. — Т. 1. ; 1912. — № 1. — С. 8 — 18.
11. Библиотечное дело на Украине // Книгоноша. — 1923. — №5.
12. Библиотечная жизнь в СССР: [об ассигновании Государственной библиотеке им. Короленко 200 000 руб. на расширение книгохранилища] // Крас. Библиотекарь. - 1928. - № 2. - с 71.
13. Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна: творча спадщина і сучасність: матеріали наук. конф., присвяч. 130-річчю з дня народж. Л. Б. Хавкіної, 30 жовт. 2001 р. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [упоряд. О. П. Куніч]. — Х., 2001. — 40 с.
14. Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна: харківський період діяльності (1888—1918): зб. матеріалів / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад. : А. М. Перепеча, Н. І. Капустіна]. — Х., 2004. — 151 с. — Електрон. аналог : режим доступу : <http://korolenko.kharkov.com/30.htm>.
15. Бібл. вісн. — 2005. — № 3. — С. 46.
16. Білоконь, С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941рр.). Т. 1. : Джерелознавче дослідження. - К. : Київ. наук. т-во ім. П. Могили, 1999. — 448 с.
17. Бондаренко, О. Т. Зеленый дождь : стихи / Ольга Бондаренко ; сост. С. Шелковый. — Харьков: Майдан, 2005.
18. Вохмянин, В. К. Харьков, 1941-й. Ч. 1. У края грозы / В. К. Вохмянин, А. И. Подопрigора. — Харьков : Б. и., 2008.
19. Гофф, И. На белом фоне: рассказы, воспоминания / Инна Гофф. — М. : Современ. писатель, 1993.
20. Григорьев, Ю. В. Л. Б. Хавкина (1871-1949) / Ю. В. Григорьев. — М. : Книга, 1973. — 126 с.
21. Грімстед-Кеннеді П. Доля українських культурних цінностей під час другої світової війни : винищення архівів, бібліотек, музеїв / П. Грімстед-Кеннеді, Г. Боряк. — Л. : Фенікс, 1992. — 120 с.

22. Гурченко, Л. М. Моє доросле дитинство / Людмила Гурченко. — М. : Молодая гвардия, 1983. — 285 с.
23. Данилевский, Г. П. Украинская старина. — Харьков, 1866. — С. 237.
24. Денисенко, В. Буржуазно-націоналістичне охвістя у бібліотеці // Соціалістична Харківщина. -1937. -5 жовтня.
25. Десятилетие Харьковской общественной библиотеки: [докл. и сообщ.]. - Харьков., 1898. — 99 с.
26. Десятилетие Харьковской общественной библиотеки. — Харьков, 1898. — 99 с.
27. До історії міста Харкова. Будівництво, промисловість, наука : Науково-довідкове видання / Центральний державний науково-технічний архів України. - Х., 2004.
28. Довгань, К. Проти еклектики та ревізіонізму в книгознавстві, за більшовицьке переозброєння. — К. : УНІК, 1932. — 72с.
29. Драган, Р. Любов Хавкіна. Витоки українського бібліотекознавства // Вісн. Книжк. палати. — 2000. — № 1. — С. 38–40.
30. Дражевська, Л. Діяльність органів самоврядування і громадських організацій у Харківській області в 1941 — 1943 рр. // Доп. і повідомл. / Укр. Віл. Акад. наук у США. — Нью-Йорк, 1985. — Вип. 2. — С. 13.
31. Дубровіна, Л. А. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; Нац. Акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. — К., 2009. — 530 с.
32. Евентов, А. М. Будинок, в якому ми росли : нарис про Бібліотеку ім. Короленка / А. М. Евентов. — Х. : Книжк. -газ. вид-во, 1946. — 24 с.
33. Єрофеева Г. М. Бібліотечна діяльність Миколи Сумцова: (з історії б-к Слобожанщини) // Бібл. вісн. — 1997. — № 3. — С. 17-19.
34. Записка Д. И. Багаля о задачах Харьковской Общественной библиотеки // Отчет Харьковской общественной библиотеки за восемнадцатый год ее существования (с 1-го окт. 1903 г. по 1 окт. 1904 г.) и ее филиального отделения за четвертый год его существования (с 1-го окт. 1903 по 1-е окт. 1904 г.). — Х., 1904. — С. XII-XV.
35. Записка председателя Правления Харьков. Общ. Б-ки проф. Д. И. Багаля. О способах приобретения книг // Отчет Харьковской общественной библиотеки за восемнадцатый год ее существования (с 1-го октября 1903 по 1-е октября 1904г.) и ее филиального отделения за четвертый год его существования (с 1-го октября 1903 по 1-е октября 1904г.) — Х., 1904 . — С. XXI-XXIII.
36. Звіти Харківської громадської бібліотеки 1888-1906 рр.
37. Известия Одес. библиогр. об-ва при Император. Новорос. Ун-те 1915 т. IV — с. 18
38. Ильченко, А. В Петровском переулке : прекрасные дамы — опять // Ильченко А. Основа, или Кто там стучится в дверь? — М., 1984. — С. 129 — 133.
39. Капустіна, Н. І. З історії створення відділу бібліотекознавства Харківської громадської бібліотеки (до 100-річчя першого відділу бібліотекознавства в Україні) // Вісн. Книжк. палати. — 2003. — № 7. — С. 40–43.
40. Каракоз, О. Цензура в публічних бібліотеках України: сутність та форми прояву (1917-1939 рр.): автореф. дис... . канд. наук (07. 00. 08) \ КНУКІМ. -К., 2006. -21 с.
41. Лейбфрейд, А. Ю. Строительство, восстановление и расширение здания харьковской государственной научной библиотеки им. В. Г. Короленко. — Х. : 1986. — 28 с. — Машинопись.
42. Летопись революции — 1923, № 5
43. Лосієвський, І. Я. Бібліотечні фонди Харкова в роки другої світової війни : (іст. -докум. нарис) //

Доля культурних скарбів України під час другої світової війни : архіви, бібліотеки, музеї. — К., 1997.

— Вип. 2. — С. 5 — 29.

44. Лосієвський, І. Я. Відділ рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка : історія та сучасність // Колекції пам'яток писемності та друку у бібліотечних фондах України : проблеми формування, збереження, розкриття. — Х., 2003. — С. 267 — 271.

45. Макаревский, А. Воспоминания народовольца восьмидесятих годов. Революционный Харьков в 1882-5 годах // Летопись революции. - 1923. - № 5. - С. 64.

46. Михайленко, В. М. З історії освоєння нового книгосховища і організації фондів у нових умовах // Короленківські читання : матеріали наук. -практ. конф. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. — Х., 2006. — С. 29 — 35.

47. Навроцька, В. Д., Корнієнко, А. П. Бібліотеки Української РСР у дванадцятій п'ятирічці // Бібліотекознавство і бібліографія. — 1987. — № 27. — С. 3 — 9.

48. Назаров, М. «Высшие и низшие»: в библиотеке Короленко не все благополучно / М. Назаров, Ф. Радченко // Харьк. пролетарій. — 1930. — 25 янв.

49. Народные библиотеки Харьковской губернии за 1912 год: статистический обзор. — Харьков, 1914. — С. 18, 20.

50. Отчет о деятельности первой бесплатной народной читальни-библиотеки... — Харьков, 1903. — С. 34, 45 — 46.

51. Павловский, Ф. А. Первый год Харьковской общественной библиотеки. — Харьков, 1888. — 16 с.

52. Пашенко, Ф. Н. Архитектура и строительство библиотечных зданий. - М. : Изд-во Акад. Архитектуры СССР, 1941. - 296 с. - Из содерж. : [О здании ХГНБ им. В. Г. Короленко]. - С. 13.

53. Перепеча, А. М. Визначний бібліотекознавець України Любов Борисівна Хавкіна: (за результатами наук. пошуків) / А. М. Перепеча, Н. І. Капустіна // Вісн. Книжк. палати. — 2001. — № 3. — С. 36—38.

54. Перепеча, А. М. Вона заслуговує на статус почесного харків'янина // Дайджест Е. — 2001. — № 4.

55. Раскіна, Т. С. Штрихи до портрета М. О. Габель : до 100-річчя з дня народж. // Культура України : зб. статей. — Х., 1994. — Вип. 2. — С. 143 — 155.

56. Рубинский К. И. Значение Д. И. Багалей в истории библиотечного дела // Профессор Дмитрий Иванович Багалей: К тридцатилетней годовщине его учено-педагогической деятельности (1880-1910гг.). — Х., 1912. — С. 55-62.

57. Рубинський, К. Чи потрібна в столиці центральна наукова бібліотека // Комуніст. — 1928. — 26 серп.

58. Самчук У. Живі струни. Бандура і бандуристи. — Детройт, 1976.

59. Сафронов, П. С. Імені В. Г. Короленка / Б. Сафронов [помилково] // Україна. — 1947. — № 12. — С. 36 — 37.

60. Русские библиотечные здания : 1. Харьковская общественная Библиотека // Библиотекарь. — 1911. — Вип. 1. — С. 1 — 4.

61. Сафронов, П. С. Наша книжная сокровищница // Крас. знамя. — 1944. — № 36. — 10 сент.

62. Свіжого повітря в бібліотеку : Державна бібліотека ім. Короленка // Нар. учитель. — 1930. — 2 лют.

63. Серед руїн Бібліотеки ім. Короленка // Соціаліст. Харківщина. — 1943. — 5 верес.

64. Скрипник, М. О. Кілька слів про бібліотечну справу // Бібліотека у соціаліст. буд-ві. — 1932. — № 2. — С. 5—9.

65. Слово о друге : памяти харьковского библиотекаря В. Г. Трамбицкой / под ред. : И. А. Гольдфельд,

Т. С. Раскиной. — Харьков : Б. и., 2001.

66. Слово о друге // Совет. Библиотекосведение. — 1979. — № 5. — С. 89—94.

67. Ставровский, С. Н. Черные годы, или «Bestia triumphalis» / С. Н. Ставровский ; публ. В. О. Седельникова // Минувшее : ист. альм. — М. ; СПб., 1993. — № 14. — С. 7 — 98.

68. Стеллецкий, Н. Харьковский коллегиум до преобразования его в 1817 году. — Харьков, 1895. — С. 207.

69. Сумцов Н. Ф. Организация общественных и школьных библиотек / Н. Ф. Сумцов. — Харьков, 1896. — 26 с.

70. Технические заключения по архитектурно-строительной и санитарно-технической части проектного задания пристройки 3-х корпусов к ХГНБ им. В. Г. Короленко. Киев. - 1969. - 8 с. - машинопись

71. Укр. жизнь. — 1912. — № 78. — С. 110.

72. Утро — 1911, 25 сент., 28 сент.

73. Федотова, О. Політична цензура друкованих видань в УСРР-УРСР (1917-1990): монографія. —К. : Парламент. вид-во, 2009. - 352 с.

74. Фельдштейн, М. За партійність у бібліотекознавстві // Бібліотекар у соціаліст. буд-ві. - 1931. - №2. - С. 10, 16.

75. Фесенко Иван Петрович // Во главе города. Руководители Харьковского городского самоуправления / А. Н. Ярымыш, А. Н. Головки, Л. П. Добреля, В. В. Пикина. — Харьков, 1998. — С. 56 — 58.

76. Фрадкін В. З. До 140-річчя від дня народження М. Ф. Сумцова (1854-1922) / В. З. Фрадкін // Культура України: зб. ст. — Х. : ХДІК, 1994. — Вип. 2. — С. 62-69.

77. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Події, факти : довідник. — Ч. 1 (1886 — 1943) / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. : Г. М. Єрофєєва, Л. М. Багрянцева. — Х., 2006. — 132 с.

78. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Події, факти : довідник. Ч. 2 (1944 — 1980) / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. : Г. М. Єрофєєва, Л. М. Багрянцева. — Х., 2007. — 103 с.

79. Харьковские губернские ведомости. — 1885. — 13, 24 сент. ; 1887. — 1 мая; 1890. — 13 сент. ; 1893. — 5, 8 дек. ; 1895. - 24 сент., 20 дек. ; 1898. — 20 дек. ; 1899. — 2 марта, 13 апр., 26 июля. ; 1900. — 12 дек. ; 1913. — 13 окт. ; 1901. — 12 янв.

80. Харьковщина в годы Великой Отечественной войны : хроника событий / Ун-т внутр. дел; сост. : Б. П. Зайцев, С. М. Куделко, С. И. Посохов. — Харьков : Право, 1995.

81. Харьковская жизнь . — 1906. — 20 марта.

82. Хрисанфов, М. Сокровища культуры // Харьк. рабочий. — 1934. — 3 нояб.

83. Шашкова, И. Пламя на ветру : избр. стихотворения / Ирина Шашкова ; сост., подгот. текста, биогр. очерк и примеч. И. Я. Лосиевского. — Харьков : Курсор, 2005.

84. Школа и жизнь. — 1915. — №№ 3, 42.

85. Шоломова, С. Б. Харківська громадська : [бібліотеч. династія Габелів] // Вітчизна. — 1986. — № 9. — С. 188 — 190.

86. Щелков Иван Петрович // Вчені Харківського державного університету. — Х., 2002. — С. 93 — 95.

87. Южный край. — 1885. — 29 сент., 5, 11 окт. ; 1886. — 1 янв., 12 мая; 1888. — 29 февр. ; 1894. - 9 янв. ; 1903. — 8 янв. ; 1910. — 20 февр. ; 1912. — 12 февр. ; 1916. — 18, 25 сент.

Зміст

Епоха перша	1
<i>Дореволюційний Харків — бібліотечна столиця України</i> Н. І. Полянська	1
<i>Передісторія: перші бібліотеки на Харківщині</i> В. Сафонова	1
<i>Фундатори вітчизняної бібліотечної науки у Харківській громадській</i> М. Є. Корнієнко	1
<i>Любов Борисівна Хавкіна. Харківський період діяльності</i> О. І. Танько	1
<i>«Зразкова та найбільш видатна»</i> О. І. Танько	1
<i>Від флігеля до бекетовського палацу</i> І. Я. Лосієвський	1
<i>Уроки першої російської революції</i>	1
Епоха друга	1
<i>Україні Рад . Р. Антонова</i>	1
<i>«Революційний тримайте крок!»</i> І. Я. Лосієвський	1
<i>Напроти течії</i> І. В. Дмитриченко	1
<i>Репресовані люди.</i> Б. О. Борович, Н. П. Борисенко	1
<i>Загратовані книги, або Книжковий геноцид</i> І. Я. Лосієвський	1
<i>Факти та легенди часів окупації. ХДНБ і Нюрнберзький процес</i> І. Я. Лосієвський	1
<i>Подолання руїни</i> В. В. Мирошнікова	1
<i>Опорна база партійних організацій в ідеологічній роботі (1950 — 1980 рр.)</i> В. Г. Прохорова	1
<i>Провідник науково-технічного прогресу (1943 — 1990рр.)</i> О. І. Танько	1
<i>Бібліотека змінює «обличчя»</i>	1
Епоха третя	1
<i>Часи незалежності</i> В. В. Мирошнікова	1
<i>Бібліотека національного значення</i> Н. І. Капустіна	1
<i>Традиції + інновації</i> В. В. Істоміна	1
<i>Бібліотека і світ</i>	1

Видавнича група:

Ідея проекту

Відповідальний редактор

Автори:

Керівник проекту

Редактор і коректор

Художник і дизайнер

Переклад англійською мовою

Алла Коваленко

Валентина Єгорова

Вікторія Іващенко, Олена Марченко,

Петро Джерелянський

Ганна Михайлова

Євгенія Диба

Владислав Христенко

Владислав Ковалів

Історія со-
лодкого життя. Ювілейне видання. За редакцією А. А. Коваленко. Українською та англійською
мовами. — Х. : РА «Іріс», 2010. — 240 с., іл.

ISBN 966-95223-5-8

Ювілейне
видання присвячено 75-річчю Харківської бісквітної фабрики, одного з провідних підприємств
кондитерської галузі України. На сторінках книги висвітлено історію кондитерського виробниц-
тва Слобожанщини — від кустарних майстерень до промислових підприємств. Вперше описано
шлях розвитку Харківської бісквітної фабрики від заснування і досьогодні.

УДК 338.

439. 4 (477. 54) (091)

ББК 65. 304. 25 + 36. 86

Ювілейне видання

Історія солодкого життя

За редакцією А. Коваленко

Відповідальний редактор В. Єгорова

Редактор Є. Диба

Фотографи: Ю. Лихацький, В. Оглоблін

Оригінал-макет виконано РА «Іріс»

Дизайн В. Христенка

Усі права на матеріали видання належать

АТЗТ «Харківська бісквітна фабрика».

Підп. до друку 09. 09. 2010. Формат паперу 84x108 ¹/₁₆. Наклад 2 000 прим.
Гарнітура GaramondC. Офсетний друк. Обсяг вид. 15 фіз. арк. Заказ № 10-1646к

Видавник — РА «Іріс». Свідомство про держ. реєстр. № 424 від 27. 02. 96 р.

Україна, 61003, Харків, пл. Конституції, 1, Палац Праці, 6 під., 3 пов., к. 320.

Тел. : + 3 8 (057) 731-40-10, 731-46-34. Факс + 3 8 (057) 754-36-00.

Кольороподіл та друк — ТОВ «Новий друк»